

**T. C.
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT ANABİLİMDALI
İKTİSAT POLİTİKASI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK
UYGULAMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

İsmet KAYA

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Sinan ALÇIN

İstanbul, 2010

ÖNSÖZ

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra milli ekonomiye geçiş konusunda özel sektöre dayalı sanayileşme politikasının istenilen sonucu vermemesi üzerine 1932 yılından itibaren devletçilik politikası uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanmış olan politikalar ülkenin zorunluluklarından kaynaklandığı için, bu dönemde de özel sektör sanayi gelişimini devam ettirmiştir. Kamu sektörü özel sektörü dışlayıcı değil, aksine onu tamamlayıcı fonksiyonlar üstlenmiştir. Dönemin büyük çoğunluğunda özel sektörü geliştirici ve koruyucu yasalar çıkartılmıştır. Aynı zamanda özel girişimciler kamu sektörünce oluşturulan dışsal ekonomilerden de büyük faydalar sağlamışlardır. Bunlara bağlı olarak da özel sektörün sanayi hasılasındaki payı genellikle kamu sektöründen daha yüksek oranda gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin özellikle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kalkınma amacı gütmeleri Türkiye gibi diğer ülkeler için de öncelikli sırada yer almıştır. Az gelişmiş yoksul ülkelerde özellikle bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerde, en büyük sorun ekonomidir.

Az gelişmiş yoksul ülkeler uzun yıllar sömürge durumunda oldukları için ekonomileri son derece zayıf kalmıştır. Altyapı hizmetlerinden parasal ya da sermaye birikimine kadar ekonomik gelişmenin ateşleyicisi durumundaki birçok unsur yetersizdir. Bağımsızlığın ardından, üretim zayıflamıştır, toplumun en yetişkin güçleri savaşlarda azalmıştır. Bu bağlamda, bağımsızlık sonrası ülkelerin, özellikle ekonomik olarak bağımlılıktan kurtulmak için en temel amaçları, kendi ekonomilerini yaratma çabaları olmuştur. Hem, her şeyi durmuş bir ülkeyi harekete geçirebilecek, hem gelişmekte olan ülkelerin gelişme hızlarını arttıracak, hem de gelişmiş ülkelerde sosyal adaletin kurulmasını sağlamaya yarayacak bir formül niteliğindedir.

Bunun yanında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Güney Kore örneği gibi, yabancı sermaye ve yabancı entelektüel sermayeye dayanan sosyal gelişmeler, hızlı ekonomik kalkınma trendleri görülmüşse de ekonomik özgürlükten yoksun bu çeşit kalkınmaların nerede düğümleneceği bugün için henüz belli değildir. Ancak

doğrudan doğruya kendi güçlerine, kendi potansiyeline dayanarak kalkınmaya çalışan ülke ekonomileri daha istikrarlı bir yapıya kavuşurlar.

1929-1939 Yıllarını kapsayan dönemin ülke iktisadi tarihinde önemi yadsınamaz. Bu bağlamda, çalışma ile uygulanan politikalar ve ekonomiye olan etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans tezimin hazırlanma sürecinde; destek ve yol göstericiliği ile ilgisini esirgemeyen, Yrd. Doç. Dr. Sinan ALÇIN teşekkürü borç bilirim.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları.....	7
Tablo 2 Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşları	16
Tablo 3 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler	17
Tablo 4 Bankalar Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı.	21
Tablo 5 Hisse Senetleri Kurlarına İlişkin Göstergeler.....	27
Tablo 6 Dünya Fiyat Göstergeleri. (1926=100).....	29
Tablo 7 Liranın Sterlin ve Dolar Kuru, 1927-1939.	44
Tablo 8 Merkez Bankasının Özel ve Kamu Kesimine Açtığı Kredileri	63
Tablo 9 Türkiye'de GSYİH İçindeki Sektör Payları (%) (1923-1939) (Sabit Fiyatlarla) .	66
Tablo 10 Türkiye'de Sabit Fiyatlarla GSMH Büyüme Hızları (1924-1939.).....	67
Tablo 11 I. Beş Yıllık Planın En Büyük Sanayi Kuruluşları:	75
Tablo 12 II. B. Y. S. P. Öngörülen Endüstriler.....	78
Tablo 13 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936-1938) Genel Göstergesi.....	79
Tablo 14 Türkiye'de Sanayi Sektörü Katma Değeri (1923-1939)	82
Tablo 15 Başlıca Madenlerin Üretimi 1933-1939 (Bin ton).....	85
Tablo 16 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	92
Tablo 17 Türkiye'nin Ana Mal Gruplarına Göre İthalatı (1923-1939) Milyon T. L.....	93
Tablo 18 Gümrük Vergisi Gelirleri İle Gümrük Vergisi Ve İthalattan Alınan Diğer Vergi Gelirleri Toplamının İthalatın Beyan Edilen Değerine Oranı (%).	103
Tablo 19 1933–1940 Dönemde Toplam Yatırımların Sektörel Dağılımı.....	111
Tablo 20 GSMH'nın Sektörel Dağılımı - 1948 Fiyatlarıyla Yüzde Oran	112
Tablo 21 GSMH ve Sektörlerin Büyüme Hızları - 1948 Fiyatlarıyla Yüzde Oran	113
Tablo 22 İstihdamın Sektörel Dağılımı (1927–1950) Yüzde Oran	114
Tablo 23 Sanayi Hasılasına Özel ve Kamu Sektörünün Katkıları (İnşaat hariç).....	115
Tablo 24 Sanayi İstihdamının Sektörel Dağılımı (1938 -1950) Yüzde Oran	116

KISALTMALAR

A. B. D.	: Amerika Birleşik Devletleri.
a. e.	: aynı eser.
a.g.e.	: adı geçen eser.
a. y.	: aynı yayın.
B. Y. S. P.	: Beş Yıllık Sanayi Planı.
C.	: Cilt.
C. H. F.	: Cumhuriyet Halk Fırkası.
çev.	: çeviren.
D. İ. E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü.
D. P. T.	: Devlet Planlama Teşkilâtı.
G. S. M. H	: Gayri Safi Milli Hasıla.
G. S. Y. İ. H	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.
Kwh	: Kilowattsaat.
m.	: metre.
M. T. A.	: Maden Tetkik Arama.
s.	: sayfa.
S. S. C. B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
T. C. M. B.	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
T. L.	: Türk Lirası.
y. y.	: yer yok.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İKTİSAT POLİTİKALARI	3
1. 1. Dönemin İktisat Politikalarının Başlıca Esasları.....	6
1. 1. 1. Türkiye İktisat Kongresi.....	8
1. 1. 2. Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	13
1. 2. Millî Bankaların Sanayileşmedeki Yeri.....	18
1. 2. 1. İş Bankası	20
1. 2. 2. Sanayi ve Maadin Bankası.....	22

2. BÖLÜM

1929 DÜNYA BUNALIMI VE DEVLETÇİ POLİTİKALAR	24
2. 1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Gelişimi	25
2. 2. Devletçi Politikaların Benimsenmesi	30
2. 3. Devletçilikle İlgili Görüşler	34
2. 4. Yabancı Sermaye Ve Tekeller	36
2. 5. Devletçi Politikalara İlişkin İlk Uygulamalar	40
2. 5. 1. Millîleştirmelemler.....	41
2. 5. 2. Türk Lirası'nın Değer Kaybına Karşı Önlemler.....	42
2. 5. 3. Ekonomide Korumacılık Kapsamında Devletçilik Uygulamaları .	47
2. 6. T. C. Merkez Bankası'nın Kuruluşu	61

3. BÖLÜM

SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE UYGULAMALAR	65
3. 1. Beş Yıllık Sanayi Planları	67
3. 1. 1. I. Beş Yıllık Sanayi Planı.....	68

3. 1. 2. II. Beş Yıllık Sanayi Planı	76
3. 2. Sektörler İtibariyle Politika ve Uygulamalar.....	81
3. 2. 1. Enerji	83
3. 2. 2. Madencilik	84
3. 2. 3. Ulaştırma	86
3. 3. Sanayileşme Politikaları ve Dış Ticaret	88
3. 3. 1. Sanayileşmede Dış Ticaretin Rolü.....	90
3. 3. 2. Gümrük Tarifeleri.....	99
3. 3. 3. Kambiyo Denetimi	104
3. 3. 4. Takas ve Kliring Sözleşmeleri	107
3. 3. 5. Devletçi Sanayileşme Politikasının Sonuçları	109
SONUÇ	118
BİBLİYOGRAFYA	120

GİRİŞ

Sanayileşmeyi milli bir politika olarak benimseyen ve bu hedef doğrultusunda yoğun çabalar gösteren ülkelerden birisi de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne iyi bir sanayi mirası kalmamasına rağmen; devraldığı iyi miraslardan birisi de sanayileşme arzusu, deyim yerindeyse sanayileşme amacı olmuştur. Cumhuriyet döneminde de bu arzu gittikçe büyümüştür. Devlet, kuruluş yıllarında iktisadi gelişmenin ve tabii sanayileşmenin devlet desteğiyle yaratılacak girişimci sınıfına dayandırılması ilkesini benimsemişti. Bu yönde de çalışmalar yapıldı. 1930'lu yıllara gelindiğinde özel sektörün kendisinden beklenen amaçları gerçekleştiremediği görüldü. Ekonomide politika değişikliğine gidildi. Devletçilik olarak tanımlanan bu yeni dönemde sanayileşme amacı değişmemekle birlikte, sanayileşmede öncü rolü üstlenecek kesim değişmiştir. Politika değişikliği ideolojik sebeplere dayanmamış, ülke şartları ve zorunlulukları böyle bir politikayı gerekli kılmıştır. Nitekim söz konusu dönemde de özel girişimciler ekonomi dışına itilmemiş, onların dinamizminden yararlanılmak istenmiştir.

Cumhuriyeti kuran kadrolar, modern bir ticaret ve sanayi yapısına ulaşmanın Osmanlı Devleti'nden devralınan politikalarla mümkün olamayacağı görüşündeydiler. Ekonominin temel yapısına yön vermek amacıyla 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve ana hatlarıyla ekonomik hedefler belirlenmiştir. Ekonomik yapı oluşturulurken, Yeni Türk Devleti kıt kaynaklarla zorlu bir döneme girmiş, sanayi birikiminin neredeyse hiç olmadığı koşullarda ülkenin bir iktisat politikasına sahip olması gerektiğini vurgulayarak, bu yönde on yıldan daha kısa bir sürede çok önemli adımlar atmıştır.

Bu dönemde kalkınmanın sanayileşme yoluyla sağlanabileceği görüşü hakim olmuş, sanayileşme kadar, hızlı sanayileşmenin yolları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Tüm amaç, yarı bağımlı olan ekonominin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaktı. Cumhuriyet'in başından 1930'lu yıllara kadar uygulanmaya çalışılan sistem, özel girişimci sınıfının kendisinden beklenilene verememesi ve sanayileşmenin kalkınma için yeterli düzeyde oluşmaması üzerine "devletçiliğe" dayalı bir iktisat politikasının oluşumunu gerektirmiştir. Devletçilik politikasının

en önemli özelliği, dışa bağımlı yapıyı yıkmak ve kendi ulusal sanayisini kurmaya yönelik bir yaklaşımı sağlamaktır. Ayrıca bu politikanın kendi kalkınma modelini oluşturmaya yönelik bir çalışmanın sonucu olarak gelişme gösterdiğini de söyleyebiliriz.

1933 sonrasında uygulanmaya başlanan Sanayileşme Planı, iktisat literatüründe “ithal ikameci” bir sanayileşme modeli olarak da bilinen ancak ülkenin içinde bulunduğu koşullar doğrultusunda ele alınan bir iktisadi kalkınma sürecini başlatmıştır. Planlama sürecinde devlet ekonomik alanda işlevlerini gerçekleştirirken, bir yandan da ekonomiye müdahalelerde bulunmuş, ulusal kaynakların kullanımı ve sanayileşme yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Bu bağlamda, ilgili çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1930 - 1940 yılları arasında ekonomide uygulanan devletçilik politikasını incelemektir. Bu doğrultuda önce Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisadi yapının yetersizliği, yapılan alışmalar, Atatürk'ün ekonomik anlayışı ve çabaları üzerinde durarak, özel sektöre dayalı sanayileşmenin başarısızlığı, 1929 Dünya ekonomik buhranı ve dış konjonktür gibi nedenlerle devletçilik politikasına geçilmesinin ne kadar elzem olduğunu açıklamaya çalışıldı. Daha sonra yapılan faaliyetlerden, devletle sanayi arasındaki ilişkiden ve sektörel dağılımlarından bahsedildi.

Çalışma ile; 1929 kriz sonrası 1939 yılına kadar olan, devletçi politikaların hakim olduğu dönemde, sanayileşme yönünde belirlenen politikalar ve uygulamaları ile ülke ekonomisine etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında, temel olarak ikincil kaynaklar ve istatistikî verilerden faydalanılmıştır.

Ekonomide devletçilik uygulamalarını ve sanayileşme politikalarını içeren bu çalışma, üç bölüm olarak ele alınmıştır. Birinci bölümde, cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1929 yılına kadar uygulanan iktisat politikalarının başlıca esasları; ikinci bölümde, krizin baş göstermesiyle birlikte devletçi politikalara geçiş ve ilk uygulamaları; nc bölümde, beş yıllık sanayi planları ile sektörel bazda plan ve uygulamalarla sanayileşme yönünde uygulanan dış ticaret politikaları incelenmiştir.

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İKTİSAT POLİTİKALARI

1923'te Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığı ve Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerde, hiç kimse Türkiye'nin geleceği üzerinde iyimser düşünemezdi. Cumhuriyetin ekonomik yapıları Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan yapı üzerine oturtulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan olumsuz bir iktisadi miras devrolunmuştu. Söz konusu miras hem ruhi çehresi, hem de maddi dökümü itibariyle pek zayıftı. Ortada harap bir ülke ve onun ekonomisi vardı. Ekonomiyi çekip çevirecek orta sınıf Türk müteşebbislerinin olmayışını Osmanlı'dan devralınan ruhi mirasa bağlayabiliriz.¹

Türkiye, savaşı zaferle bitirmiş olmasına rağmen Yunanlılardan savaş tazminatı alamamıştır. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını kabullenmek zorunda kalmıştı. Bu ağır ve büyük borç, taksitlerle ödenecekti. Barış anlaşmasına göre, belli bir süre için, gümrük tarifelerini de değiştiremezdi. Bir yandan devlet gelirlerinin artması engelleniyor, bir yandan da devlet giderlerinin hacmi büyüyordu. Bu şartlar altında, ülkenin ekonomisi raya oturamazdı. Ama hem ekonominin raya oturtulması, hem borçların ödenmesi hem de yabancıların elinde bulunan demiryollarının devletleştirilip yeni yatırımlara giderek, işsizliğin önlenmesi gerekiyordu.²

1923 yılında devletin ihracatı 85 milyon, ithalatı 145 milyondur. İhracat ithalatın ancak yüzde 59'unu karşılayabiliyordu. Aradaki farkın doğurduğu açık 60 milyondur. Ayrıca ülke, hızlı bir enflasyonun içine düşmüştü. 1919'da 3.81 TL olan Sterlin, 1923'te 7.63 TL'ye çıkmıştı. Ekonomi o kadar raydan çıkmıştı ki, bütçe bile yapılamıyordu. Buna, Osmanlı döneminde yapılmış fabrikaların işlemez hale gelmesi, işsizliğin çığ gibi büyümesi, üretimin düşmesi, uzman kadroların yokluğu eklenirse,

¹ Sayar A.G, **Türk Ocakları Yüzyıllığı** (1920 – 1932) 1.Cilt, İstanbul: İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları., 1995

² Tezel Y.S, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994

durum biraz daha kavranmış olacaktır. İşte böyle bir ülkenin, bir yandan borçlarını ödemesi bir yandan dış yardım görmeksizin kalkınması gerekiyordu.³

Savaş, bir anlamda toplumun bütün teknokratlarını öğütmüş, bilgili ve kültürlü insanlarını yok etmişti. 1923'te 22 milyon nüfuslu Türkiye'de sadece 39 mühendis bulunmaktaydı. Bu dönemin daha iyi anlaşılmasına şu satırlar yardımcı olacaktır:

“Osmanlı Türkiye'si, 19. yüzyılın başından itibaren, tam bir iktisadi çöküntü içindeydi. Türkiye, 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de başlayıp, hızla Batı Avrupa'ya yayılan ve dünya iktisadi çehresini değiştiren, büyük iktisadi hareketin tamamen dışında kalmıştı. Bu hareket, makinelerin icadı ve sanayide uygulanması hareketidir. . . . Osmanlı İmparatorluğu, bu yarı sömürge nizamının tamamen içindeydi. Bir taraftan kapitülasyonlar, borçlandırma yolu ile istismarlar, diğer taraftan kapitülasyonların da yardımı ile millî sanayinin çöküşü ve sanayisizleşme sureti ile Türk halkının soyguna maruz kalışı, neticede, Türklerin gittikçe fakirleşmesi. Osmanlı Devleti'nin son yüz elli yıllık tarihinin en acıklı gelişmesidir. Kaldı ki, yabancı mamullerin Türkiye'ye ithali ve Türk gıda ve hammaddelerinin yabancı ülkelere ihracı işi de, Türk soyundan olanların değil, Türkiye'deki azınlıklarla, yerlileşmiş Frankların ve yabancılardan inhisarında idi.”⁴

Kabaca ve genel hatlarıyla aktarılan bu ekonomik tablo karşısında Atatürk, bir an bile umutsuzluğa düşmemiştir. Türk milletinin medeniyetin içinden geldiğini ve tarihin ona çok şeyler öğrettiğini biliyordu. O'nun gözünde halk, çarenin kendisi idi. Bugüne kadar ona sorulmadığı, danışılmadığı için bu durumlara düşülmüştü; çıkış yollarını ona danışarak bulmak mümkündü. İşte bu inançla, daha barış antlaşması imzalanmadan, İzmir'de bir "İktisat kongresi" düzenlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Atatürk; ülkede ekonomik istikrar ve kalkınmanın sağlanmasını öncelikli hedef olarak ortaya koymuştur. Atatürk; “Siyasî askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle

³ Tezel Y.S, a.g.e, s.35 - 40

⁴ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, Cilt 3: s.343-344. İstanbul, 1986

taçlandırılmazlarsa, kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz. ”⁵
sözleriyle de ekonomiye verdiği önemi belirtmektedir.

Cumhuriyet hükümetinin genel iktisadi hedefi; maddi koşulların iyileştirilerek, nüfusun daha geniş kesimlerinin söz konusu iyileşmeden faydalanmasını sağlamak olarak ifade edilebilir.

Bir ülkenin izleyeceği iktisat politikaları belirlenirken yalnızca iç dinamikleri değil, o ülkenin dünya ekonomileriyle olan ilişkileri de belirleyici olmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikaları belirlenirken dış ekonomik ilişkilerle birlikte; Osmanlı’dan devralınan yapı ve ülkenin içinde bulunduğu durum esas alınarak hareket edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ekonomisi; tarım ürünleri ve hammadde ihraç ve mamul mal ithal eden, tarım ekonomisi niteliğinde, yabancı sermaye ve dış pazarlara açık bir yapı teşkil ediyordu. Diğer az gelişmiş ülkelerde de benzer özellikler görülmekle beraber, merkezî otoritenin güçlü oluşu sayesinde Osmanlı Devleti hiçbir zaman Avrupa ülkelerinin resmî ya da gayriresmî sömürgesi durumuna gelmemiştir. ⁶2

Atatürk yönetiminde, ülkenin hammadde ihraç ve mamul mal ithal eden konumdan çıkması gerektiğini 1921 yılında, dönemin Maliye Bakanı Ferit Bey’in şu sözleri yansıtmaktadır:

“bize en lazım şey . . . fabrika, gine fabrika(dır) . . . Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları faydalanıyor. . . . alın teri dökerek ürettiğimiz iptidai maddeleri . . . yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar . . . Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin ikiyüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz. ”⁷

Bu bağlamda hükümetin, modern teknolojilerin kullanıldığı sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli çerçevesinde iktisat politikaları belirleyerek ortaya koyması esas alınmıştır.

⁵ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri- Sa. 14, 1972, s. 8.

⁶ Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 5. bs. , İstanbul, Gerçek Yayınevi , 1999, s.197.

⁷ S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 146.

1. 1. Dönemin İktisat Politikalarının Başlıca Esasları

1923-1931 dönemi, özel teşebbüs üzerinde devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulması itibariyle, liberal dönem olarak adlandırılır. Ancak devletin, Teşvik-i Sanayi Kanunu, ihale ve sözleşmeler yolu ile ekonomiye müdahaleleri söz konusu olduğundan dönemin iktisat politikalarının salt bir liberalizm olarak nitelendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir.⁸

Devlet; yönlendirici ve teşvik edici politikalarla ekonomiye müdahalelerde bulunmuş, millileştirme faaliyetleri yine bu dönemde başlamıştır. Ayrıca; tuz, şeker, kibrit gibi maddelerin üretim ve ithalatı devlet tekeline alınmıştır.⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında, uygulanan liberal politikalar ve teşvik edici tedbirlere rağmen sanayi beklenen ölçüde gelişme gösterememiştir.¹⁰ Bu dönemde; özel kuruluşlar, küçük imalathaneler olarak nitelendirebileceğimiz teknolojik açıdan yetersiz daha çok tarım ürünlerinin birinci derecede değerlendirildiği bir yapı arz etmekteydi.¹¹

⁸ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, 2. bs. , Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 7-8.

⁹ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 29.

¹⁰ a. g. e., s. 43.

¹¹ Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, İzmir, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayın No: 2, 1983, s. 61.

Tablo 1 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Gayri Safi Üretim Değeri (1000 TL)
1. Maden çıkarma sanayi	556	18. 932	12. 380
2. Tarım sanayi	28. 439	110. 480	281. 605
3. Dokuma sanayi	9. 353	48. 025	76. 366
4. Ağaç sanayi	7. 896	24. 264	15. 161
5. Kağıt ve karton sanayi	348	2.792	4. 238
6. Metal sanayi	17. 752	33. 866	14. 444
7. Bira ve inşaat sanayi	2. 877	12. 345	3. 816
8. Kimya sanayi	697	3.107	17. 244
9. Elektrik sanayi	106	1.805	122
10. Çeşitli sanayi	221	1.239	7. 364
TOPLAM	65. 245	256. 855	432. 740

Kaynak: Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 33.

Tabloda görüldüğü gibi; 1927 yılında yapılan sanayi sayımı da mevcut durumu ortaya koymaktadır. Sayı; ev sanayi dışında tüm işyerlerini

kapsamaktadır. Toplam işyeri sayısı 65. 245 ve işçi sayısı ise 256. 855 olarak tespit edilmiş olup, buna göre işyeri başına en fazla 4 işçi düşmektedir. Sayım sonuçları; mevcut işletmelerin daha çok küçük ölçekli olduğunu göstermektedir.¹²

Savaş sonrası ekonomik durum, dış borçlar, Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapı, ayrıca tasarrufları yatırıma yönlendirecek bir banka sisteminin gelişmemiş olması, 1929 krizinin patlak vermesiyle birlikte sınai gelişme ve kalkınmayı engelleyici etkide bulunmuştur.¹³

1923-1931 döneminde izlenen iktisat politikasının oluşmasına etki eden başlıca gelişmeler; Türkiye İktisat Kongresi, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Milli Türk Ticaret Birliği ile yeni kurulan İş Bankası, Sümerbank, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankalardır.

Krizle kadar olan süreçte; gerek liberal politikalar gerekse teşvik tedbirleri ile özel teşebbüs desteklense de, sermaye, tasarruf ve teknik bilginin yeterli olmayışı nedeniyle başarılı olunamamıştır.¹⁴ İstenen sonuç alınamadığı gibi, devlet de sanayi alanında atılım yapamamıştır.¹⁵

1. 1 .1. Türkiye İktisat Kongresi

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM, 2 Mayıs 1920'de onbir bakandan oluşacak hükümetin kurulması ile ilgili kanunu kabul etti. Bu hükümette bir de İktisat Bakanlığı bulunmaktaydı. Yeni kurulan hükümette İktisat Bakanlığı'nın da bulunması ekonomiye önem verildiğinin ve bundan sonra da önem verileceğinin göstergesidir. Ancak 1920-1922 yıllarında öncelikli hedef işgal altında ülke topraklarını kurtarmak ve tam bağımsızlığa ulaşmaktı. Böyle bir dönemde üretim ve sanayiye yönelik politikalar geliştirmek olanaksızdı. Aksine içinde bulunulan durumdan dolayı toplum tam bir tüketim toplumu haline gelmişti. Ancak bu zor şartlar altında alınan kararlar, ülke işgalden kurtarıldıktan sonra öncelikli meselenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı

¹² Acar, a.g.e. , s. 32

¹³ Memduh Yaşa v. d. , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayımları, 1980, s. 181.

¹⁴ a. g. e. , s. 234.

¹⁵ Bahar Şanlı, Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri, İstanbul, Işıklı Yayın-Tanıtım, 1997, s. 64.

sağlamak olduğunu gösteriyordu. Bunu gösteren bir diğer adım Lozan Konferansı'na ara verildiği tarihte (17 Şubat-4 Mart 1923) toplanan İzmir İktisat Kongresi oldu.¹⁶

Bu kongrenin iki önemli yararı olmuştur; bunlardan birincisi, yeni Türkiye'nin ekonomik kurtuluşuna hangi yollarla gidileceğinin tespiti; ikincisi, hangi rejim içinde bu gelişmenin sağlanacağıdır.

1135 delege ile toplanan kongrede, savaştan çıkmış olan yeni Türk Devleti'nin ekonomik sorunları ele alındı. Lozan'da, diğer devletler tarafından devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazlara tamamen karşı çıkılmıştı. Bu nedenle toplandığı tarih açısından da oldukça anlamlı olan bu kongrede alınacak kararlar diğer devletlere bir mesaj vermek açısından oldukça önemliydi. Diğer devletlere verilecek mesajın yanında Türkiye'nin amacı, savaşlardan yorgun çıkan halka, ekonomik açıdan yön vermek, harap olan yurdu kalkındırmak ve mamur etmektir.¹⁷

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin o günkü portresini, bir kaç cümle ile şöyle özetlemektedir:

“Osmanlı Devleti, gerçekte ve fiilen bağımsızlıktan yoksun bir hale gelmişti. Bir devlet ki, kendi tebaasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz; gümrük muamelelerini, gümrük resim ve vergilerini, memleketinin ve milletinin ihtiyaçlarına göre düzenlemekten yasaklanmıştır; bir devlet ki, fazla olarak, yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksundur; böyle bir devlete bağımsız denemez.

Özetle, Osmanlı devleti, bağımsızlığını çoktan kaybetmişti. Osmanlı Ülkesi, yabancının serbest bir sömürgeinden başka bir şey değildi.

Zaten ve fiilen çoktan beri, bağımsızlığından yoksun edilmiş bulunan Osmanlı Devleti, savaş sonunda düşmanlarının da saldırılarına üzerine, tastamam çöküp gitmiştir.”¹⁸

Türk Kurtuluş Savaşı'nın temeli, nasıl ki Erzurum Kongresi'nde atılmışsa, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal temeli de İzmir Kongresi'nde atılmıştır. Çünkü bu kongre, sadece ekonomik kapsamlı kararlar vermekle kalmamış, politik,

¹⁶ Boratav, a.g.e, s. 42.

¹⁷ Boratav, a.g.e, s.45-46.

¹⁸ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, Cilt 3: s.343-344.

sosyal kültürel kararlar da almıştır. "Türk, yabancı sermayeye karşı değildir." gibi siyasî, "Türkiye halkı, ormanlarını evladı gibi sever." gibi ahlaki, "Türkler, birbirlerini severler." gibi sosyal yapıları kararlar, bu kongreden çıkmıştır. Bu kongre, âdeta, geleceğin sempatik bir tablosunu, kararlarının içine almıştır.

Yabancı sermayenin ülkeye sokulması konusu da, kongrede tartışılan ve üzerinde durulan konulardan biridir. Atatürk daha 1922 yılında büyük Millet Meclisi'nde verdiği bir nutukta:

*"Yapılması, kurulması, işletilmesi bölgesel gelir veya genel gelir kaynaklarımızla mümkün olan bayındırlık işleri de, çok önemliydi, daha az önemliye göre üstün tutarak, memleket ihtiyaçları karşılanacaktır. Ancak, yapılması, kurulması ve işletilmesi, bugünkü malî gücümüzün üstünde olan ve büyük sermayelere gerek duyan bayındırlık işlerimizde, yabancı sermayeden ve gerektiğinde, yabancı uzmanlardan geniş ölçüde yararlanmak, memleketimizin bayındırlığını ve çıkarlarını, milletimizin mutluluk ve refahını az zamanda sağlamak noktasından zaruridir."*¹⁹

diyor ve memleketin, büyük ölçüde kalkınabilmesi için yabancı sermayeye duyduğu ihtiyacı belirtiyordu.

İzmir İktisat Kongresi'nde, aynı konuya daha geniş ve anlamlı değinmektedir.

*"Ekonomi alanında düşünürken ve konuşurken, sanılmasın ki biz, yabancı sermayeye karşı çıkıyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak şartıyla, yabancı sermayelerine gereken itimadı her zaman vermeye hazırız ve isterim ki, yabancı sermayesi, bizim emeğimize ve belirli servetimize eklensin; bizim için ve onlar için yararlı sonuçlar versin; fakat eskisi gibi değil!.. Gerçekten, geçmişte ve özellikle Tanzimat döneminden sonra, yabancı sermayesi müstesna bir mevkie geldi. Ve bilimsel anlamıyla denilebilir ki, devlet ve hükümet, yabancı sermaye jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık, her uygar devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye'de buna razı olamaz."*²⁰

¹⁹ 1 Mart 1922, TBM Meclisi açış konuşmasından.

²⁰ Gündüz Ökçün, **İzmir İktisat Kongresi**, s.252-253.

Kongrenin pratik olmaktan çok sembolik öneme sahip olduğunu belirten Korkut Boratav, şöyle devam etmektedir: ‘İktisat vekili Mahmut Esat’ın “mesleki temsil” ilkesine göre örgütlediği Kazım Karabekir’in başkanlık yaptığı ve Mustafa Kemal’in açılış konuşmasıyla başlayan Kongre, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Kongredeki “işçi” ve “sanayici” üyelerin daha çok resmi zevattan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlendiği; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği’nin ise bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle “tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret” olduğu; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Esasen Kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir’in Türk–Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir ilk adım olmuştur. Yeni rejimin izlemesi istenen iktisadi yol konusunda, egemen ekonomik güçler birbirleriyle çatışmaya düşmeden ortak mesajlarını siyasi kadrolara etkili bir biçimde ilettiler. Kongre’de oluşan genel felsefenin, gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar türünden istisnalar dışında, yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisat politikalarına egemen olacağı gözlenecektir.”²¹

Kongre sonunda özetle şu kararlar alınmıştır:²²

- 1) Milli sanayi geliştirmek için bir kanun hazırlanması,
- 2) Gümrük Kanunu değiştirilerek sanayinin korunması,
- 3) Yerli üreticiye yurt içi kara ve deniz ulaşımında ucuz tarife uygulanması,
- 4) Sanayicilere ucuz kuruluş ve işletme sermayesi sağlanarak kredi imkânlarının artırılması,
- 5) Teknik eğitim düzeyinin yükseltilerek gerekli teknik elemanların en kısa sürede yetiştirilmesi,

²¹ Boratav, a.g.e., s.46.

²² “İzmir İktisat kongresi”, http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmir_%C4%B0ktisat_Kongresi

- 6) Madenlerin milli üretime dönük bir şekilde işletilmesi,
- 7) Yabancı sermayenin, memleketin ham maddelerini, ticaret ve sanayini kendi tekeline almadan, hükümetle ortaklaşa yatırım yapması,
- 8) Anonim şirketlerin kurulmalarının kolaylaştırılması,
- 9) Milli bankaların kurulması,
- 10) Demiryolu yapımının bir programa bağlanması,
- 11) Vergilerin düzeltilmesi, aşarın kaldırılması,
- 12) Amele yerine işçi tabirinin kullanılması,
- 13) Tarım kesimi dışında günlük çalışma süresinin 8 saat olması,
- 14) Asgari ücretlerin sendikalar kuruluncaya kadar üç ayda bir işçi temsilcileri huzurunda belediye meclislerince tespit edilmesi,
- 15) İşçi ücretlerinin muntazaman ve parayla ödenmesi,
- 16) Tarım kesiminde eğitime önem verilmesi,
- 17) Reji idare ve usulünün kaldırılması,
- 18) Ormanların korunması ve yeniden arazinin orman haline getirilmesi,
- 19) Hayvancılığın geliştirilmesi,
- 20) Ziraat Bankası Kanununun değiştirilmesi, zirai kredinin arttırılması,
- 21) Tarımda makineleşmenin teşviki ve yurdumuz şartlarına en uygun olan makinelerin alınması,
- 22) Asayişin sağlanması.

1. 1. 2. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Sanayiye teşvik amacıyla, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati yerini alacak, dönemin şartlarına uygun yeni bir kanun çıkarılmasına karar verilmişti.²³ 1913 yılında, Osmanlı hükümeti tarafından çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati, sanayileşme politikamızın belirlenmesinde önemli bir aşama olarak kabul edilir. Teşvik-i Sanayi Kanunu, bu kanunun uygulanmasıyla elde edilen deneyimler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelere göre; sanayicilere kredi sağlanması ve millî sanayiye teşvik edecek unsurların benimsenmesi gibi ilkeler çerçevesinde 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.²⁴ Kanun; 1913 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati'nde belirtilen esaslarla birlikte, gümrük tarifeleri, vergi ve harçlardan muafiyet, ulaşım indirimi gibi teşvik ve muafiyetleri kapsamaktaydı.²⁵

Teşvik-i Sanayi Kanunu; sermaye gelirlerinin millî unsurlara aktarılarak yatırıma dönüşmesi şeklinde ifade edilen, Millî İktisat kavramını yansıtan en önemli belge niteliğindedir. Millî İktisat kavramı, zamanla devletçilik adını alacaktır.²⁶

Cumhuriyetin geniş kapsamlı bu ilk teşvik kanunu, 38 05 1927 yılından 01 06 1942 tarihine kadar yürürlükte kalmak üzere özel teşebbüsü teşvik amacıyla tanınacak olan imtiyazları içerir. Kanunun uygulanmasına, Lozan Andlaşması'nın kısıtlayıcı hükümleri nedeniyle 1929 yılından önce başlanamamıştır.²⁷ Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ülkemizde yer alan sanayi kuruluşları; arsa tahsisi, birçok vergi ve harçtan muafiyet, ulaştırma ücretlerinde indirim, devlet alımlarında öncelik gibi birçok ayrıcalıklardan faydalanmaya başlamışlardır.²⁸

Kanun ile özel sektöre yeni teşvik imkanları tanınırken, devlet daha çok altyapı yatırımları ve yabancı sermayenin elinde bulunan işletmelerin

²³ Köksal İlkin, a.g.e. , s. 85-87.

²⁴ Memduh Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 180.

²⁵ A. Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58, s. 99.

²⁶ Kuruç, a.g.e. , s. XXXVII.

²⁷ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 25.

²⁸ Başol, a.g.e. , s. 61.

devletleştirilmesi yönünde faaliyetlerini yürütecekti.²⁹ Bu dönemde; devlet işletmeciliği, devletin müdahale maksadıyla değil, Osmanlı döneminde var olan fabrika, işletme ve tekellerin zorunlu olarak, Cumhuriyet hükümetine intikal etmesi şeklinde olmuştur.³⁰

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda; sanayi işletmeleri büyüklükleri bakımında dört ayrı sınıfa ayrılarak, herbiri için ayrı teşvik ve muafiyetler belirtilmiştir.³¹ Genel olarak, sermaye payının en az % 75'inin Türklere ait olduğu şirketlerin teşvik ve muafiyetlerden faydalanabileceği esası kabul edilmiştir.³²

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilen en önemli teşvik ve kolaylıklar şöyle belirtilebilir:

- Sanayi yatırımlarında kullanılmak üzere ithal edilen makine ve teçhizat gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

- Demiryollarında, sanayi mallarının taşınmasında % 30 indirimli tarife uygulanacaktır.

- Kamu sektörü alımlarında, değeri % 10' dan fazla olmamak kaydıyla yerli mallar tercih edilecektir.

- Teşvik kapsamındaki şirketlere, devlet tekelindeki mallar indirimli olarak satılacaktır.³³

Bu anlamda, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda belirtilen teşvik tedbirleri:

- Yatırımların maliyetini etkileyen; parasız arazi temini, hammadde ve makine ithalinde gümrük indirimi, çeşitli resim ve harçlardan muafiyet gibi hususları içeren teşvik tedbirleri,

- Yatırımların getirisini etkileyen; kazanç vergisinden muafiyet ve sübvansiyon niteliğinde, üretim hacmine göre verilecek olan teşvik primleri olarak genel bir ayrıma tabi tutulabilir. Kanun'da, kimi işletmeler, bu hükmün kapsamı dışında bırakılmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'na giren işletmelerin sektörler itibariyle dağılımları şöyledir; % 43. 59 tarımsal sanayi, % 23. 83 dokuma sanayi, % 22. 61 madencilik

²⁹ Tuna, a.g.e. , s. 62.

³⁰ Boratav, a.g.e. , s. 23.

³¹ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 87.

³² Şanlı, a.g.e. , s. 60.

³³ Şanlı, a.g.e. , s. 59.

ve maden işleme sanayidir.³⁴ Bununla birlikte, kimya sanayi ile kâğıt sanayi dalı da önemli yer tutmaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan kuruluşların sayısında devletçi politikalar ile birlikte yeni kurulan işletmelerin de faaliyete geçmesiyle ilerleyen yıllarda artış görülmüştür.

³⁴ Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 180.

Tablo 2 Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşları

SEKTÖRLER	İşyeri Sayısı (Büyük)				Çalışanların Sayısı	Üretim Kıymeti (1000 TL)			
	1932	%	1939	%		1932	%	1939	%
Tarım Ürünleri	651	44,1	468	41,0	16.914	74.693	54,1	177.851	53,7
Maden	17	1,2	37	3,2	8.393	10.418	7,6	29.054	8,8
Dokuma	351	24,0	249	21,8	15.475	20.724	15,0	68.608	20,7
Tahta	134	9,1	53	4,6	3.344	6.033	4,4	5.396	1,6
Kağıt	85	6,8	41	3,6	2.092	4.235	3,1	9.240	2,8
Maden	31	2,1	28	2,4	1.752	3.579	2,6	6.334	1,9
Taş Toprak	76	5,2	37	3,2	1.342	5.918	4,3	7.372	2,2
Kimya	87	5,7	194	17,0	1.644	10.408	7,5	19.760	6,0
Diğer									
TOPLAM	1.473	100	1.144	100	52.173	137.392	100	331.287	100

Kaynak: Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. , Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 91.

Tablo; D. İ. E. verilerine dayanarak D. P. T. tarafından yapılan araştırma sonuçlarını kapsamaktadır. İmtiyazlı şirketler ve kanun kapsamına dahil olmayan sanayi kuruluşları tabloda verilen istatistikî bilgilere dahil olmadığından, konuyla ilgili tahmini verileri yansıtmaktadır.³⁵ Tabloya göre; 1932-1939 yılları arasında

³⁵ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 90.

işletme sayısında azalmaya karşın, üretim hacminde % 140 oranında artış kaydedilmiş, dolayısıyla işletmelerin büyüklük ve verim oranları artmıştır.

Tablo 3 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler

		MÜESSESELERİN HUKUKİ ÖZELLİKLERİ		
		ÖZEL		RESMİ
Yıllar	Müessese Sayısı	Bir Kişi Elinde	Şirket Halinde	Devlet, Hususi İdare ve Belediye Elinde
1932	1.473	831	611	31
1933	1.397	806	555	36
1934	1.310	738	534	38
1935	1.161	631	474	56
1936	1.101	554	461	86
1937	1.116	562	465	89
1938	1.103	529	470	104
1939	1.144	522	511	111

Kaynak: Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. , Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 92.

Devletin elinde bulunan işletme sayısı, ele alınan yıllar içinde 31’den 111’e yükselmiştir.³⁶ Özellikle şahıs şirketlerinin sayısı giderek azalmış, 1932 yılında sayısı

831 olan şahıs işletmeleri, 1939 yılında 522’ye düşmüştür. Sermaye azlığı nedeniyle özel sektörün, yeterince gelişme gösteremediği görülmektedir.³⁷

Özellikle, yerli hammaddeye dayalı sanayide genel bir büyüme söz konusudur.³⁸ Bununla birlikte, yatırım hacminde artış kaydedilse de, söz konusu yatırımların ne kadarının kanunun etkisiyle yapıldığının tespit edilmesi imkansızdır.

³⁶ a. g. e., s . 92.

³⁷ Başol, a.g.e. , s. 63.

³⁸ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 95.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun uygulandığı 15 yıllık dönemde ekonomide olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.³⁹

1. 2. Millî Bankaların Sanayileşmedeki Yeri

Cumhuriyetin ilk yıllarında, banka sistemi içinde yabancı bankaların hakim konumu ülkenin dışa bağımlılığını ifade ediyordu.⁴⁰ Dolayısıyla para politikaları, hükümetin belirlediği esaslardan çok, yabancı malî çevrelere bağımlı halde yürütülüyordu.⁴¹ Sanayileşme yönünde gerekli finansman desteği sağlanması için millî bankalara ihtiyaç duyulmaktaydı.

Milli bankaların kurulması ile ilgili ilk öneriler; İzmir İktisat Kongresi'nde Mahmut Esat Bozkurt tarafından gündeme getirilmiştir. Mahmut Esat Bozkurt, iktisadî gelişmenin ancak millî bankalar kurulmasıyla başlayacağını ifade etmiştir.⁴²

1932'de sanayileşmenin zorunluluğu tartışmasız kabul edilerek, öncelikle ekonomide kadro değişikliğine gidilmiş, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in yerine M. Celâl Bey getirilmişti. M. Celâl Bey, sanayinin gelişiminin kredi desteği sağlayacak malî aracı kurumlara bağlı olduğunu belirterek, sermayesinin büyük bölümünün devlet tarafından sağlanacağı millî bankaların kurulmasına ağırlık verilmesine önem vermiştir. Bu sayede sermaye birikimi, millî bankalara ve devlet kesimine yönelecektir.⁴³

1929 Krizi'nin etkilerinin görülmeye başlandığı bu yıllarda, kredi talebini karşılamada mevcut bankaların yetersiz kalışının da etkisiyle kısa vadeli ticari kredi sağlayan birçok yöresel banka kurulmuştur.⁴⁴ 1930-1932 yılları arasında; ticaret hacmindeki daralmaya rağmen Türk bankalarının sermayelerini sanayiye

³⁹ Tuna, a.g.e. , s. 66.

⁴⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 52.

⁴¹ a. g. e.. , s. 53.

⁴² İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 24.

⁴³ Kuruç, a.g.e. , s. XLII.

⁴⁴ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 56.

yatırımları sayesinde kârları devamlı olarak artmıştır. Türk bankalarının kârlarındaki artış karşısında, yabancı bankaların zararları artmış ve yerini yerli sermayeyle kurulan bankalara bırakmışlardır.⁴⁵

Bankacılık sistemi mevduata dayalı bir sistemdir. 1930'lu yıllara gelindiğinde; ekonomide para kullanımı ve gönüllü tasarruf olgusu, yeni oluşmaya başladığından millî bankaların ekonomideki varlığı da sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda; 1933 yılında yürürlüğe giren, “Mevduatı Koruma Kanunu” bankacılığın gelişiminin başlangıcı olarak kabul edilir. 1935 yılında kabul edilen “Bankalar Kanunu” da tamamlayıcı bir dönüm noktası olarak ifade edilir.⁴⁶ Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, bazı mahalli bankalar sektörden çekilmek durumunda kalmıştır.⁴⁷

Millî bankaların kurulmasından sonra; yerel bankalara ağırlık verilmesi düşünülse de, 1929 krizi ve devletçi politikalar yatırım ağırlıklı kamu bankalarına yöneltmiştir.⁴⁸ 1923-1938 yılları arasında, bankacılık sistemi Türkiye ekonomisinin işleyiş ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. İktisadi devlet teşekküllerimizin en önemlilerinden Sümerbank, Etibank ve Denizcilik Bankası yine bu dönemde kurulmuştur.⁴⁹

Türkiye İktisat Kongresi'nde de; Tüccar Grubu, millî bankaların kurulmasına ve acilen bir Türk ticaret bankasına gereksinim olduğunu belirtmişti.⁵⁰ Kongrede alınan kararlar doğrultusunda bir ana ticaret bankası olarak İş Bankası ve sanayi bankası olarak da Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.⁵¹

Millî bankacılık sistemi hedefleri doğrultusunda millî bankaların sayısı hızla artmıştır. Genelde tek şubeli ve sermayesi yetersiz olmakla birlikte kısa vadeli

⁴⁵ a. g. e. , s. 222.

⁴⁶ Kuruç, a.g.e. , s. XLVI.

⁴⁷ Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, s. 277.

⁴⁸ Zafer Toprak, İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1. bs. , İstanbul, Homer Kitabevi, 2003, s. 80.

⁴⁹ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 114.

⁵⁰ Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, s. 340.

⁵¹ Tuncay Artun, Türkiye'de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 42.

kredilerle yerel ihtiyaçları karşılayabilen bankalar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵²

1. 2. 1. İş Bankası

Ülkede sanayi kesiminin finansmanı için uzun vadeli kredi sağlayan bir yatırım bankası bulunmamaktaydı. Türkiye İş Bankası; 26. 08. 1924 tarihinde, özel sektörün kredi ve finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur.⁵³ İş Bankası; 1923 Kasım'ında yürürlüğe giren ve Ticaret Bakanlığı'na, imar sorunları için bir imar bankası kurma yetkisi tanıyan kanunun dolaylı sonucu olarak kurulmuştur.⁵⁴ Anonim şirket olarak kurulan banka, iktidar çevrelerine yakınlığı sayesinde ana ticaret bankası olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁵⁵

Türkiye Cumhuriyeti gibi sanayileşmekte olan ülkelerde banka ve sanayi sermayesi iç içe geçmiş durumdadır.⁵⁶ Kuruluş sermayesinin % 8' i devlet tarafından karşılanan İş Bankası'nın kurucuları arasında çok sayıda siyasi ve tüccar bulunmaktaydı.⁵⁷ 1932 yılında, İş Bankası örneğinde Atatürk'ün hükümete karşı bankacıların yanında yer alması, o dönem iktisat politikaları açısından önemlidir.⁵⁸

Yerli ve yabancı sermaye ile siyasî çevreler arasında, hükümetin iktisat politikalarında etkili bir rol oynayan İş Bankası, tek istisna değildir. 1920-1930 döneminde yabancı ve yerli sermaye ile ortak kurulan birçok Türk Anonim şirketinde siyasîler; kurucu, yönetim kurulu üyesi veya hissedar olarak yer almışlardır.⁵⁹

Yabancı sermayeli bankalar ülkemizde sermaye birikimi yaratmaktan çok; yine yabancı sermayenin öz kaynaklarla finansmanı amacıyla faaliyet

⁵² Parasız, a.g.e. , s. 25.

⁵³ Acar, a.g.e. , s. 28.

⁵⁴ Serin, a.g.e. , s. 258.

⁵⁵ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 55.

⁵⁶ Artun, a.g.e. , s. 14.

⁵⁷ Tezel, a.g.e. , s. 231.

⁵⁸ Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 34.

⁵⁹ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 20.

göstermekteydiler.⁶⁰ İş Bankası'nın gelişimi ve ülke içinde etkinliğinin artmasıyla, yabancı bankaların mudileri hızla Türk sermayeli bankalara kaymaya başladı.⁶¹

Tablo 4 Bankalar Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı.

Yıllar	Toplam mevduatta paylar			Toplam kredilerde paylar		
	Yabancı bankalar	Özel Türk bankaları	Devlet bankaları	Yabancı bankalar	Özel Türk bankaları	Devlet bankaları
	%	%	%	%	%	%
1924	78	12	10	53	5	42
1924-1929	57	20	23	47	15	39
1930-1934	30	27	43	32	23	45
1935-1938	22	35	43	25	26	49
1939-1945	19	33	48	15	28	57

Kaynak: S. Yahya Tezel: Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 124.

Tabloda da görüldüğü üzere; 1924 yılında, yabancı bankaların %78 olan toplam mevduat payları hızla düşerek, 1935-1938 döneminde %22 olarak kaydedilmiştir. Buna karşın; aynı dönem içinde özel Türk ve devlet bankalarının payı %10'dan %30 seviyelerine ulaşmıştır. Yine toplam kredi payları değerlendirildiğinde de; yabancı bankalar yerlerini özel Türk ve devlet bankalarına bırakmıştır.

İş Bankası'nın kuruluşundan sonra, millî bankaların sektördeki payı artmıştır. 1924 yılında yabancı bankaların toplam mevduat payı % 78'den, 1924-

⁶⁰ Artun, a.g.e. , s. 41.

⁶¹ Tezel, a. g. e, s. 124.

1929 yılları arasında % 57'ye düşmüştür. Yabancı bankaların mevduat paylarındaki düşüşe karşın özel bankaların 1924 yılında mevduat payı %12'den, 1924-1929 yılları arasında % 20'ye yükselmiştir. Devlet bankalarının mevduat payları ise, aynı yıllar içinde %10'dan %20'ye yükselmiştir.⁶²

İş Bankası'nın gelişimi ile yabancı bankaların mudileri Türk sermayeli bankalara kaymaya başladılar. 1924 yılında yabancı sermayeli bankalarda mudi sayısı 5500 den 1929 yılında 6400'e yükselmişken; buna karşılık 1924 yılında Türk sermayeli bankalarda mudi sayısı 6400'den 1929 yılında 53. 200'e yükselmiştir.⁶³

Özellikle madencilik sektöründe imtiyaz ve iştiraklere sahip olan banka, belirli alanlarda yabancı sermayeyle de işbirliği yapmıştır.⁶⁴

İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası finansman kaynağı yaratılmasında öngörülen başarıyı sağlayamamıştır.⁶⁵ İş Bankası, öncü banka olarak etkin konumunu sürdürmüştür.⁶⁶ 1 milyon Türk Lirası sermaye ile kurulan bankanın sermayesi, 1927'de 2 milyon Türk Lirası'na çıkarılarak İtibar-ı Millî Bankası ile birleştirilmiştir.⁶⁷

Devletçilik, 1939'a kadar İş Bankası grubunun yönetimi altında yürütülmüştür.⁶⁸ Sanayileşme yolunda hazırlanan beş yıllık sanayi planlarının uygulanması ve yatırım projelerinin yürütülmesi Sümerbank ile birlikte İş Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir.

1. 2. 2. Sanayi ve Maadin Bankası

19 Nisan 925 tarihinde, 633 sayılı kanunla, Ticaret Vekâleti tarafından, devlete ait ve özel sanayi yatırımlarını finanse etmek amacıyla kurulmuştur.⁶⁹

⁶² Çavdar, a.g.e. , s. 175.

⁶³ Tezel, a.g.e. , s. 124.

⁶⁴ Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, s. 275.

⁶⁵ Şanlı, a.g.e. , s. 61.

⁶⁶ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 222.

⁶⁷ Ökçün, a.g.e. , s. 246-247.

⁶⁸ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 118.

⁶⁹ Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, s. 247.

Banka, devletin ilk kez sanayi kredisini ve iştiraklerini örgütleme çabasından doğmuştur.⁷⁰

1925 yılında, sanayi işletmelerin kurulmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulan banka, dönemin devlet teşebbüsü ve özel teşebbüse bakışını temsil eder. Osmanlı Devleti'nden kalan işletmeleri, özel teşebbüslere devredilinceye kadar bizzat ve iştirak suretiyle işletmek ve buna bağlı olarak Türk sanayici ve madencilerine kredi açmak görevleri arasındadır. Sanayi ve Maadin Bankası, özel şirketlere ortak olarak veya kredilerini genişletmek suretiyle özel sanayiye destek vermiştir.⁷¹ Feshane Mensucat T. A. ř. , Kayseri Bünyan İplik Fabrikası T. A. ř. , Trabzon Liman İnhisarı T. A. ř. , Ergani Bakır Madeni T. A. ř. , Kilimli Kömür Madenleri T. A. ř. , gibi şirketlerle ortak olarak faaliyetine devam etmiştir.⁷²

Özel sermayenin yetersizliği nedeniyle devlet eliyle sanayi kurulmasında, bankacılığı sanayi kurmaya yönelten bu model başarılı olamamıştır.⁷³ Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında kapatılarak bankanın işletmecilik faaliyetlerini yürütmek üzere Devlet Sanayi Ofisi; bankacılık faaliyetlerini yürütmek üzere ise, Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Banka, 3 Haziran 1933 tarihinde ise yerini Sümerbank'a bırakmıştır.⁷⁴

İlerleyen yıllarda, İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası'nın uzantıları olan Sümerbank ve Etibank, devletçi sanayileşme politikalarının ana örgütleri olarak, 1930'lu yılların sanayi planlarını devralacaklardır.⁷⁵

⁷⁰ a. g. e. , s. 276.

⁷¹ Tezel, a.g.e. , s. 231.

⁷² Ökçün, a.g.e. , s. 247-248.

⁷³ Kuruç, a.g.e. , s. 39.

⁷⁴ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 234.

⁷⁵ Toprak, a.g.e. , s. 16.

2. BÖLÜM

1929 DÜNYA BUNALIMI VE DEVLETÇİ POLİTİKALAR

1929 Dünya Ekonomik Krizi; iktisadi politikalar açısından yalnızca sanayileşmiş batı ülkeleri için değil, Türkiye için de bir dönüm noktası olmuştur.

Kriz, o döneme kadar uygulanan iktisat politikalarının yetersiz olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁶ Krizin etkileri, her ülkeyi kendi yapılarına göre yeni iktisat politikaları belirleme yoluna itmiştir.⁷⁷ 1929 sonrasında; liberal politikalara olan güven sarsılmış, sanayinin gelişebilmesi için koruyucu politikalarla desteklenmesi gerektiği daha rasyonel bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Krize karşı politikalar belirlenirken, ülkede yaşanan krizin dünya krizine bağımlı olarak mı, yoksa kendi içinde bağımsız bir olgu olarak mı ortaya çıktığı tartışılmıştır.⁷⁹ Liberal ve dışa açık politikaların uygulandığı Türkiye ekonomisinin, dışa bağımlılık derecesinde krizden etkileneceği bir gerçektir. Krizi, ülkenin batı kontrolünden çıkması için bir fırsat olarak değerlendiren görüşler de dile getirilmiştir.⁸⁰

Krize karşı iktisadî politika arayışlarında, diğer ülkelerin uyguladıkları politikaların etkisiyle; liberal ekonomi yerini devletçiliğe bırakmıştır. Devletçi politikalara yönelmede 1929 Dünya Ekonomik Krizi, özel teşebbüse olan güveninin sarsılmasına neden olmuş ve tarımsal ürün fiyatlarındaki hızlı düşüş liberal politikaları sarsarak devletleri önlemler almaya itmiştir.

Krizin en önemli sonucu, uluslararası ekonomik işbirliğinin bozularak dünya ekonomisinin küçülmesidir. Bununla birlikte; parasal değişimin işlememesi

⁷⁶ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, 2. bs. , Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 52.

⁷⁷ Yusuf Tuna, Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, İstanbul, T. C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, 1990, s. 65.

⁷⁸ a. g. e.. , s. 64.

⁷⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30, 1977, s. 18.

⁸⁰ a. g. e.. , s. 30.

ve reel ücretlerin düşmesiyle daralan ticaret hacmi dünya ekonomisi kavramını tehlikeye düşürecek boyuta ulaşmıştır.⁸¹

1929 krizi; batı kapitalizmini ve hammadde ihracatçısı birçok geri kalmış ülkeyi etkilerken, Türkiye Cumhuriyeti, olabildiğince dışa kapalı, devletçi iktisat politikaları ve sanayi planları sayesinde krizin önemli ölçüde dışında kalabilmiştir.⁸²

1929'da himayecilikle başlayan iktisat politikaları, 1932'de devletçiliğe ulaştı.⁸³ Türkiye Cumhuriyeti'nde kapitalist sermaye birikiminin özel yolu olan devletçilik liberalizme tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁴ Bu yıllarda gelişen devletçilik olgusu; içinde bulunulan ekonomik durumun sonucu ortaya çıkmış, herhangi bir doktriner kaynaktan doğmamıştır.⁸⁵

1933-1950 yıllarını kapsayan dönem, ülkemizde devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu yıllar olarak ifade edilir.⁸⁶ Bir kalkınma modeli olarak devletçilik ilkesi ile devlet, pazar ekonomisine geçiş sürecinde öncü ve destekleyici olarak yer almıştır.⁸⁷

2. 1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Gelişimi

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, yeni politika arayışları açısından, Türkiye için de bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar bu büyük bunalım Türkiye'yi, Batı ülkelerini etkilediği boyutta sarsmamış ise de, dolaylı olarak ekonomide ve sosyal alanda önemli darboğazlar yaratmıştır. Çünkü ekonomisi zaten zayıf olan genç Cumhuriyet, bu dış etki ile daha da güç bir duruma düşmüştür. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından itibaren hızla gelişen Kemalist devrimlerin yarattığı halk katındaki tepkiler ve bu tepkiyi bastırmak için kullanılan baskı mekanizmalarına,

⁸¹ a. g. e. , s. 6.

⁸² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 113.

⁸³ a. g. e. , s. 100.

⁸⁴ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 11.

⁸⁵ Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 6.

⁸⁶ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 43.

⁸⁷Hasar Sabır, "Atatürk'ün İktisat Zihniyeti" (Çevrimiçi): <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm>, 30 Mart 2005.

buhranın ekonomik ve sosyal alana etkileri de eklenerek, ülkede bir hoşnutsuzluk yaratılmıştır.⁸⁸

1929 Krizi, genel olarak I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu parasal çöküntünün sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Savaş sonrasında İngiltere; dünya ekonomisi üzerindeki hakim konumunu A.B.D. 'ye bırakmaya başladı.⁸⁹ A. B. D. , sanayi üretim hacmini 1913 yılına göre %75 oranında arttırırken, bu oran İngiltere'de %10 seviyelerinde kalmıştır.⁹⁰

A. B. D. 'nin elektrik ve otomobil sanayileri etrafında hızla gelişen yapısı, buna bağlı olarak borsada spekülative hareketleri de beraberinde getirdi.⁹¹ Özellikle, 1928 yılında düşük faiz hadlerinin de etkisiyle spekülasyon hızlanarak, hisse senedi değerlerinde birkaç katı bulan yükselişlerle borsada işlem hacmi yoğunlaştı. Söz konusu yükseliş, ancak yeni spekülativeörlerin piyasaya katılımıyla korunabileceğinden bir noktada borsada düşüşün başlaması kaçınılmaz olacaktı. Nitekim 24 Ekim 1929 tarihinde New York Borsası'nda işlem gören 16 milyon hisse senedi, değerinden %50 ile %90 arasında değişen oranlarda kaybederek satıldı.⁹² New York Borsası'ndaki çöküşün boyutları takip edecek krizin boyutunu belirtir nitelikteydi.⁹³

⁸⁸ İsmet Ergün, Düünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış, Ankara,2001,s..64-65

⁸⁹ Tekeli, İlkın, a.g.e. , s. 7.

⁹⁰ a. g. e. , s. 13.

⁹¹ a. g. e. , s. 8.

⁹² a. g. e. , s. 12.

⁹³ Jacques Néré, 1929 Krizi, Çev. Vamık Toprak, Ankara, A. İ. T. İ. A. Yayın No:134, 1980, s. 60.

Tablo 5 Hisse Senetleri Kurlarına İlişkin Göstergeler.

	(1935-1939=100)			
	Global	Sınai senetler	Demiryolu	Kamu gösterge hizmeti
1926	106	90	265	117
1927 haziran	122	103	316	135
1927 aralık	141	122	336	149
1928 haziran	153	134	336	173

Kaynak: Jacques Néré, 1929 Krizi, Çev. Vamık Toprak, Ankara, A. İ. T. İ. A. Yayın No:134, 1980, s. 56.

Tabloda görüldüğü gibi; değer kayıpları; en fazla gelişen sektör olan sanayi sektörü yerine, önemini yitirmeye başlayan, demiryolları ve kamu hizmetleri senetlerinde yaşanmıştır.⁹⁴

1929 Ekim’inde, New York Borsası’ndaki çöküntü, o güne dek yaşanmamış bir ekonomik krizi de beraberinde getirdi.

Krizin oluşum sürecine göz atacak olursak; I. Dünya Savaşı’ndan sonra, tüketim ihtiyaçlarını aşan aşırı bir üretim durumu söz konusuydu. 1929 Krizi de, bir anlamda fazla üretim olgusu olarak nitelendirilebilir.⁹⁵ Hızlı sanayileşme sürecinde, talebi aşan arz sonucunda, üreticiler mallarını satamayınca fiyat düşürmek yerine üretimi azaltarak kâr marjlarını koruma çabasına girmişlerdir. Dolayısıyla asıl kâr yaratacak olan tüketici kesimin reel gelirleri azalmış, azalan

⁹⁴ a. g. e., s. 56.

⁹⁵ Çağlar Keyder, “Kriz Üzerine Notlar”, Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 43.

gelirler karşısında fiyat seviyesi düşmediğinden talep düşüşleri, üretim fazlalarına neden olmuş ve ekonomi bunalıma sürüklenmiştir.⁹⁶

Toplam arzın, toplam talebin çok üzerinde artmasıyla beraber; şirketler stokları eritemeyince hisselerini borsada satma yoluna gittiler. Yoğun satış ve spekülasyon hareketleri, hisse senedi değerlerinde hızlı düşüşlere neden oldu. Dolayısıyla bu durumu şirket iflasları takip etmiştir.⁹⁷ A. B. D. 'de devlet ekonomiyeye müdahale ederek, talebi canlandırma yoluna gitmiştir.⁹⁸

1929 ekonomik kriziyle beraber, fiyatlardaki düşme eğilimi karşısında, tüketiciler fiyatların daha fazla düşeceği beklentisi ile satın almaları ertelediler. Bu durum stokların artışına sebep oldu.⁹⁹ Özellikle dünya şeker stokları durumun boyutlarını ortaya koyar niteliktedir. 1929 yılında 2. 8 milyon ton olarak kaydedilen dünya şeker stok miktarı, 1930 eylülünde 5,5 milyon tona yükselmiştir.¹⁰⁰ Talep düşmesine karşı sınıai üretimde arz kısılabileceğinden, tarımsal ürün fiyatlarında arz elastikiyetinin düşük olması fiyat düşmelerini arttırmıştır. Tarım ve gıda ürünleri gibi talep elastikiyetinin düşük olduğu, başka bir ifadeyle satın alınmasının ertelenemeyeceği ürünlerde fiyat düşüşleri şaşırtıcıdır.¹⁰¹ Fiyatların düşmesi, üretim yapılarını çeşitlendirmeye yöneltmiştir.¹⁰²

⁹⁶ a. g. e. , s. 44.

⁹⁷ Tefrik Çavdar: Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara, İmge Kitabevi, 2003. s. 227.

⁹⁸ a. g. e. , s. 228.

⁹⁹ Néré, a.g.e. , s. 64.

¹⁰⁰ a. g. e. , s. 53.

¹⁰¹ a. g. e. , s. 51-64.

¹⁰² Bahar Şanlı, Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri, İstanbul, Işıklı Yayın-Tanıtım, 1997, s. 14.

Tablo 6 Dünya Fiyat Göstergeleri. (1926=100)

Yıllar	Tarımsal Olmayan	Tarımsal Fiyatlar	Fiyatlar Genel Seviyesi
1930	85.9	88.3	86.4
1931	74.6	64.8	73.0
1932	68.3	48.2	64.8

Kaynak: Jacques Néré, 1929 Krizi, Çev. Vamık Toprak, Ankara, A. İ. T. İ. A. Yayın No:134, 1980, s. 64.

Tabloda da görüldüğü gibi; fiyatlar genel seviyesinde, dört yılda yaklaşık % 30 oranında düşme görülürken, tarımsal fiyatlarda bu oran %50'yi aşmıştır.¹⁰³

Savaş sonrası ekonomik dengesini önemli ölçüde diğer ülkelere verdiği borçlarla sağlayan A. B. D. 'den, kriz nedeniyle para akışının durması, krizin yayılmasına neden oldu. New York borsasının çöküşünü takiben; tarımda aşırı üretim ve fiyatların düşmesiyle baş gösteren kriz, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına aldı.¹⁰⁴

Krizin etkileriyle, merkez ülke olarak tabir edilen sanayileşmiş ülkelerin yapıları doğrultusunda iktisadî politikalar uygulamaya yönelmeleri uluslararası ekonomik ilişkileri azaltmıştır.¹⁰⁵ Bu yönde; ülkelerin içe dönük politikalara ağırlık vermesi dünya ekonomisinin parçalanma eğilimini hızlandırmıştır. 1929-1934 yılları arasında dünya ticaret kıymetlerinde % 66 oranında düşme kaydedilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ Néré, a.g.e. , s. 64.

¹⁰⁴ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 13.

¹⁰⁵ İlhan Tekeli, "Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 230.

¹⁰⁶ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 216.

1929 Krizi; birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, üretim miktarlarındaki artışla beraber, stokların da artarak fiyatlar genel seviyesinin düşmesine neden olmuştur.¹⁰⁷

Krizin etkileri; diğer ülkelere oranla görece olarak kısmen hafif atlatılmış olsa da önemli politika değişikliklerine sebebiyet vermiş, devletçi iktisat politikalarının benimsenmesine neden olmuştur.¹⁰⁸

2. 2. Devletçi Politikaların Benimsenmesi

I. Dünya Savaşı’nın getirdiği olağanüstü koşullardan sonra ilk kez, İttihad ve Terakki döneminde devletçilik kavramı ile “devlet iktisadiyatı” anlayışı doğdu.¹⁰⁹

Cumhuriyetin kurulduğu anda mevcut şartlar cumhuriyet hükümetinin izleyeceği iktisat politikalarını yönlendiriyordu. Mevcut şartlar doğrultusunda; yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde, kalkınmanın ancak hızlı bir sanayileşmeyle sağlanabileceği ve tarımın da bu gelişmeyi destekleyici rol oynaması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁰ Osmanlı’dan devralınan olumsuz ekonomik durum, devleti ekonomiyi müdahaleye zorlamıştır.¹¹¹

Devletçilik yıllarında; devletin temel sanayileri kendisi kurarak işletmesi ve bu bağlamda gereken sermaye birikimi, teknik altyapı ve eleman ihtiyacının karşılanması görevini üzerine alması görüşü esas alınmıştır.¹¹²

Atatürk; devletçiliği, ülke ihtiyaçlarından doğan, Türkiye’ye has bir sistem olarak nitelendirmektedir.¹¹³ Atatürk devletçilik ilkesini şöyle tanımlamıştır:

“Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin

¹⁰⁷ Acar, a.g.e. , s. 44.

¹⁰⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 32.

¹⁰⁹ Toprak, a.g.e. , s. 11.

¹¹⁰ Halil Seyidoğlu, Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1982, s. 7.

¹¹¹ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 64-65.

¹¹² Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, İzmir, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Yayın No:2, 1983, s. 62.

¹¹³ Acar, a.g.e. , s. 45.

yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak. »¹¹⁴

Lozan hükümlerinin yürürlükten kalkması ile devletin ekonomik etkinliğinin artması, özel sermaye birikiminin yetersizliği ve millilikle bağdaşmayan yapısı, o döneme kadar yürütülen liberal politikaların sonunu hazırlamıştır. Bu duruma, krizin etkileri de eklenince devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz hale getirildi. Devletçiliğin somutlaşmasıyla birlikte, milli iktisat da yeni bir aşamaya gelmiş oldu.¹¹⁵

Bu bağlamda; 1923-1931 ve 1932-1939 dönemleri iki farklı iktisat politikasını temsil eder. 1923-1931 dönemi; devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgarî düzeyde tutulması itibariyle liberal dönem olarak nitelendirilir.¹¹⁶ Her ne kadar liberal terimi ile nitelendirilse de; devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşvik tedbirleriyle, özel sermaye birikimi ve kapitalist gelişmeyi hızlandırma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla bir anlamda devlet müdahaleciliği söz konusuydu.

İsmet Paşa; liberal görüşlere karşı 12. Şubat. 1929'da yerli malları haftasının açılışı dolayısıyla söylemiş olduğu nutkunda, devletin, iktisadi hayata müdahalesini arttırmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.¹¹⁷

Devletçilik kavramını resmi anlamda ilk kez, 30. 07. 1930 tarihinde İsmet Paşa, Sivas nutkunda kullanmış ve liberalizmi memleketin güç anlayacağı bir şey olarak yorumlayarak “Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁸

1930 Kasım'ında başlayan Gazi'nin yurt gezisinin devletçiliğe yönelmede önemli rolü vardır.¹¹⁹ Yurt gezisi boyunca Atatürk, ekonomik sorunlardan bunalan özellikle köylü ve esnafla karşı karşıya kalmıştır. Gezi esnasında karşılaşılan tablo; iç faktörler ve ülkenin mevcut yapısı ile birlikte sanayileşme için girişimci

¹¹⁴ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sa. 14, 1972, s. 15.

¹¹⁵ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I. , 1929-1932, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No: 569, 1. Bölüm, 1929-1939, 1988, s. XXXVII.

¹¹⁶ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 7.

¹¹⁷ a. g. e., s. 51.

¹¹⁸ a. g. e., s. 57.

¹¹⁹ a. g. e., s. 101.

sınıfın olmaması dolayısıyla da bu görevin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini ortaya koymaktaydı.¹²⁰ Radikal bir iktisat politikası değişikliği zorunlu gözükmekteydi.¹²¹

1931 yılı ocak ayında, Mustafa Kemal İzmir’de, “Fırkamızın takip ettiği program . . . iktisadi noktai nazardan devletçidir. . . ” sözleriyle ilk kez Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçiliğe işaret etmiş ve biçimsel anlamda da devletçilik, fırka programına girmiştir.¹²²

Devletçiliğin habercisi olarak, 1930 yılı içinde ,bazı dış ekonomik kontrollere baş vurulmuş ve yine aynı yıl içinde, Serbest Fırka-Halk Fırkası tartışmaları sırasında devletçilik bir ilke olarak benimsenmiştir.

1933 Yılında, C. H. F. ’nin programına aldığı devletçilik ilkesine göre, ülke çıkarları doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi ile iktisadi faaliyetlerde bulunabileceği belirtilmiştir.¹²³ 1933 yılı, C. H. F. programında devletçilik şöyle ifade edilmiştir:

*“Ferdî mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği sahalarda (bilhassa iktisadi sahada) devleti fiilen alâkadar etmek.”*¹²⁴

Atatürk, devletçiliği belirlerken devlet tekeline gerektiren yatırımlar hariç iktisadi devlet teşebbüslerinin özel teşebbüslere devredilebileceğinin altını çizmiştir. Sanayileşme çabasında; devletin öncülük ederek doğrudan yatırımlar yapması ve devlet teşekküllerinin kurulması ile ilgili hususlar, ayrıca 1938 yılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu’nda belirtilmiştir. Kanunda, devletin yatırım yapacağı alanların aynı zamanda özel teşebbüse de açık olduğu ifade edilmiştir. Devletçilik uygulamaları, en belirgin şekliyle 1932 yılı ile başlar. 1932

¹²⁰ Seyidoğlu, a.g.e. , s. 9-10.

¹²¹ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 105.

¹²² a. g. e., s. 59.

¹²³ Memduh Yaşa v. d. , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 82.

¹²⁴ a. g. e., s. 183.

Temmuz’unda meclise sunulan ve devlete iktisadî konularda müdahale yetkisi veren sekiz kanun devletçi iktisat politikalarının başlangıcı kabul edilmektedir.¹²⁵

1935 yılında, C. H. F. parti programında, devletçilik yeniden tanımlanarak; kamu düzeninin gerektirdiği hallerde özel sektörün denetlenebileceği belirtildi.

1937’de ise; devletçilik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin temel özelliklerinden biri olduğu kabul edildi.¹²⁶

Atatürk’ün devletçi politikaları sayesinde, 1929-1939 döneminde kriz nedeniyle dünya sanayi üretimindeki artış oranı %19 iken, Türkiye’de bu oran %96 olarak kaydedilmiştir.¹²⁷ Devletçilik uygulaması diğer sektörlerden ziyade sanayileşmeye yönelik olarak uygulanmıştır.¹²⁸

D. İ. E. , uzmanları devletçilik uygulamasının dört döneme ayrıldığını belirtmektedirler. Buna göre;

- 1932 müdahaleci kanunların birbiri ardına kabul edildiği, devletin ekonomide kendini göstermeye başladığı dönem.

- 1932-1934 özel kesimi teşvik edici tedbirlerin alındığı dönem.

- 1935-1937 planlı ekonomi modeli olarak devletçiliğin uygulandığı dönem,

- 1927-1938 devletçiliğin önemini yitirmeye başladığı dönem olarak ayrıma tabi tutmuşlardır.¹²⁹

1932-1939 yıllarının iktisat politikası olan devletçilik, 1939’dan sonra resmi iktisat politikası olmaktan çıkmıştır. 1940-1945 savaş ekonomisi uygulamalarının gereği politikalar uygulanmıştır.¹³⁰ 1940-1945 yılları, devletçilik uygulamalarının tarihi misyonunu tamamladığı ve özel birikimin hızlandığı bir dönemi temsil eder. Zira devlet kontrol ve müdahalelerini arttırmadan savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmek mümkün olmayacaktı. Nihayet 1946-1950 yılları, bir iktisat politikası olarak devletçiliğin tasfiye edildiği yıllardır.¹³¹

¹²⁵ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 119.

¹²⁶ S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 243.

¹²⁷ Sabır, a. y.

¹²⁸ Acar, a.g.e. , s. 46.

¹²⁹ Orhan Türkdoğan: Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün- Bugün- Yarın, Ankara Töre Devlet Yayınları No:54, 1981, s. 466.

¹³⁰ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 95.

¹³¹ a. g. e. , s. 3.

2. 3. Devletçilikle İlgili Görüşler

Milli mücadelenin ilk yıllarında, savaş sonrasının muhtemel iktisat politikasını belirleme çabalarından öte, mevcut iktisadi durum ve sorunlarla ilgili olarak tezler ve ilkeler ortaya atılmıştır.¹³²

Serbest Fırka'nın kuruluşu ile başlayacak olan, liberalizm devletçilik tartışmalarından önce, “Tütün İhisarı Kanunu” görüşülürken de devlet müdahaleciliğinin sınırları üzerinde durulmuştur. Kanun; tütün fiyatlarının fazla düşmesi halinde çiftçi lehine ancak tüccar aleyhine, fiyatları korumak amacıyla destekleme alımı yapılması gibi hükümler taşımaktaydı.¹³³

Tekeller ve demiryollarının yapımı gibi somut konularla beraber, 1929-1930 yıllarında, devletçilik terimi kullanılmadan devlet müdahalesini içeren ilk tartışmalar başlamıştır. Serbest Fırka'nın kuruluşu ile de ilk liberalizm-devletçilik tartışmaları yaşanmaya başlamıştı¹³⁴.

Krizin etkilerine karşı devletçi politikaların benimsenmesi kimi çevreler tarafından tepkiyle karşılandı. Meclis kanalıyla durumu çözüme yoluna giden Atatürk, devletçi politikaları benimsemeyen Fethi Bey'i partinin başına getirdi.¹³⁵

Daha önce belirtildiği üzere, Serbest Fırka liberal olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla mevcut tartışmalar da genel itibariyle liberalizm-devletçilik kavramları çerçevesinde süregelmiştir.

Bu dönemde, ekonomik kalkınma stratejisinin belirlenmesinde; İnönü'nün liderliğini yaptığı devletçilik ve önceleri Fethi Okyar ve Serbest Fırka daha sonra da Celal Bayar'ın öncülüğünü yaptığı liberal iktisadi politikalar gündeme gelmiş ve tartışma konusu olmuştur.¹³⁶ Liberalizm-Devletçilik noktasında toplanan tartışmalarda daha çok Fethi Bey ve Mahmut Esat karşı karşıya gelmiştir.¹³⁷ Fethi Bey; yatırımlara ağırlık verilerek borç ödemelerinin ertelenmesinin, ülkenin mali

¹³² a. g. e., s. 33.

¹³³ Boratay, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 76.

¹³⁴ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 51.

¹³⁵ Şaduman Halıcı: “ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey İle Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, y. y. ,2004, s. 431.

¹³⁶ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 180.

¹³⁷ Şaduman Halıcı, a. y. , s. 434.

güvenilirliğini sarstığını belirterek devletçi ekonomilere karşı eleştirilerini dile getirmiştir.¹³⁸

İnönü'ye göre; devletçilik özel birikimi tamamlayan bir politika olarak ifade edilmiştir.¹³⁹ Celâl Bayar; devletçiliğin bu işlevini şu sözlerle ifade etmektedir;

“Almanya’da . . . Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi . . . Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir . . . Bizim devletçiliğimiz . . . ferdin teşebbüsünü destekleyen . . . bir devletçiliktir.”¹⁴⁰

1930 yılında; Mustafa Kemal’in direktifleriyle kurulan Serbest Fırka, ilk olarak iktisadî alanda muhalif görüşleri öne sürmüştür. Böylece liberal olarak nitelendirilen muhalefet ile birlikte; ilk defa devletçilik görüşü bir hükümet siyaseti olarak tanımlanmış ve savunulmuş oluyordu.¹⁴¹

Devletçi politikaların anlamıyla ilgili oldukça farklı görüşler söz konusudur. Kimi yazarlar devletçiliği, kapitalizme karşı bir tepki veya devlet sosyalizmin aşırı bir ifadesi olarak nitelendirmişlerdir.¹⁴²

Devletçilik, Kadrocular ve diğer sosyalist çevreler tarafından eleştirilmiştir. 1932-1934 yıllarında yayınlanan Kadro Dergisi, dönemin tahlilini yapmak ve resmî devletçi görüşleri etkilemek adına en sistematik tezleri yansıtmaktadırlar.¹⁴³ Kadro Dergisi’nde devletçilik, kapitalist ya da sosyalist olmayan üçüncü bir ideoloji olarak yansıtılmıştır.¹⁴⁴

Devletçiliğin, liberalizme karşı ancak sosyalizm unsurları taşımayan ve bu iki kavrama karşı bir alternatif olduğu görüşü yaygındır. Ancak devletçilik,

¹³⁸ a. g. e., s. 432.

¹³⁹ Tezel, a.g.e. , s. 246

¹⁴⁰ a. g. e., s. 246-247.

¹⁴¹ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 31.

¹⁴² Tezel, a.g.e. , s. 245

¹⁴³ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 151.

¹⁴⁴ Tezel, a.g.e. , s. 246.

kapitalizme alternatif bir iktisat politikası değildir.¹⁴⁵ 1920'lerin liberal görüşünde olduğu gibi kamu çıkarı ve kişi çıkarı çatışır görüşü yerine, daima kamu çıkarı tercih edilir ve özel sektörde bu bağlamda teşvik edilir görüşü benimsenmiştir.¹⁴⁶

Devletçiliği bir sistem olarak yorumlayanlar; kapitalizm ve sosyalizmin özelliklerini taşıyan, bağımsızlığa yeni kavuşmuş ülkelerin ilk etapta uygulamaya koyacakları bir sistem olduğunu belirtirler. Devletçiliği bir iktisat politikası olarak yorumlayanlar ise, liberalizme alternatif bir politika olarak görürler.¹⁴⁷

Kalkınma iktisatçıları da, sanayileşme yolunda gelişmekte olan ülkelerin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini belirtmişlerdir.¹⁴⁸

2. 4. Yabancı Sermaye Ve Tekeller

Sanayileşmiş ülkeler; hammadde, maden ve tarımsal ürünleri temin etmek amacıyla az gelişmiş ülkelere yönelmiş, artan hammadde ihtiyaçları için bu ülkelerde yatırım yapma yoluna gitmişlerdir.¹⁴⁹

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, yabancı sermayenin ekonomiyi canlandıracağı düşünülerek, yabancı sermayeye karşı hiçbir zaman olumsuz bir tavır oluşmamış, ancak ihtiyatlı bir tavır sergilenmiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde, iktisadi kalkınmada en doğru yolun iç kaynaklara yönelmek olduğu görüşü, yabancı sermayeye karşı ihtiyatlı tutumu pekiştirmiştir.¹⁵⁰

Ülkede, yabancı sermaye yatırımlarının üçte iki oranında bir bölümünü demiryolları teşkil ediyordu. Kalan bölümü ise; su ve gaz şirketleri gibi belediye hizmetleri ile bankacılık, sigortacılık ve liman hizmetleri gibi daha çok alt yapı yatırımlarında yoğunlaşmıştır. Tarım, sanayi ve madencilik gibi doğrudan üretim alanlarında yabancı sermaye payı yalnızca %10 oranındaydı.¹⁵¹

¹⁴⁵ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 133.

¹⁴⁶ a. g. e., s. 141-142.

¹⁴⁷ a. g. e., s. 96.

¹⁴⁸ Şanlı, a.g.e. , s . 9.

¹⁴⁹ Taner Berksoy, Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belge Yayınları: 14, 1982, s. 181.

¹⁵⁰ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I. 1929-1932, s. LII.

¹⁵¹ Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 5. bs. , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999, s. 193.

1925 yılında yapılan sanayi sayımına göre; 264 aslî sanayi kuruluşunun % 27,7'sini gıda sanayi ve yine %27,7'sini ise, dokuma sanayi teşkil etmekteydi. Söz konusu 264 sanayi kuruluşunun 172 tanesi azınlıkların elinde bulunuyordu.¹⁵²

Bununla birlikte yabancı sermayedarlar doğrudan yatırımlar dışında, iç pazarda, ticarî ilişkilerini ve etkinliklerini arttırmak için, Türkiye'de genelde yerli girişimcilerle ortak olarak dolaysız yatırımlar yapmışlardır.¹⁵³

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle madencilik, ulaştırma, ormancılık gibi alanlarda faaliyet gösteren yabancı sermayeye ait şirketlere yeni ayrıcalıklar tanındı. Yabancı sermaye payı, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra 1930 yılı devletçi politikalara kadar artarak devam etti.¹⁵⁴

Yabancı sermaye yatırımlarına verilen imtiyazın en önemlilerinden biri, Amiral Chester'ın başında bulunduğu Amerikan sermaye grubuna verilen imtiyaz ve buna bağlı olarak yapılan ikili bir anlaşmadır. Anlaşmaya göre; Türkiye'nin doğusu ve Musul-Kerkük Bölgesinde demiryolu yapımı ve madenlerin işletmesi, 99 yıl süreyle Amerikan Chester grubuna veriliyordu. Türkiye'nin tarım makine ve gereçlerinin ithalatı yine bu grubun tekeline bırakılmıştı. Amerika'nın Türkiye üzerinde siyasal hedefleri olmadığı ve ülkenin sanayileşmesi yönünde bir fırsat olduğu görüşü hakimdi. Nitekim, Musul-Kerkük Bölgesinin ülke sınırları dışında kalacağı anlaşılınca anlaşmalar gerçekleşemedi.¹⁵⁵

Chester dışında, dönemin önemli yabancı sermayeyle faaliyet gösteren şirketleri arasında; Amerikan Ford, Fransız Kömür ve Madencilik Şirketi, İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi (Belçika), Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi (İngiliz), İstanbul-Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika) olarak gösterilebilir.¹⁵⁶

1929 yılına kadar yabancı sermaye, ülkeye, Chester projesinden umulduğu gibi büyük yatırımlar yapma amacıyla gelmemiş, daha çok tekeller ve Türk anonim şirketlerinin bünyesinde sermayeye ortak olarak ülkeye sızmayı tercih etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵² Tuna, a.g.e. , s. 58.

¹⁵³ Berksoy, a.g.e. , s. 183.

¹⁵⁴ Tezel, a.g.e. , s. 195.

¹⁵⁵ a. g. e., s. 193.

¹⁵⁶ a. g. e., s. 195-196.

¹⁵⁷ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 66.

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında amaç; mevcut iktisadi ilişkileri değiştirmekten öte azınlıkların yerine, Türk sermaye çevrelerinin de etkili olmasını sağlamak yönünde idi.¹⁵⁸ 1923-1930 döneminde yabancı sermaye çevreleri, Türk şirketlerinin içinde yer alarak istedikleri imtiyazı alma, teşviklerden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Türk Anonim şirketlerinin % 43' ü yabancı sermayelidir.¹⁵⁹

Özel sermaye ve yabancı sermayenin bir arada bulunduğu karma sermayeli şirketler de önemli yer tutar. Gündüz Ökçün'ün araştırmasına göre karma sermayeli şirketlerde, yabancı sermayenin imalat sanayindeki payı %35, elektrik ve havagazı işletmelerinde %17, ticaret şirketlerinde %15, banka ve sigorta şirketlerinin payı ise %7'ydı.¹⁶⁰

1923-1931 döneminde tekeller; özel yerli ya da yabancı veya devletin ortak olduğu anonim şirketlerce yönetilmiştir. Serbest Fırka'nın; iktisadi eleştirilerinde en önemli noktayı tekeller ve devlet ihalelerinin yöneliş tarzı oluşturur. Tekeller; özellikle masraflı bir biçimde yönetildiği, pahalıya mal satıldığı ve devlet sermayesinin özel şahıslar tarafından yendiği iddiaları ile eleştirmişlerdir.¹⁶¹ Bu bağlamda; liman işletmelerinin devlet sermayesiyle kurulduğunu ancak özel şahıslar tarafından işletildiğini dolayısıyla devlet sermayesinin özel şahıslara rant sağladığını belirtmişlerdir.¹⁶²

1925 yılında; Türkiye'de şeker fabrikası kuracak bir şirkete; pancar üretilen bölgelerde 25 yıl süreyle üretim tekeli ve ayrıcalıklar tanındı. Ayrıca şirkete; fabrika kurulması için hazine arazisi tahsis edilerek, 8 yıl süreyle vergiden muafiyet ve ulaşım indirimleri sağlandı. Söz konusu Şeker Şirketi'nin en büyük hissedarı İş Bankası'ydı. Birkaç ay sonra çıkarılan kanunla şeker ithali devlet tekeline alındı.¹⁶³

Özel teşebbüse yöneltilen en büyük eleştiri ise; millî sanayinin himayesi için koyulmuş yüksek gümrüklerin direkt üreticilere fiyat artışı ile yansıtıldığı ve bu

¹⁵⁸ a. g. e., s. 25.

¹⁵⁹ a. g. e., s. 29.

¹⁶⁰ Tezel, a.g.e. , 196-197.

¹⁶¹ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 43.

¹⁶² a. g. e., s. 44.

¹⁶³ Tezel, a.g.e. , s. 124.

sayede yüksek karlar elde ettikleri hususudur.¹⁶⁴ Ayrıca özel teşebbüsün yabancı sermayeye bir anlamda paravanlık ettiği eleştirisi de yapılmıştır.¹⁶⁵

Serbest Fırka dışında; Türkiye İktisat Kongresi'nde, İstanbul Ticaret Grubu (Türk Ticaret Birliği) da tekel sisteminin kaldırılması yönünde görüşlerini dile getirmiştir.¹⁶⁶ Türk Ticaret Birliği'nin, İzmir İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda da; yalnızca yabancı sermayenin değil, yerli sermayenin de tekel konumunda olmadan faaliyette bulunması gerektiği belirtilmiş, ne olursa olsun devlet dahil hiçbir sermayedarın tekel olmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶⁷ Birçok siyasî entrikalara sahne olan tekellerin ülke için yarardan çok zarar sağladığı ve kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁸

Tekel kazançları, ülke bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturduğu için, bu konuda alınan kararlarda daha çok mali kaygılar üzerinde durulmuştur. Tekeller konusunda tutarlı olmayan kararlardan en önemlisi, şeker konusunda yaşanmıştır. Ülke ithalatında en önemli paya sahip ürünlerden olan şekerin ithalatı 1932 yılında yasaklanmıştı.¹⁶⁹ Hollanda'dan ithal edilen şekerin CIF fiyatı 7-9 kuruş iken, yerli üretimin 26-29 kuruş arasında değişen fiyatının halka yüküne değinilerek hükümetin tutumu eleştirilmiştir.¹⁷⁰

Devlet hazineye gelir sağlamak amacıyla; tuz, şeker, kibrit, tütün gibi malların imalat ve ithalatını tekeline almıştır.¹⁷¹ Tekellerle ilgili 1935 yılı bütçe görüşmelerinde, özellikle tütün ve şeker üzerinde durulmuş; şekerin zorunlu tüketim malı olmasından dolayı tütünden farklı değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tütünün daha çok devlete gelir maksadıyla tekele alındığı ancak her iki mal grubunda da alıcı ve satıcıyı koruyacak esaslar belirlenmesi gerektiği

¹⁶⁴ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 144.

¹⁶⁵ a. g. e., s. 146.

¹⁶⁶ a. g. e., s. 47.

¹⁶⁷ A. Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:58, 1997, s. 122.

¹⁶⁸ A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, 4. bsk. , Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:59, 1997, s. 347.

¹⁶⁹ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Ankara, Homer Kitabevi, 2003, s. 58.

¹⁷⁰ a. g. e., s. 59

¹⁷¹ Başol, a.g.e. , s. 62.

vurgulanmıştır.¹⁷² 1926 yılında devlet alkol ve alkollü içeceklerin tekeline üzerine aldı.¹⁷³

Yabancı sermaye ve dış borçlanmaların isteneni vermemesi ile milli tasarrufa dayanan, kapalı bir gelişme modeline yönelinerek, 1929 yılında “İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulmuştur.¹⁷⁴

Devletçi politikalara geçiş ile birlikte; batı sermayesine umut bağlayan sanayileşme çabaları bu dönemde terk edilerek, imtiyazlı yabancı şirketler tasfiye edilmiştir.¹⁷⁵ Yabancı sermayenin en fazla etkinliğini yitirdiği alan, banka ve sigorta şirketleri olmuştur. Yabancı bankaların toplam kredi hacmi içindeki payı, 1929 yılında % 42 iken, bu oran 1939’da % 20’ye düşmüştür.¹⁷⁶

S. Yahya Tezel; yabancı sermayenin ülke içinde etkinliğinin azalarak, payının düşmesinin yalnızca devletçi politikaların bir yansıması olarak görülmemesi gerektiğini; zira krizin etkileri nedeniyle kapitalist ülkelerin az gelişmiş bölgelerdeki yatırımlarını azaldığının altını çizmektedir.¹⁷⁷

1931 C. H. F. kongresinde; normal-dışı olarak ifade edilen yabancı sermayenin önemine ilişkin görüşler tamamen ortadan kalkmış, milli sermayenin esas olduğu ortaya konmuştur.¹⁷⁸ Zira millileştirmelerin bir politika olarak belirlendiği bir dönemde yabancı sermayeye açık olunabileceği düşünülemezdi.

2. 5. Devletçi Politikalara İlişkin İlk Uygulamalar

Devletçi politikaların egemen olduğu yıllarda cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından farklı olarak, belirlenen politikalar programlara bağlı olarak yürütüldü. Ayrıca, kalkınma yolunda hızlı bir sanayileşme ile birlikte, sanayi sektörünün ve alt yapı sermayesinin gelişmesine katkıda bulunması için tarımsal üretim ve verimin artmasını sağlamak hedeflendi.

¹⁷² Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. II 1933-1935, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No:580, 1. Bölüm, 1929-1939, 1993, s. 280.

¹⁷³ Yenal, a.g.e. , s. 58.

¹⁷⁴ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 67.

¹⁷⁵ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 114.

¹⁷⁶ Tezel, a.g.e. , s. 198.

¹⁷⁷ a. g. e., s. 199.

¹⁷⁸ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 68.

Demiryollarının millîleştirilmesi ile birlikte ilk devletçi uygulamalar yürütülmeye başlanmıştır.¹⁷⁹

2. 5. 1. Millîleştirmeler

Atatürk, öncelikle iç ve dış siyasette her türlü yabancı devlet imtiyazının kaldırılarak siyasal ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur.

Devletçi iktisadi politikaların bir özelliği olarak bu dönemde millîleştirmelere hız verilmiştir.¹⁸⁰ Millîleştirme hareketleri cumhuriyetin ilk yıllarında başlasa da, devletçi politikaların hakim olduğu 1933 yılından itibaren yoğunluk kazanmıştır.¹⁸¹

Millîleştirmeleri; stratejik bir görev alanı olarak kabul eden hükümet, Osmanlı dış borç ödemelerini zaman zaman ertelemek durumunda kalsa da, millîleştirme ile ilgili ödemelere öncelik tanımıştır.¹⁸²

Devlet; yabancı sermayenin elinde bulunan altyapı işletmelerinin satın alarak devletleştirilmesine yönelmiştir.¹⁸³ Yabancı sermayeye ait bazı şirketlerin devlet teşekkülleri kurularak millîleştirilmesi ile aynı zamanda siyasi bağımsızlığın kazanılması da amaçlanmıştır.¹⁸⁴ Millîleştirmeler; devletin iktisadi teşekküller kurması ve iktisadi hayatı düzenleyici teşvik ve tedbirleri uygulaması şeklinde olmak üzere iki koldan yürütülmüştür.¹⁸⁵

1928-1938 döneminde; mali imkansızlıklara rağmen, yabancı şirketler satın alma yoluyla millîleştirilmiştir. Ancak yeterli bütçe olmadığından borçlanma yoluna başvurulmuştur.¹⁸⁶ Bu dönemde çoğu İngiliz ve Fransızlara ait olmak üzere, şehir hizmetleri ve ulaştırma alanında faaliyet gösteren yabancı sermayeye ait şirketler satın alınarak kamulaştırılmıştır.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Başol, a.g.e. , s. 61.

¹⁸⁰ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 84.

¹⁸¹ Acar, a.g.e. , s. 56.

¹⁸² Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I 1929-1932, s. LVI.

¹⁸³ Başol, a.g.e. , s. 62.

¹⁸⁴ Köksal, İlkın, a.g.e. , s. 65.

¹⁸⁵ a. g. e., s. 6.

¹⁸⁶ Acar, a.g.e. , s. 38.

¹⁸⁷ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 215.

Millileştirmeler en fazla; demiryolları, limanlar ile elektrik, havagazı, su, telefon hizmetler gibi belediye hizmetlerini içeren stratejik alanlarda yoğunlaşmıştır.¹⁸⁸

Millileştirilen demiryollarından bazıları; Anadolu Demiryolları İşletmesi, Mersin, Tarsus, Adana İşletmesi, İzmir, Aydın Demiryolu İşletmesi, Bandırma işletmesi ve Şark Demiryolları İşletmesidir.¹⁸⁹ Demiryollarını millileştirmeden demiryolu politikası izlemek olanaksızdı. En son 1937’de Trakya hattının da millileştirilmesiyle yabancı şirketlerin elinde bulunan son hat da alınmış oluyordu.¹⁹⁰

Millileştirilen başlıca şirketler: Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928), İstanbul Rıhtım İşletmesi (1934), İstanbul Su İşletmesi (1933), İstanbul Telefon İşletmesi (1936), İzmir Rıhtım ve Tramvay İşletmesi (1937), Ereğli Liman, Zonguldak Çatalağzı Demiryolu ve Kömür Madeni İşletmeleri (1937), İstanbul Elektrik İşletmesi (1938), İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri (1938), İzmir Telefon İşletmesi (1938), Ereğli Limanı ve İşletmesi ile Çatalağzı demiryolu hattını ve kömür madeni işletmelerini kapsayan Ereğli Şirketi (1937)’dir. Millileştirmeler, 1938 yılından sonra da devam etmiştir

2. 5. 2. Türk Lirası’nın Değer Kaybına Karşı Önlemler

Atatürk, Nutuk’ta ekonomik konulara geniş ölçüde yer vermiştir. Bu çerçevede milli paramızın istikrarını korunmasına büyük önem verdiğini belirtmişti. belirtilmektedir.¹⁹¹ Bu dönemde paranın değerinin korunması, adeta milli bir görev olarak addedilmiştir.

1931-1938 döneminde, Osmanlı Devleti’nden intikal eden borçlar ve Osmanlı Bankasının emisyon yetkisinin doğurduğu olumsuz sonuçlar hükümeti “ortodoks bir para politikasına” yöneltmiştir. Ortodoks para politikası; paranın altına bağlanmasıyla parasal istikrarın sağlanacağını ifade eder.¹⁹² Altın

¹⁸⁸ Tezel, a.g.e. , s. 198.

¹⁸⁹ İnan, a.g.e. , s. 12.

¹⁹⁰ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I,1929-1932, s. XXXIV.

¹⁹¹ İnan, a.g.e. , s. 7.

¹⁹² Vildan Serin, Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayın No:440, 1987, s. 276.

standardının seçilmesinin nedeni, İngiltere'nin hakim konumda olduğu dönemde dünya parası sterlin veya altındı ve altın standardı sistemi yürürlükteydi. Ülke ekonomilerinin ne ölçüde paraya sahip olacaklarını altın standardı sistemi belirliyordu. Ancak, 1931 yılında İngiltere'nin altın standardını terk etmesiyle, sistem çökmüş oldu.¹⁹³ 1930 yılında da Türk Lirasının döviz kuru altına bağlandı.¹⁹⁴ Altın rezervlerinin azaldığı ve krizden etkilenen ülkelerin altına dayalı para ihracını terk ettikleri bir dönemde bu yolun seçilmesi ayrıca çelişki arz etmektedir.

Bu dönemde, Osmanlı Bankası, fonksiyonlarını yerine getiremediğinden dolayı para politikası hükümet tarafından yönlendirilmekteydi.¹⁹⁵ Osmanlı banknotları zamanında emisyon hacmindeki artışın enflasyonist etkileri görüldüğünden, bu deneyimin de etkisiyle para arzı sabit tutulmuş, paranın yabancı paralar karşısında değerinin korunmasına önem verilmiştir.¹⁹⁶ Enflasyon görülmemesi; dönemin iktisat politikalarının başarısının önemli bir göstergesidir.

Türk Lirası, 1929 yılına kadar uluslararası kambiyo piyasalarında fazla bir değer kaybı yaşamamış olmakla birlikte; Türk parasının bu sınırlı değer kaybının en önemli nedeni, krizle birlikte bütçe açıklarının iki kat artarak 101 milyon liraya ulaşmasıdır.¹⁹⁷ Türkiye'de liberal iktisat politikasının uygulandığı bir dönemde, 1929 krizinin patlak vermesiyle fiyat ve talep düşmesi ve T. L. 'nin dış değerindeki düşme, devletçiliğe geçişi zorlayıcı etki yaratmıştır.¹⁹⁸

¹⁹³ Keyder, a. g. m. , s. 40.

¹⁹⁴ Tezel, a.g.e. , s. 173.

¹⁹⁵ Serin, a.g.e. , s. 256.

¹⁹⁶ Tezel, a.g.e. , s. 124.

¹⁹⁷ İlker Parasız: Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 25.

¹⁹⁸ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 99.

Tablo 7 Liranın Sterlin ve Dolar Kuru, 1927-1939.

Yıllar	ABD Doları başına	Primli Kur	Sterlin Başına TL	Primli
1927	1.96		9.51	
1928	1.97		9.57	
1929	2.08		10.09	
1930	2.12		10.32	
1931	2.12		9.64 (2)	
1932	2.11		7.41 (2)	
1933	1.66 (3)		7.02	
1934	1.26 (3)		6.37 (2)	
1935	1.26		6.17	
1936	1.26	by (4)	6.25	7.41
1937	1.26	by	6.24	7.66
1938	1.26	1.92	6.16 (2)	8.95
1939	1.28	2.11	5.70 (2)	9.84

Kaynak: S. Yahya Tezel: Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 154.

Tabloya göre;

(1) Günlük kurların yıllık ortalamaları, (2) Sterlinin altın paritesinde azalış var, (3) Doların altın paritesinde azalış var, (4) Bilgi yok anlamında kullanılmıştır. Tablodaki da görüldüğü üzere, 1929 yılında Lira, dolar ve sterlin karşısında %5 oranında değer kaybetti.¹⁹⁹ 1929-1930 yılları arasında ise, hızlı bir değer düşüşü

¹⁹⁹ Tezel, a.g.e. , s. 171.

yaşanmıştır. Hükümet tarafından; sterlin 1032 kuruş, dolar 212 kuruş, İsviçre Frangı 41. 1 kuruş ve Fransız Frangı 8. 3 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁰⁰

Lozan Andlaşması'nın hükümleri nedeniyle, dış ticaret açığı 101 milyon liraya ulaşmış ve söz konusu aşırı ithalat eğilimi paranın değerinin düşmesine neden olmuştu. Bununla birlikte Osmanlı Bankası'nın, Merkez Bankası'nı kurma çalışmalarına karşı, hükümete tavır olarak Türk parası tutmaktan kaçınması da bu düşüşte etkili olmuştur.²⁰¹

Lozan Andlaşması uyarınca; Osmanlı borçlarının yaklaşık 2/3'ünü, yeni Türk devleti üstlenmişti. Ancak 1929 yılına kadar bu ödemeler dondurulmuştu. 1929 yılına kadar devamlı açık veren dış ödemeler dengesi, Osmanlı dış borç taksitlerinin ödenmeye başlaması ve gümrük tarifelerinin yükseleceği beklentisi paramızın dış değerinde hızlı bir düşüşe neden olmuş, buna bağlı olarak da 1930 yılında ilk müdahaleci kanunlar çıkarılmıştır.²⁰² 1930 yılında 1030 kuruş=1 sterlin olarak belirlenmiş, bu sayede paranın istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır.²⁰³

1929 Kasım'ında hükümet, T. L. 'nin, sterlin karşısında değer kaybını krizin etkilerinden çok yeni gümrük tarifelerinin neden olduğu spekülatif hareketlerden kaynaklanan aşırı ithalata bağlamış ve ilk olarak 1477 sayılı "Menkul Kıymetler Kambiyo" kanununu yürürlüğe almıştır. Söz konusu kanun ayrıca kambiyo denetimi bölümünde anlatılacaktır.

Paranın dış değerindeki düşmeye karşı; "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" ile "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi Kanunu" adlı iki kanun ve buna bağlı kararnameler çıkarılmıştır.²⁰⁴ Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu; Alman Markının Kıymetini Koruma Kanunu'ndan yola çıkılarak yürürlüğe konmuştur.²⁰⁵

Kanunla, T. L. 'nin değer kaybına karşı hükümetin döviz talebi üzerindeki denetimi arttırılmaya çalışılmıştır.²⁰⁶ Kanun; T. L' nin değerini korunması için alınacak önlemleri belirtmemekle birlikte, paranın kıymetinin korunması için

²⁰⁰ Serin, a.g.e. , s. 263.

²⁰¹ a. g. e., , s. 262.

²⁰² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 10.

²⁰³ Parasız, a.g.e. , s. 39.

²⁰⁴ Boratay, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 38.

²⁰⁵ Ercan Kumcu: İstikrar Arayışları, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000, s. 73.

²⁰⁶ Tekeli, İlkın, a.g.e. , s. 82.

alınacak kararlarda Bakanlar Kurulunu yetkili kılmaktaydı. Bu sayede, paranın değerinin düşmesine neden olan kişi ve kurumların cezalandırılması amaçlanmıştır.²⁰⁷ Yetkileri Bakanlar Kurulu'na verilen kanun halen yürürlüktedir.²⁰⁸

Yabancı şirketler de, 1567 sayılı “Türk Parasını Koruma Kanunu'nun” hükümlerine tabi tutulmuştur.²⁰⁹ Bu kanunla kambiyo, nakit ve tahvilat ile her türlü menkul kıymetin, ülkeden ihrac ve ithaline izin verme konusunda Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır.²¹⁰ 1933 yılında, gerçek kişilerin ve yabancı şirketlerin kar transferleri özel izne bağlandı. Kanun; aynı zamanda Türk parasının konvertiblitesinin kaldırılmış ve ithalat kontenjan ve lisanslara bağlanmıştı.

Tüm bu gelişmeler ve paranın değerindeki hızlı düşüş, Merkez Bankası'na olan ihtiyacı arttırdı. 24. Mayıs. 1930 tarihinde; Maliye Bakanlığı ve İstanbul'dan 13 bankanın katılımıyla Merkez Bankası kurulana kadar faaliyetini sürdürmesi planlanan, bir Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyum; 200. 000 sterlini devletten kalan kısmı bankalardan temin edilen toplam 1. 040. 000 İngiliz sterlini TL. 'nin değerinin korunması yolunda kullanmıştır.²¹¹

1936 yılında, Fransa altın standardından ayrıldığıında, altın paritesi sabit tutularak, resmi döviz kurlarında değişikliğe gidilmedi. Paranın aşırı değerlenmesi sonucu sterlin dolar ve frank gibi konvertibl para birimlerine sahip ülkelere göre ihraç ürünlerimizin fiyatı artmış oldu. Türkiye'de; bu bölgelere ithalat yapan tüccarların, ihracat yapanların dövizlerini piyasada primle satın almaya başlamasına neden oldu. Lira, konvertibl paralar karşısında önemli ölçüde değer kaybetti. 1935- 1939 yılları arasında Türk Lirası'nın dolara göre %67; sterline göre ise, % 59 u bulan değer kaybetmesi, hükümeti 1939 yılında kurları resmileştirmek zorunda bıraktı.²¹²

²⁰⁷ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 116.

²⁰⁸ Kumcu, a.g.e. , s. 73.

²⁰⁹ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 215.

²¹⁰ Serin, a.g.e. , s. 262.

²¹¹ a. g. e., s. 263.

²¹² Tezel, a.g.e. , s. 173.

Atatürk, özellikle para politikalarına ve para değerinin istikrarına önem vermiştir. Cumhuriyet tarihinde enflasyonsuz para politikası ilk kez Atatürk döneminde uygulanabilmiştir.²¹³

2. 5. 3. Ekonomide Korumacılık Kapsamında Devletçilik Uygulamaları

1929 yılı ile birlikte belirginleşen dünya ekonomik krizi gelişmiş olsun, gelişmekte olan ülkeler olsun, tüm dünya ülkelerini, farklı zamanlarda da olsa, etki altına alırken, kuşkusuz Türkiye ekonomisinde de etkisini hissettirmiştir. Bu noktada 1929 yılı sadece Türkiye'nin değil, genel olarak dünya ekonomilerinde yeni bir açılımın da miladı olmuştur. 1929 yılının özgülüğü sadece 1929 Dünya Bunalımına bağlı değildir. Her şeyden önce Türkiye bu yıla kadar (1923-1928) dış ticaretini düzenleme yetkisini kullanamayan bir ülkedir. Lozan anlaşmasının doğurduğu, kısıtın kalkması ile birlikte, dışa zorunlu açık bir ortamdan, korumanın etkinleştiği bir döneme geçiş yapılmıştır. Böylelikle, Lozan Anlaşması'nın sınırlaması sona ererken, 1499 sayılı "Tarife Kanunu" da yürürlüğe girmiştir.

Bu kanunun birinci maddesi aşağıdaki gibidir:

“Türkiye'ye giren eşyanın kâffesinden bu kanuna merbut tarifede gösterilen gümrük resmi alınır. Tarifede mezkûr olmayan eşya yeni bir kanunla tarifeye ithal oluncaya kadar rayiç kıymetleri üzerinden yüzde 40 resme tabi tutulur.”²¹⁴

Türkiye, bu kanun ile "dış ticarete mecburi laissez faire" dönemini kapatırken, korumacılık dönemine geçiş yapmış ve ardından gelen 2255 sayılı kanun ile de sanayii kesiminin korumasına derinlik kazandırmıştır. Türkiye aynı zamanda, 1930 yılında, ihraç olunan Türk mallarının kıymetine karşılık gelecek değerden fazla dışarıdan mal satın almamak prensibini kabul etmiştir.²¹⁵ Bu durum bir bakıma Cumhuriyetin kurucu kadrosunun, özellikle gümrük kısıtının sona erdiği ortamda, dış ticaret ana yaklaşımını ortaya koymuştur: Dış ticaret dengesinde, dengeyi sağlama ilkesine bağlılık. Özellikle

²¹³ Sabır, a. y

²¹⁴ H. Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Cituri Biraderler,1940, s.111.

²¹⁵ Derin, **a.g.e**, s.113.

gümrük vergi değişiklikleri ile birlikte (yüzde 25 vergi konulmuştur) düşünüldüğünde, açıktır ki, 1929 yılı (ve devamı olarak daha sonraki yıllar) Türkiye'de önemli iktisat politikası değişikliklerinin arifesini (ve ortaya çıktığı zaman aralığını) ifade eden bir tarihtir.²¹⁶ 1929 yılı ile birlikte, devletçilik değil; ancak, korumacılık uygulamaları başlamıştır. 1931 yılı ile birlikte de politik ve hukuki düzlemde devletçilik yönelişi ortaya çıkarken, 1933 yılında Sümerbank'ın kuruluşu sürecinde, korumacılık şemsiyesi altında devletçi politikalar da uygulamaya konulmuştur.

1929 öncesi dönemin sonraki dönem ile karşılaştırılması noktasında, önemli bir araç olarak ortaya çıkan "dış ticarete mecburi laissez faire " durumunun geçerli olduğu dönemde aslında laissez faire (liberalizm) dış ticarete geçerli olmuş; ancak iç iktisat politikalarında, her ne kadar dış ticaretin iç politikalar üzerinde etkisi olsa da, ulusalcılık çerçevesinde daha ziyade "kayıracı politikalar" izlenmiştir.²¹⁷

1929 ve sonrasında ise uygulanan politikalar "1929 yılından 1933 yılına kadar korumacılık, 1933 yılı ve sonrasında ise bu süreç korumacılık şemsiyesi altında devletçi politikalar" anlamına gelmiştir. Bu noktada 1929 yılına kadar uygulanan politikalara korumacılık tanımı konulamaz iken, 1929-1933 zaman aralığında ise korumacılığın olduğu; ancak, devletçiliğin ise uygulamaya girmediği bir zaman olduğu söylenebilir. Tabii ki bu zaman aralığında, devletçiliğe dönük fikri ve hukukî düzlemde hazırlıklar olmamış değildir. Ancak, devletçilik, devletin ekonomik hayatı ve dolayısıyla kaynakların yönlendirilmesi ve üretim faaliyetlerine aktif olarak katılması anlamında değerlendirilirse, 1929-1932 aralığı, esas olarak korumacılık dönemini ve 1933 yılı ve sonrası ise korumacılık şemsiyesi altında devletçi iktisat politikalarının uygulandığı zaman aralığını ifade etmiştir.²¹⁸

Korumacılık yaklaşımının gündeme gelmesi, özellikle 1929 dış ticaret açığının etkisine bağlı gibi görünmektedir. H. Derin'in ifade ettiğine göre, 1923-1929 zaman aralığında sürekli mevcut olan dış ticaret açığı hali, dönemin yönetimini buna karşı

²¹⁶ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, C.1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973, s.368.

²¹⁷ K. Boratav, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990, s.18-23.

²¹⁸ International Bank For Reconstruction and Development: Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası, "The Economy of Turkey", London: The John Hopkins Press, 1951.

çözüm arayışına itmiştir. Ve hatta, Cumhuriyet Halk Fırkası, programının 12. maddesine şu hükmü koymuştur:

“Tediye muvazenemizi tanzim etmek bu yönden dış alış verişimizi ahenkli tutmak gerekli işimizdir.”²¹⁹

Koruma etkinliğinin gündeme gelmesinin hemen dönemin başlarında gerçekleştiği görülmektedir. 1929–1931 (1932) zaman aralığında geçerli olan (özel kesime dayalı) korumacılık uygulamalarının ardından korumacılık şemsiyesinde devletçilik uygulamalarına geçilmiştir. Korumacılık şemsiyesi altında devletçi iktisat politikalarının, özel kesime dayalı korumacı yaklaşımın yerine öne geçmesinde birçok etkenin rol oynadığı söylenebilir. Ancak her şeyden önce belirtmek gerekir ki, dönemin Cumhuriyet yönetiminin bu zaman aralığında devletçilik seçişini ortaya koymasında, sanayileşmenin hızla gerçekleştirilmesine verdikleri önemli bir faktör olarak yer almıştır. Çünkü bu dönemde ekonomide, ciddi bir girişim ve birikim yetersizliği sorunu söz konusudur. Özel sermaye ve girişim etkinliğinin yetersiz olması nedeniyle,²²⁰ korumacılığın, ancak devletin (üretici/yatırımcı) etkinliği ile birlikte yürüyebileceği kabul edilmiştir.

Türkiye'de korumacılık politikalarına devletçiliği eklememesinin bir süreç içerisinde gerçekleştiği söylenebilir. Öncelikle müdahale kendisini dış ticarete ortaya koymuş; ardından müdahale sürecine devletçilik eklenmiştir. Mevzuat olarak, bu değişim de görülebilir durumdadır. Öyle ki, 1929'da dış ticaret düzenlemeye konu olurken, 20.2.1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Ardından 10.6.1930'da 1705 sayılı Ticaretten Tahşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki Kanun çıkarılmıştır.²²¹ Bu kanunlar ile hükümet bir bakıma sadece etkinliğini dış ticarete koruma olarak ortaya koymamış; çıkarılan kanunlar ile iç iktisadi düzlemde de düzenleme yetkisi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin bu açılda 1705 sayılı kanun buna bir örnektir. Profesör Boratav'ın belirttiğine göre, bu kanun ile hükümet tespit ettiği şartlara uymayan maddelerin satış ve ihracatını yasaklamaya yönelmiştir. Hükümetin bu kanun çerçevesinde alacağı kararlar

²¹⁹ Derin , a.g.e, s.113.

²²⁰ M. Yaşa, **İktisadi Meselelerimiz**, İstanbul: N. Uycan Matbaası, 1966, s.20.

²²¹ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.90-91.,

ihlal edenlere sadece para ve hapis cezası değil, ihlallerin tekrarlandığı durumda, iki yıla kadar ticaretten men cezası da verilmeye başlanır.²²² 22.7.1931 tarihinde Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair 1873 sayılı kanun çıkarılır.²²³ 2.7.1932 tarihine gelindiğinde, Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hk. 2054 sayılı Kanun çıkarılır.²²⁴ 3.7.1932 tarihinde ise Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hk. 2056 sayılı Kanun çıkarılır.²²⁵ Bu kanun ile hükümet buğday fiyatlarına müdahale etme yetkisini almıştır. 8.6.1936 tarihinde Endüstriyel Mamulatin Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hk. 3003 sayılı kanun çıkarılmıştır.²²⁶ Artık bu yıllar devletçiliğin etkin olarak uygulandığı bir zaman aralığını ifade etmiştir.

Korumacılık ile devletçilik ayrı olgular olmasına karşın Cumhuriyet'in o günkü koşulları, korumanın ardından devletçiliğin uygulanmasını gündeme getirmiştir. Bu dönemde korumacılıktan bahsederken, dönemin yönetiminin hafızasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik olumsuzlukların yer aldığı unutulmaması gerekir. Bu döneme ilişkin olarak 1934 yılında Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bir rapor bu dönemde korumacılığın tercih edilmesinin nedenini, geçmişi sorgularken, geçmişten o günün koşullarına gönderme yaparak, dolaylı olarak da yanıtlamaktadır ve bu açıklama koruma seçişinin arkasındaki temel gerekçeyi ortaya koymaktadır:

“Gümrük kapıları ardına kadar açık tutulduğu devirde, Avrupa'dan ithal olunan ipekli kumaşlar, Bilecik dutluklarının harap olmasına sebep oldu. 1821'de 600 adet el tezgâhına sahip bulunan Üsküdar'da 40 tezgâh kaldı ve aynı şekilde 1812'de 3000 tezgâhı bulunan Tırnova'da tezgâh adedi 1000'e indi... Mensucat sanayinin inhitatı diğer sanayi şubelerine de tesir etti ve memleket sanayinin bir gün tekrar canlanacağı ümidi hemen hemen yok gibi idi. O zamandan beri Türkiye hammadde müstahsili bir memleket olarak kalmıştır... Garbın sanayi mamullerine bir

²²² Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.91.

²²³ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.92.

²²⁴ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.181.

²²⁵ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.184-185.

²²⁶ Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. b, İstanbul: 1989., s.186-187.

açık pazar olan Türkiye bir nevi koloni haline gelmeye mahkum bulunuyordu.”²²⁷

Mecburi dönemin bitmesinin ardından Tarife Kanununun düzenlenmesi ve uygulamada da gümrük vergilerinin yükseltilmesi ile başlayan korumacılık etkinliği, zaman içerisinde genişlerken, özellikle Cumhuriyetin ilk dönemleri itibariyle, özel girişimin etkin ve yeterli olmadığı ortamda, devletin girişimcilik noktasında ekonomik hayata katılmıştır. Özellikle, dönem içerisinde 1929 yılı ile birlikte koruma başlatılırken, 1933 yılında 20 milyon liraya Sümerbank'ın bir banka ve holding olarak kuruluşu (ve 1934 yılında faaliyete geçmesi) ile birlikte²²⁸ ve de Sanayileşme Planı uygulaması ile korumacılık şemsiyesi altında "devletçilik" uygulaması başlamıştır. Spesifik olarak bakıldığında, Sümerbank'ın işlevi; belirli alanlarda 5 yıllık plana destek olmak noktasında sanayi birimlerini kurmak, finansman ve yönetimini gerçekleştirmek olmuştur.

14.06.1935 tarihinde 2805 sayılı kanun ile madencilik ve elektrik santrali alanlarında gelişmeyi teşvik etmek üzere itibari 20 milyon TL sermaye ile Etibank kurulmuştur.²²⁹ Etibank, esas olarak, Türkiye'de maden ve elektrik enerjisi üretimini sağlamak amacıyla kurulmuş bir kuruluş olup, kuruluş bu alanda üretimi düzenleyici ve yönlendirici bir işlev üstlenmiştir. Etibank'ın kuruluşunun ardından başlayan yatırım hamlesinin etkisiyle de, ilgili zaman aralığında önemli kapasite genişlemeleri gündeme gelmiştir.²³⁰

Bir ülke sanayileşme sürecinde korumacı politikalar uygular iken, özel sektörü ya da devlet girişimciliğini ekonomik etkinlikte öne alabilir. Bu noktada, koruma var iken, özel kesim olabilir ve tabii ki bu devletçilik olmayabilir. Devlet sadece iç pazarı dış rakiplere karşı korur ve sadece iç rekabeti ve kaynakları geliştirmek hususlarında düzenleyici etkinliklerde bulunabilir. Burada müdahale vardır. Ancak, devlet yatırım-üretim etkinliği yoktur. Oysa diğer bir alternatif, korumanın var olduğu durumda, devletin bizzat üretim-yatırım etkinliklerine katılmasıdır ki, bu da devletçilik olarak

²²⁷ M. W. Thornburg, **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi**, Ankara; T.C. Ziraat Bankası Yay., 1950, s.7.

²²⁸ Thornburg, s.15-19.

²²⁹ Boratav, s.211-212.

²³⁰ DİE, **Türkiye Ekonomisinde İç Ticaret Hadleri, 1973-1982**, Ankara, 1983, s.XXVII.

tanımlanabilir. Ancak diğer taraftan, burada şu da açıktır ki; devletin üretim etkinliğinde büyük paya sahip olması iktisadi rejimin de iktisadi eşitlikçiliğe dayalı olduğu anlamına gelmeyecektir ve hatta bu tarz bir yapılanma değişik varyasyonlarla birçok ülkede görülmüştür. Rejimin, iktisadi hürriyetçi-iktisadi eşitlikçi olması noktasında, rejimin niteliğini belirleyen olgu, devletin ekonomide payının yüksek olması değil, mülkiyet ilişkilerine dair, bilinen farklılaşmaların nasıl bir görünüm arz ettiği.

Türkiye'de 1929 yılı ile birlikte bir müdahale etkinliği olarak dış ticarete korumacılık gündeme gelmiş; bunun ardından iç ekonomik hayata dönük olarak devletin müdahaleleri artış göstermiş ve ardından da, (yine iktisadi hürriyetçilik içerisinde olarak) devlet bizzat yatırım ve üretim etkinliklerine (devletçilik) yönelmiştir. O zaman burada şu sorunun sorulması gerekir: Cumhuriyet yönetimi 1929 yılı ile birlikte, başlayan süreçte, korumacılık ile ve bu noktada özel girişim etkinliği ile neden yetinmemiş ve devletçi politikaları neden uygulamaya koymuştur? Bu soruya cevap verebilmek için bu dönemde korumacılık şemsiyesinden bir müddet sonra uygulamaya konan devletçiliğin "ne olduğunu", "ne olarak algılandığını" tanımlamamız gerekir. Devletçiliği tanımlayabilmenin, devletçiliğin ne olarak algılandığını tespit edebilmenin yolu ise bizzat bu dönemin açıklanmış beyanlarına bakmaktır.

1930'ların siyasal ve ekonomik gelişmelerini anlamak için yakın geçmişin deneyimlerine bakmak gerekmektedir. Bu yüzden birinci bölümde ele alınan yakın geçmişteki deneyimler, sağlıklı bir ekonominin zorunlu olduğunu göstermektedir. Siyasal iktidarın aldığı korumacı ve ulusal pazar oluşturmaya yönelik tedbirler, sağlıklı değildir. 1908'den başlayan iç ve dış gelişmeler, milli iktisat politikasının uygulanmasına neden oldu. 1930'larda da dünyada, 1929'da yaşanan kriz dikkate alınarak ekonomide devletçi, diğer bir ifade ile himayeci bir politika uygulandı. O dönemde revaçta olan ekonomide himayeciliği Türkiye'de uygun buldu. Sermayesi olmayan yatırımcılara katkıda bulunarak yardım etti veya işletmeleri devlet sermayesi ile açtı. Yani sanayide devlet ilkesini benimsedi. Bugün sanayide devlet anlayışı, bir takım yanlış ideolojileri hatırlatsa da o devirde liberal ekonomi iflas etmişti. Dünya liberal ekonomiden ve kapitalizmden çok rahatsız olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, ülkede müşterek ilişkiler oluşturacak ve ülkenin yararına işleyecek sanayi çok zayıflamıştı. Bundan dolayı ülke yarı sömürge haline geldi ve küçük çaplı olan sanayisini kaybetti. Sömürge ve yarı sömürge haline gelen ülkeler incelendiğinde bunların milli bir sanayiden yoksun oldukları görülmektedir. Bu durumda olan ülkelerde sermaye birikimi sağlanabilse bile, sermayenin denetimi yabancıların elinde olmaktadır. Yabancı sermayenin amacı, girdiği ülkeyi pazarı haline getirmektir. Bu bağlamda pazar olmamak için, milli ekonominin canlı tutulması gerekir. Bu da ekonomik yönden milli bağımsızlığın sağlanması demektir. Osmanlı Devleti'nden zayıf bir ekonomi devralan Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinde, az gelişmiş ülkeler içinde, iktisadi kalkınmaya yönelik geniş kapsamlı politikalar hazırlayarak uygulayan ilk devlettir. 1923 yılından itibaren Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olan asker ve bürokrat kökenli kadro, iktisadi kalkınma aracı olarak devlet himayesine başvurdu ve sanayileşmede devlet desteği sağladı.²³¹

Bu dönemde, devletçiliği tanımlama noktasında, C.H.F.'nin parti programında, açık hükümler yer almıştır. 13–14 Mayıs 1933 'de Büyük Kongrenin toplantısında kabul edilen parti programına [İkinci Kısım, Ç.] göre "devletçilik" aşağıdaki gibi tarif edilmiştir;

*“Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen alakadar etmek.”*²³²

Bu paragraf açık olarak Türkiye ekonomisinde ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla dönük olarak "gelişme sürecini hızlandırmak sorunu" olduğunu²³³ ve bu noktada devleti ekonomik hayata bir üretici olarak katmak gerektiğini; ama bunu yaparken de yine de özel kesimin dışlanmayacağını açık ve seçik olarak belirtmektedir ki, buradan zamanın ve ortamın iktisat politikalarındaki etkenliliğinin izlerini ve de

²³¹ Gülten Kazgan, **Tanzimat tan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Krizler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

²³² M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyet'inde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.448; Yaşa, s.21.

²³³ Thornbug, s.24.

izlenen açılımın iktisadi hürriyetçilik rejiminin dışında bir yaklaşımı ifade etmediğini görmek durumundayız.

Genelde değerlendirildiğinde, devletçilik uygulamasının ana yapısı, esas olarak iki unsura dayanmıştır.²³⁴ Devletçiliğin ilkeleri de denilebilecek bu unsurlardan birincisi, devletçilik politikasının ideolojik bir temele bağlı olmamasıdır. Daha doğrusu, devletçilik denilen olgunun iktisadi hürriyetçilik rejimi dışında bir seçişi ifade etmediğidir. Bu politikalar daha ziyade ulusalcı ve pragmatist bir karakter arz etmiştir. Temel amaç sanayileşmeyi olabildiğince hızlı ve etkin olarak gerçekleştirebilmek olmuştur. Atatürk, bir konuşmasında şunları söylemektedir:

*“Amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Ülkeyi yüceltmek için fabrikaya muhtacız. Unutmamalıyız ki, çiftçi "tarımda" kaldıkça geri kalmış; sanayileştikçe ilerlemiş olacağız.”*²³⁵

Atatürk, bu sözleri söylerken, bir yanda iktisadi refahı artırabilmek için sanayiinin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunun yanında ekonomik gelişmede hangi sektörü ön planda değerlendirdiklerini de belirtmiş oluyordu. Dönemin yöneticilerinden ve Atatürk'ün ölümünden sonra da milli şef olarak tanımlanan İsmet İnönü için de devletçilik doktriner bir yaklaşımdan ziyade, aşağıdaki sözlerinde de belirttiği üzere, ihtiyaçların hasıl kıldığı bir uygulama olarak görünmektedir. İsmet İnönü şunları söylemektedir:

*“İktisatta Devletçilik bana kendini her şeyden evvel, bir müdafaa vasıtası olarak gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına dayanacak sağlam bir Devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel, Devleti, iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki biz İktisatta Devletçiliği, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel saymaya mecbur bulunuyorduk.”*²³⁶

Burada gerek Atatürk'ün ve gerekse İnönü'nün sözleri bir arada değerlendirildiğinde, devletçi iktisat politikalarının seçişinin gerekçesi ortaya

²³⁴ Aydemir, s.341.

²³⁵ Karakoyunlu Y., **Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu**, İstanbul: Diyalog Yay., 1997. s.116.

²³⁶ Aydemir, s.407; Derin, s.4.

çıkılmaktadır. Sanayileşmek temel bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Ekonomik gelişmenin yolu sanayileşme, sanayileşmeyi gerçekleştirmenin yolu da devletçilik olarak görülmüştür.

Devletçilik politikalarının ikinci özelliği, ise devletçiliğin özel girişimin yerini alıcı veya ona karşı bir yaklaşım niteliğinde olmamasıdır.²³⁷

Bu durum doğrudan doğruya, devletçilik politikalarının uygulayıcısı olan ve tek parti konumundaki Cumhuriyet Halk Partisinin 1935 tarihli programında aşağıdaki gibi izah edilmektedir:

“Az zaman içinde Türk Milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye erdirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek Partinin esas vazifelerindedir. Parti bunun için vatanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıla ve çalışmalarında ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeyi lüzumlu görür. Partimizin Devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur. Parti şahısları bugün hiç veya kafi derecede yapamadığı işleri Devlet eli, veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz, açık veya kapalı olarak hiçbir hususi menfaate vasita kılınamaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususi menfaati arla mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır.”²³⁸

Bu dönemde korumacılık içerisinde özel girişime dayanılmamasının gerekçeleri arasında, 1929-1931 yılları arasında, özel kesimin o günkü yaklaşımlarının / tavırlarının da belirleyici olduğunu birçok kaynaklar zikreder.²³⁹ Özellikle 1929-1931 yılları arasında devletçi olmayan korumacılık uygulamalarında, hammaddeyi gümrüksüz ithal eden, basit işlemler ile bunu nihai mala dönüştüren ve iç piyasada koruma nedeniyle herhangi bir rekabet ile karşılaşmadığı için aşırı karlar ile satan yerli

²³⁷ Thornburg, s.22.

²³⁸ Thornburg, s.23-24.

²³⁹ Thornburg, s.20-21; Derin, s.4; Boratav, s.115.

sanayicilerin, ortaya koydukları tutumlar ve buna dönük eleştirilerinin de etkisinde devletin girişim faaliyetine etkin olarak kamusal bir seçiş olarak ortaya çıkmıştır.²⁴⁰

1933 yılı ve sonrasında ortaya çıkan kamu otoritesinin, bizzat sanayi girişimcilik ve kaynakları yönlendirme etkinliğine yönelmesinin ardında, daha öncesinde ortaya konan politikaların, girişim dünyasının mevcut yetersizlik ortamında bir anlam bulamaması da devletçi iktisat politikalarının uygulanmasında bir etken olarak yer almıştır. Bunun yanında, 1927 yılı sonrasında özellikle 1927 Teşvik-i Sanayi Yasasının da uygulamaya girmesine karşın, özel kesimin sanayi etkinliğinde belli bir oranda gelişme yaşanmakla birlikte, bu gelişmenin "zamanın gelişmiş ülkeleri ile aradaki ekonomik gelişme mesafesini kapatabilme noktasında" hızlı sanayileşme anlamında tatmin edici bir hamle niteliğinde olmaması söz konusu olmuştur.²⁴¹

Korumacılık şemsiyesi altında devletçilik uygulamasına geçişte bir başka etken ise 1929 Dünya Bunalımı ve bunalımın ülkede yarattığı etkilerdir.²⁴² Bu dönemde İsmet İnönü'nün bir konuşması, devletçi iktisat politikalarının uygulanmasında dünya bunalımının izlerini göstermektedir:

“En kuvvetli, en zengin Devletler, tasavvur olunamayacak Devlet tedbirleri ile iktisadiyatlarını müdafaya ve kurtarmaya çalışıyorlar. Demek ki, bizim Devletçilikte Müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, Fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için, ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder.”²⁴³

İlerleyen satırlarda da detayıyla görüleceği üzere incelenen dönemde 1929 Dünya ekonomik krizinin ülke ekonomisinde negatif izleri ve çözüm arayışları söz konusu olmuştur.²⁴⁴ Dünya bunalımının ülke içerisindeki izleri (özellikle vergi yükünün ağırlığı noktasındaki eleştirilerle birleştirildiğinde) iş hayatını daha fazla canlandırabilmek noktasında vergi düzenlemelerine gidilmesinde de görülebilir. Öyle ki, 1931 yılında İhracat Muamele Vergisi vergi kapsam dışına çıkarılmıştır". Fakat diğer tarafta da, düşen iş hacminin yarattığı vergi kaybı ve sonuçta maliye dengesinin

²⁴⁰ Boratav, s.115.

²⁴¹ Thornburg, s.11.

²⁴² Thornburg, s.22.

²⁴³ Aydemir, s.407.

²⁴⁴ **Hürriyet Gazetesi**, Röportaj, "200 Yıllık Şekerlemeci İşletmesi: Hacı Bekir", 08.01.2000.

sağlanabilmesi sorununun daha ağır bastığı çerçevede, vergilerde rahatlatıcı düzenlemeler sınırlı kalmış ve hatta aksine yeni vergilemeler gündeme de gelmiştir, 1931 yılında bütçe açığını kapatabilmek noktasında, ücretler üzerine [daha sonra sanayi kuruluşları da dahil edilmiştir] "İktisadi Buhran Vergisi" konulmuş ve 1932 yılında da "Muvazene Vergisi" uygulamaya girmiştir.²⁴⁵ Bunu, dönem koşulları içerisinde düşünüldüğünde, beklenen bir gelişme olarak görmek gerekir. Çünkü dünya ekonomilerinde durgunluk yaşanırken, dış ticaret dengesi de daralmış ve bu durumda da, bu alanlardan alınacak vergi tahsilatını önemli ölçüde azaltma meylî göstermiştir. Bu noktada, bir yanda başlangıçta krizin etkilerini de bertaraf etmek amacıyla vergi yükü azaltılmaya ve dış dünyadaki durgunluk ortamında ihracatı canlandırmaya çalışılırken, diğer yanda, daha sonrasında, (ki hızlı bir biçimde) bütçe açıklarını kapatabilme amacıyla yeni vergiler gündeme gelmiştir.

Devletçilik uygulamasına gidilmesinde, bir diğer etken ise özellikle Türkiye'nin komşusu konumunda olan Sovyetler Birliği'nde, devletin ortaya koyduğu etkinliklerin izlenmesi olabilir.²⁴⁶ Aslında; *“Devletçilik yolunun tercih edilmesi; Sovyet Rusya'dan esaslı bir yardım görüldüğü zamana tesadüf eder. 1933 yılında İnönü Sovyet Rusya 'ya gitmiş ve bu resmi ziyaret neticesinde Türkiye ile Rusya arasında etraflı bir iktisadi anlaşmaya varılmıştır. Ruslar, Türklere faizsiz olarak 8.000.000 dolar borç vermiş ve bu miktarı sonradan 18.000.000 dolara çıkarmışlardır. Bu paranın Türk sanayi programının muhtaç olduğu malzeme ve teçhizatın Rusya'dan satın alınması için sarf edilmesi, bahis konusu iktisadi anlaşmanın bir icabı idi. Rusya, malzemeyi dört sene içinde teslim etmeyi, müesseselerin işletme planlarını hazırlamayı, icap eden teknik elemanları göndermeyi ve Türk işçisini yetiştirmeyi taahhüt ediyordu.”*²⁴⁷ Ş.S.Aydemir'de bu dönemi tasvir ederken, benzer bir tespit ortaya koyar: *“Bizde ilk 5 yıllık plan esasları 1932 yılı sonunda hazırlanmış oldu. O yıllarda memleketimizin bu konularda faydalanabileceği teknik yardımlar ve tesisat yardımları, ancak Sovyetler Birliğinden gelebilirdi. Sovyetler Birliği ile 1921'den, yani İstiklal savaşının en buhranlı günlerinden beri müttefiktik. Sovyetlerin Türk siyasetine ve iç işlerine her hangi bir müdahale meylî ve misali de görülmediği için, 1930'larda Hükümet, İktisadi*

²⁴⁵ Karakoyunlu, s.153-154.

²⁴⁶ Aydemir, s.410-412.

²⁴⁷ Thornburg, s.12-13.

Araştırmalar ve Planlama konusunda da Sovyetler Birliği ile temasa geçti ve ilk hazırlık incelemesine başladı. Sanayi alanında bir plan hazırlığı bahis konusu olunca gene Sovyetler Birliğine müracaat edildi. Neticede Prof. Pavlov (Orlof) Başkanlığında bir İhtisas Heyeti, Türk uzmanları ile beraber memleketi dolaşarak, kurulması gerekli görölen sanayi kollarına ve kurulacak tesislerin verilerine dair olan büyük raporu İktisat Vekaletine sundu. 1932'de tamamlanan bu rapor, bizde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının esası olarak basılmıştır. ”²⁴⁸

Devletçilik uygulamasına geçişte, Cumhuriyetin kuruluşunun ardından geçen yıllarda, özellikle, 1923-1928 yıllarında ciddi bir gelişme, değişim ortaya konulamamasının da etkili olduğundan bahsedilir. Örneğin, hem 1930'ların Türkiye'sini de ortaya koyma bağlamında, hem de devletçiliğe geçişin öncesinde ortamı da tarif noktasında 1930 yılında M.K. Atatürk'ün bir yurt gezisinde, söylediği sözler, durumu özetleyecek önemdedir:

“Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya! her gittiğimiz yerde, mütemediyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf, derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu, ne yazık ki bu...”²⁴⁹

Aslında bu durum içerisinde, yani Türkiye, Dünya Bunalımının etkisi altında, bütçe denkliğinden ve dış ticaret denkliğinden taviz vermemiştir. Ancak, bizzat Atatürk'ün sözlerinden de anlaşıldığı üzere, zaten var olan ekonomik rahatsızlıklar ortamında, yaşanan Dünya Bunalımının yanında Batı ekonomilerinde devletin ekonomiye müdahalesini artırdığı ortamda, devletin ekonomik hayata üretici olarak katılmasına yönelmek ihtiyacı hissetmişlerdir.

Korkut Boratav'a göre, Dünya bunalımının Türkiye üzerine etkilerinin arttığı bu dönemi tanımlarken, Dünya bunalımının, özellikle piyasaya yönelik köylü, küçük üretici ve esnaf üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Bu dönemde kamu otoritesinin bütçe harcamalarını karşılama ve bu noktada gelirlerini artırma amacına dönük olarak (bütçe denkliği) çıkardığı yeni vergiler, toplumda önemli rahatsızlıklara neden olmuştur. Bu

²⁴⁸ Aydemir, s.411-412.

²⁴⁹ Aydemir, s.387.

nedence Dünya Bunalımının Türkiye üzerine etkileri ile "devletçilik tercihinin seçişi" arasında bir ilişkinin olduğunu kabul etmek gerekir. Diğer taraftan, 1930'da kurulan Serbest Fırka denemesi vardır. Ve bu denemede toplumsal düzlemde huzursuzluğun yüksek olduğunu göstermiştir.²⁵⁰ Ve bu iktisadi huzursuzluğun giderilmesi çabaları arasında "devletçiliği" de görmek gerekir. Yine bu yıllarda, her ne kadar resmi yaklaşım ile farklılık içerisinde olsa da, kadro hareketinin bu dönemdeki etkinliği de devletçiliğe geçişte çok önemli bir belirleyici olmasa da etkisinin olduğu kabul edilmelidir.

Ş.S.Aydemir'in de içinde yer aldığı kadro hareketi hususunda Ş.S.Aydemir şunları söylemektedir: *“Plan tabiri ve fikri, Birinci Dünya Harbinden sonra, Batı Avrupa 'da da tartışma konusu oldu. Türkiye 'de ise Plan ve Planlı ekonomi fikri, Türk basınında ilk defa ve bir sosyal nizam unsuru olarak, Kadro Dergisi tarafından savunulmaya başladı. Kadrolu sistem., Türk inkılâbının dinamik hamlesinin ve milli ekonominin icabı olarak tahlil ediyordu.”*²⁵¹

Sonuç olarak, Türkiye'de korumacılık içerisinde özel kesim etkinliğinde yöneliş yerine, korumacılık içerisinde devletçiliğe geçişle belirleyici olan birinci etken, Cumhuriyetin kuruluşunda da temel bir hedef olan sanayileşmenin hızla gerçekleştirilebilmesi amacıdır. Ancak bu hedefin devletçiliği meşru kılması, (bu hedefin devletçilik ile birlikte anılabilmesi) özel sektörün bu dönemde girişim ve sermaye boyutuyla yetersizliği ve mevcut haliyle de ekonominin özel sektöre bırakıldığı dönemde, özel sektörün kendisinden beklenen basireti gösterememesi ile ilgili olmuştur.

Devletçi iktisat politikalarında ikinci etken ise dünya ekonomik bunalımının, Türkiye'de kamu otoritesini, devlet müdahalesi etkinliğini artırmaya teşvik etmesi ve dünya bunalımı koşullarının Türkiye ekonomisi üzerinde potansiyelde ve fiili durumda olumsuz etkilemelerde bulunmasının önüne geçilmesi amacı yer olmuştur.

Devletçiliğe yönelişte üçüncü etken olarak toplumsal-entelektüel ve politik düzlemde devletçilik yönünde ortaya çıkan yönelişlerdir.²⁵²

²⁵⁰ Boratav, s.53-55, Aydemir, s.389-392.

²⁵¹ Aydemir, s.410.

²⁵² Boratav, s.151.

Devletçiliğe yönelişte dördüncü etken ise diğer etkenlerin varlığında, (ideolojik değil, fakat pragmatik bir içerikte) dönemin Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri olsa gerektir.

İlgili dönemde ortaya konan devletçilik uygulamalarında, farklı müdahale yöntemleri kullanılmıştır. Bu dönemde devlet sektörel anlamda müdahaleleri, tarım, sanayi ve ticaret alanında belirgin olarak ortaya çıkarken, aynı zamanda tekel biçiminde ve fiyat alanında da müdahale gerçekleştirilmiştir. Özellikle, doğrudan doğruya müdahale olması boyutuyla, sektörel müdahaleleri bu dönemde dikkati çekici bir gelişme göstermiştir.²⁵³

Bu noktada, bu dönemde devlet tarım alanında müdahaleler içerisinde belirgin olarak;

(i) Tecrübe istasyonları ve damızlık yetiştirme müesseselerin kurulması,²⁵⁴

(ii) Devlet Zirai İşletme Kurumunun kurulması.²⁵⁵

(iii) Devlet tarafından Orman Umum Müdürlüğü vasıtasıyla orman işletilmesi etkinlikleri söz konusu olmuştur.

Bu dönemde, devletin iştiraki bakımından, ekonomide kamu kesimi-özel kesim iş bölümü esas olarak aşağıdaki biçimde oluşturulmuştur:²⁵⁶

(i) Ekonomide tamamen özel kesime bırakılan alanlar. Bunlar esas olarak ziraat, ticaret, şose nakliyatı, küçük ve bazı büyük sanayi sektörleri.

(ii) Bazı alanlarda, hem özel sektör ve hem de devlet aynı anda faaliyette bulunmaktadır. Bu alanlar ise sanayi, deniz nakliyatı ve ormancılık gibi alanlardır.

(iii) Devletin özel girişim ile birlikte gerçekleştirdiği işler. Bunlar ise daha ziyade bankacılık ve madencilik etkinlikleri olmuştur.

²⁵³ Derin, s.67.

²⁵⁴ Derin, s.67.

²⁵⁵ Derin, s.70.

²⁵⁶ Derin, s.6.

(iv) Devletin yalnız ve doğrudan yaptığı veya yapmak istediği işler. Bunlar ise posta, telgraf, demiryolu nakliyeciliği gibi işlerdir.

Bu dönemde devletçilik politikası özel mülkiyet haklarına müdahale anlamına da gelmemiştir. İnhisar alanları haricinde devletin faaliyet gösterdiği alanlarda, özel teşebbüsünden faaliyet serbestisi olmuştur.²⁵⁷

2. 6. T. C. Merkez Bankası'nın Kuruluşu

Bir ülkede para arzı yaratan kurumlar; Merkez Bankası, hazine ve bankalardır.²⁵⁸ 1930 yılı, hükümetin iktisadî programının en önemli konusu Merkez Bankası idi.²⁵⁹ Bu yıllarda; ülkede para otoriteleri bulunmadığından iktisat politikaları içinde para sisteminin de etkinliği olamamıştır. 1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulmasıyla milli bir para otoritesi doğmuş oldu.²⁶⁰

Merkez Bankası'nın kuruluş çalışmaları özellikle 1926 yılından sonra yoğunluk kazanmış, bu husus 1927 yılı hükümet programında da açık bir dille ifade edilmiştir. Bankanın kuruluşu için, İş Bankası başta olmak üzere, Âli İktisat Meclisi ve İstanbul Ticaret Odası çalışmalara başlamıştır.²⁶¹

1929 Krizi ile ekonominin bağlı olduğu dış kredi kaynaklarının tıkanmaya başlaması Merkez Bankası'nın kuruluşunu hızlandıran bir etki yaratmıştır.²⁶²

Türkiye millî ekonomiler için önemli fonksiyonları bulunan Merkez Bankası gibi bir kurumdan yoksundu.²⁶³ Ülkede, Merkez Bankası niteliğindeki ilk banka Osmanlı Bankası'dır.²⁶⁴ Dolayısıyla, Merkez Bankası kurulana kadar, Osmanlı Bankası, Merkez Bankası fonksiyonlarını yerine getirmiştir.²⁶⁵ 1935 yılında, Osmanlı Bankası'nın imtiyazları sona ermekle beraber 1933 yılında

²⁵⁷ Yaşa, s.22-23.

²⁵⁸ Serin, a.g.e. , s. 256.

²⁵⁹ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 136.

²⁶⁰ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I 1929-1932, s. XLV.

²⁶¹ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 131.

²⁶² Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 468-469.

²⁶³ Serin, a.g.e. , s. 255.

²⁶⁴ Başol, a.g.e. , s. 224.

²⁶⁵ Serin, a.g.e. , s. 256.

yapılan anlaşma ile Türk parası üzerindeki yetkileri 1952 yılına kadar uzatılmıştır.²⁶⁶

Bankanın kuruluş çalışmaları için, Almanya ve Hollanda'dan getirilen uzmanların, ülkenin mevcut iktisadi yapısını dikkate almadan hazırladıkları raporlar başarılı olamamış, hükümet bizzat konunun üzerine eğilmiştir.²⁶⁷ Devlet Bankasının kuruluş esaslarına dair hazırladığı raporu hükümet incelenmek üzere milletvekilleri ve bankacılar tarafından oluşan komisyona sevketti.²⁶⁸

Merkez Bankası kurulması çabalarında en önemli engellerden biri de, gerekli sermayenin temini sorunu yanında, Osmanlı Bankası ve İş Bankası'nın karşı girişimleriydi.²⁶⁹ Osmanlı Bankası; Merkez Bankasının zaruri bir ihtiyaç olmadığını belirterek, Merkez Bankası kurulana kadar Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarının devam etmesi ve kurulacak bankada da söz sahibi olması yönünde taleplerini hükümete iletmiştir. Nitekim kurulacak devlet bankasının tamamen millî ve bağımsız bir çerçevede kurulacağı açıkça ifade edilmiştir.²⁷⁰

İş Bankası Genel Müdürü; M. Celâl (Bayar) bir ticaret bankasının, Merkez Bankası'na dönüştüğü Hollanda örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de de İş Bankası'nın, Merkez Bankası olarak faaliyetine devam edebileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal T. B. M. M. 'de yaptığı konuşmasında, devletin para ve kredi politikalarında birinci derecede sorumlu olan bir bankanın, değil diğer bankalarla ilişkisini, Maliye Vekâleti ne karşı dahi görevini dürüst bir şekilde yerine getirmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.²⁷¹

İktisat politikaları için zorunlu olan Merkez Bankası'nın; devlet tarafından kurulması, İş Bankası ve Osmanlı Bankası'ndan gelen direnmelerle karşılaşsa da 1930 yılında, 1715 sayılı kanunla gerçekleşti ve banka 3. Ekim. 1931 yılında faaliyete başladı.²⁷² Merkez Bankası bir anonim şirket olarak kurulmuştur.²⁷³

²⁶⁶ a. g. e., s. 278.

²⁶⁷ Tekeli, İlkın, a.g.e., s. 133.

²⁶⁸ a. g. e., s. 136.

²⁶⁹ a. g. e., s. 134.

²⁷⁰ a. g. e., s. 135.

²⁷¹ a. g. e., s. 132.

²⁷² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 32.

²⁷³ Serin, a.g.e., s. 271.

Daha önce Osmanlı Bankası tarafından yürütülen işlemler Merkez Bankası'na devredildi.²⁷⁴ 1715 sayılı kanunda bankanın para istikrarını altın standardı doğrultusunda gerçekleştireceği aslı görev olarak belirtilmiştir. Ancak, Türk Lirası'na karşılık ülke rezervleri yeterli olmadığı için bu fonksiyon gerçekleşemedi.²⁷⁵

Asıl görevi emisyon bankası olan Merkez Bankası'nın; para-kredi politikasının belirlenmesi, para basımı, paranın değerinin korunması gibi amaçlarla faaliyetlerini sürdüreceği belirtilmiştir.²⁷⁶ Bankaları düzenleyecek bir bankacılık yasası henüz çıkarılmadığından, kredi politikaları banka yöneticileri tarafından belirlenmekteydi.²⁷⁷

Tablo 8 Merkez Bankasının Özel ve Kamu Kesimine Açtığı Kredileri

	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Özel Kesim	0.0	5.3	23.0	15.4	15.2	17.1
Kamu Kesim	7.9	10.8	8.0	27.0	45.1	88.3

Kaynak: Vildan Serin, Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayın No:440, 1987, s. 279.

1933 Yılından itibaren, Merkez Bankası'nın hazineye açtığı kredilerin miktarı sürekli artış göstermesine karşın, emisyon başvurulmamış, dolayısıyla tedavüldeki banknot miktarında da önemli bir artış kaydedilmemiştir.²⁷⁸

1715 sayılı kanuna göre, Merkez Bankası'nın yetki ve görevleri:

- Devletin ülke içinde ve dışında hazine işlemlerini yapmak ve hazineye kısa vadeli avans sağlamak,

²⁷⁴ Acar, a.g.e. , s. 28.

²⁷⁵ Serin, a.g.e. , s. 271.

²⁷⁶ Tuncay Artun, Türkiye'de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 66.

²⁷⁷ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 57.

²⁷⁸ Serin, a.g.e. , s. 271.

- Hükümetle birlikte Türk Lirası'nın, istikrarının sağlanması ve para piyasasının düzenlenmesi için para politikalarının uygulanması, iskonto oranlarının tespit etmek,

- Maliye Bakanlığının izni ile döviz karşılığı avans vermek, döviz alım-satım işlemleri yapmak,

- Bankaların verdiği 4-9 ay vadeli ticari senetlerin reeskont işlemlerini yapmak,

- Borsada kayıtlı devlet tahvilleri ile ödenmiş sermayesi en az 4 milyon T. L. olan millî bankaların, tahvillerinin alım-satımını yapmak olarak belirtilmiştir.²⁷⁹

Merkez Bankası'nın kuruluşu ile birlikte bankacılık sistemi oluşarak, ülkede bankacılık yeni bir boyut kazanmıştır.²⁸⁰

²⁷⁹ a. g. e., s. 274-275.

²⁸⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 57.

3. BÖLÜM

SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE UYGULAMALAR

Sanayileşme, gelişme açığının kapatılarak kalkınmanın sağlanmasının ön koşulu olarak ortaya çıkmıştır. Bir ülkenin sanayileşme politikası aynı zamanda o ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin yapısını yansıtır.²⁸¹ Sanayileşme için; ekonominin dışa açılması zorunlu kabul edilmektedir.²⁸²

1923-1931 döneminin iktisadi yapısı ve 1929 krizinin de etkisiyle bir dönüm noktasına girilmiştir. İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın özel ve yabancı sermayeyi desteklemekle olamayacağı görülmüştür. Devletin bizzat kendi sanayisini kurması ve ekonomik hayatın diğer alanlarında da kontrolünü arttırmasına karar verilmiştir.²⁸³

Bu dönemde sanayi alanında yatırımlar daha çok Avrupa teknolojisi transfer edilerek gerçekleştirilmiştir.²⁸⁴ 1933-1939 döneminde yapılan yatırımlar henüz tamamlanmadığından ve dolayısıyla da henüz üretim sürecine katılmadığından 1936' ya kadar üretim yılda % 2. 75 oranında artmıştır.²⁸⁵

1930-1939 döneminde sanayi sektörünün, GSYİH payı ortalaması % 13. 45 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dönem içinde en yüksek seviyeye % 15. 7 ile 1935 yılında ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ele alınan dönem içinde sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı %11. 6 olarak kaydedilmiş, en yüksek büyüme hızına 1936 yılında ulaşılmıştır.

Kriz yılları, devletin iktisadi konuları bir program dahilinde ele alarak ekonomiye yön vermesine neden olmuştur.

²⁸¹ Uğur Eser, Türkiye'de Sanayileşme, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 145.

²⁸² Eser, a.g.e. , s. 31.

²⁸³ Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, 2. bs. , Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 23.

²⁸⁴ Memduh Yaşa v. d. , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 213.

²⁸⁵ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 185.

Tablo 9 Türkiye’de GSYİH İçindeki Sektör Payları (%) (1923-1939) (Sabit Fiyatlarla)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	42,7	10,4	46,9
1924	47,4	8,5	44,1
1925	44,4	8,9	46,7
1926	49,6	8,6	41,8
1927	39,3	11,8	48,9
1928	42,2	10,6	47,2
1929	49,5	9,0	41,5
1930	46,5	9,9	43,6
1931	49,1	10,5	40,4
1932	39,1	13,8	47,1
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,0	15,2	44,8
1935	38,7	15,7	45,6
1936	48,5	12,3	39,2
1937	46,1	13,4	40,5
1938	44,1	14,1	41,5
1939	43,1	15,4	41,5

Kaynak: Bahar Şanlı, Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Işık Yayın Tanıtım, 1997, s. 79.

Tablo 10 Türkiye’de Sabit Fiyatlarla GSMH Büyüme Hızları (1924-1939.)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1924	14,9	27,2	-7,1
1925	12,8	5,6	17,9
1926	18,2	31,8	14,8
1927	-12,8	-30,9	19,4
1928	11,0	19,2	-0,6
1929	21,6	42,6	3,8
1930	2,2	-3,9	12,7
1931	8,7	14,3	14,2
1932	-10,7	-28,3	17,8
1933	15,8	22,1	19,0
1934	6,0	2,7	13,8
1935	-3,0	-6,1	-0,1
1936	23,2	54,1	-3,4
1937	1,5	-3,5	10,3
1938	9,5	5,4	15,7
1939	6,9	3,8	16,7

Kaynak: Bahar Şanlı, Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti Sanayileşme

Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Işıklı Yayın Tanıtım, 1997, s. 80.

3. 1. Beş Yıllık Sanayi Planları

Atatürk; sanayi yatırımlarından verim elde edilebilmesinin ancak plan yoluyla olabileceğini belirtmiştir. Buna göre; maliyet ve verimlilik analizlerini içeren sanayi planları oluşturulması benimsenmiştir.²⁸⁶

²⁸⁶ Yılmaz Karakoyunlu, Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, İstanbul, Diyalog Yayınları, 1997, s. 201.

Devlet sanayii kurulurken beş yıllık sanayi planları esas alınmıştır. Beş Yıllık

Sanayi Planı; kamu kesimine ait yatırım programları olarak da nitelendirilebilir.²⁸⁷

İthal ikamesi politikalarının bir anlamda temelini oluşturan sanayi planları ile ithalatın gayri safi millî hasılaya oranı düşecek, yurt içi kaynakların kullanımı artarak yatırım kapasitesi yükselecektir.²⁸⁸

Sanayi planlarının hazırlanmasında Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planlı ekonomi ile sağladığı başarının etkili olduğu söylenebilir.²⁸⁹ Sovyetler Birliği 1929 yılında uygulamaya aldığı 5 yıllık plan sayesinde krizden etkilenmeden gelişimini sürdürdü. Sovyetler Birliği'nden sonra ilk planlama deneyimini Türkiye Cumhuriyeti gerçekleştirmiştir.²⁹⁰

Yatırımların finansmanında iç kaynaklarla beraber dış kaynaklara da başvurulmuştur.²⁹¹ Sovyetlerden alınan sanayi kredisi; sanayileşme hamlesini başlatmayı sağlayan ilk fondur. Her iki plan da genel karakter itibariyle; ülkenin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla fabrikalar kurulmasını öngörmektedir. Yoğun sermaye ve teknik bilgi gerektiren endüstri kollarında özel teşebbüse yer verilmemiş olmakla beraber, diğer alanlarda serbesti sağlanmıştır.

Beşer yıllık bu iki sanayi planı, devletçi iktisat politikalarının tatbiki belgeleridir.²⁹²

3. 1. 1. I. Beş Yıllık Sanayi Planı

I. Beş yıllık sanayi planı, cumhuriyet döneminin ilk büyük sanayi atılımını ifade eder. Birinci beş yıllık plan, ekonomik kaynakların düzene girmesi, devletçilik ilkelerinin uygulanması ve aynı zamanda devletçi politikaların ilk

²⁸⁷ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 83.

²⁸⁸ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 1 1929-1932, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No:569, 1. Bölüm, 1929-1939, 1988, s. XLIII.

²⁸⁹ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 44.

²⁹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30, 1977, s. 18.

²⁹¹ Acar, a.g.e. , s. 48.

²⁹² Afet, İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sa. 14, 1972, s. 17.

somut örneği olması bakımından önem taşır.²⁹³ 1934’de birinci beş yıllık plan açıklanırken planın özel teşebbüs ve yatırımları harekete geçireceği vurgulanarak, devletçi politikaların özel teşebbüse katkı sağlayacağı belirtilmiştir.²⁹⁴

I. B. Y. S. P. temelini aslında, 1930 yılında İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” oluşturur. Raporunda; başta pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt, demir-çelik olmak üzere ithal ikamesine gidilecek mal grupları ele alınarak, bu dallarda fabrikalar kurulması ve bu endüstrilerin geliştirilmesi talep edilmiştir.²⁹⁵ Özellikle pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üzerinde durularak; pamuklu ithalatta ithal ikamesi yoluna gidilebileceği vurgulanmıştır.²⁹⁶ Ayrıca raporda, yatırım yapılması planlanan sanayiler ayrıntılı olarak ele alınarak analiz edilmiştir. Raporunda; kurulması planlanan sanayi tesislerinde ihtiyaç duyulan mühendis ve teknik elemanların yetiştirilmesi için Avrupa’ya gönderilmeleri önerilmiştir ve millî sanayiye rakip olabilecek yabancı teşebbüsün özellikle İstanbul civarında kurulmasının önlenmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁷

1933 yılında hükümete sunulan plan; gizli Bakanlar Kurulu Kararı ile; Sümerbank’a verilen gizli emirle yürürlüğe alındı. İktisat Vekili Celâl Bey tarafından hazırlanan ve kurulması planlanan sanayi kuruluşlarının yerleri ile ilgili analizlerin belirtildiği raporun genel esasları şöyledir:

- 1) Pamuklu Mensucat: İstanbul ve Nazilli’de lüks ve ince kumaş, Kayseri ve Konya’da kaba kumaş fabrikalarının kurulması,
- 2) İktisat ve Ziraat Vekâletlerince keten ve kendir sanayi dallarının kurulması amacıyla yapılmakta olan etütlerin sonuçlandırılması,²⁹⁸
- 3) Kamgran (Merinos yün ipliği) üretilmesinin teşviki için Bursa’da merinos yünü işleyecek fabrikanın kurulması,
- 4) Demir sanayinin kurulması için Safranbolu civarının tetkik edilmesi,

²⁹³ Acar, a.g.e. , s. 46.

²⁹⁴ Orhan Türkdoğan: Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün- Bugün-Yarın, Ankara Töre Devlet Yayınları No:54, 1981, s. 465.

²⁹⁵ S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 266.

²⁹⁶ a. g. e., s. 294.

²⁹⁷ a. g. e., s. 300.

²⁹⁸ a. g. e., s. 297.

5) Ülkede her yıl yaklaşık onbin ton artan kok ihtiyacının karşılanabilmesi için öncelikle 60. 000 ton sömükok sağlayacak tesisin Sümerbank ve Kömür Şirketi tarafından kurulması,²⁹⁹

6) Bakır madeni üretimi için Sümerbank tarafından tetkikler yapılması,

7) Beykoz'da Sümerbank ve İş Bankası tarafından genel ihtiyaca yönelik üretim için şişe ve cam fabrikası tesisi ile Kütahya'da porselen fabrikası için tetkikler yapılması,

8) Kimya sanayii dalında; sutkostik ve klor fabrikalarının Sümerbank tarafından kurulması,³⁰⁰

9) Sümerbank'ın desteğiyle İstanbul İzmir Liman Şirketi'nin sünger sanayii alanında faaliyet göstermesi,

10) Gülyağı, zeytinyağı ve sabun üretimi için tetkikler yapılması ile,

11) Elektrifikasyon ile ilgili rapor ve planların hazırlanması, raporda belirtilmiştir.

Raporla oluşmaya başlayan sanayi programına Sovyet ve Amerikalı uzmanlar yardımıyla son şekli verildi.³⁰¹ 1932 yılında İsmet İnönü, oluşmaya başlayan programa mali ve teknik destek sağlamak amacıyla İtalya ve Sovyetler Birliği'ne gitti. Sanayi planının değerlendirilmesi için Sovyet uzmanların dışında; Amerika'dan uzmanlar grubu da çağırıldı.³⁰²

Amerikalı uzmanların hazırladıkları rapora göre; Türkiye'de dünya fiyatlarına göre kârlı bir üretim yapılabileceği belirtilmiştir. Aynı yıl ülkeye gelen Sovyet uzmanlar programda belirtilen projeler ve kuruluş yerleri ile ilgili genel değerlendirmelerini içeren raporu Başvekâlet'e sundular. Buna göre; pamuk ipliği, pamuklu dokuma, kağıt ve selüloz, cam, çini, porselen eşya gibi alanlarda yatırım yapılmasının doğru bir karar olduğu belirtilmiş buna karşılık demir-çelik sanayii kurulmasının ileri teknoloji gerektirdiğinden ertelenmesi önerilmiştir.³⁰³ Sovyet ve Amerikalı uzmanların raporları doğrultusunda İktisat Vekâleti'nin son şeklini verdiği sanayi planı, 1933 yılında hükümete sunuldu.

²⁹⁹ a. g. e., s. 298.

³⁰⁰ a. g. e., s. 299.

³⁰¹ a. g. e., s. 285.

³⁰² a. g. e., s. 294.

³⁰³ a. g. e., s. 295.

Prof. Orlof başkanlığındaki Rus heyetinin hazırladığı; “Sınai Tesisat ve İşletme Raporu” 17. 08. 1934’te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak kabul edilmiştir.³⁰⁴ Plan, 1931-1933 yılları arasında hazırlanmıştır.³⁰⁵

3. 1. 1. 1. Hedeflenen Yatırımlar

I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nda devletin doğrudan doğruya gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımlar esas alınmıştır.³⁰⁶ 1933 yılında uygulanmaya başlanan, ancak 1934 yılında ilan edilen bu plan ile özellikle imalat sanayi ve madencilik alanında kamu yatırımlarının yapılması hedeflenmiştir. Planda, ara malları ve yatırım mallarının üretimine öncelik verilmiştir. Başlıca sanayi dalları: dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), selüloz sanayi, maden sanayi, seramik sanayi ve kimya sanayiidir.³⁰⁷ Bahsi geçen üretim kolları; pamuklu mensucat, kendir, yün iplik, demir, sömi kok, bakır, kükürt, kağıt, suni ipek, seramik, kimya, sünger, gül yağı, elektrik üretimi, altın ve petroldür. Bu sanayi dallarında 20 adet fabrikanın kurulması planlanmıştır.³⁰⁸

I. Beş yıllık plan üç temel amaca yönelik olarak hazırlanmıştır:

- Tarımsal üretim ve doğal kaynaklara dayalı sanayi işletmelerinin kurulması,
- İthal edilen malların ülke içinde üretimine öncelik verilmesi
- Sanayi işletmelerinin hammadde kaynaklarına ve işgücüne uygun bölgelerde kurulması.³⁰⁹ Plan; 9 ana bölümde ele alınmıştır. Buna göre; plan raporunda belirtilen endüstri dalları şunlardır:

1. Madencilik:

- a) Şark kromları,
- b) Ferrokrom sanayii,
- c) Ergani bakır madeni,
- d) Kvarshan ve Murgul bakır madenleri,

³⁰⁴ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 111.

³⁰⁵ Yaşa v. d. , s. 234.

³⁰⁶ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, İzmir, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Yayın No:2, 1983, s. 63.

³⁰⁷ Yaşa v. d. , s. 184.

³⁰⁸ a. g. e., s. 213.

³⁰⁹ Acar, a.g.e. , s. 46.

e) Diğer metal madenler (simli kurşun, çinko, demir).

2. Maden kömürü işletmeleri,
3. Mıntıka Elektrik Santralleri,
4. Ev mahrukatı sanayi ve ticareti,
5. Toprak sanayii,
6. Gıda maddeleri sanayi ve ticareti,
7. Kimya sanayii,
8. Mihanikî sanayii,
9. Denizcilik.³¹⁰

Birinci Beş Yıllık Sanayi planı, 15 üretim kolunun 1932'ye kadar olan tahlilini yapmakta ve yeni yatırım planlarını içermektedir.

1. B. Y. S. P. ile kurulması hedeflenen sanayi kollarının devletin öz kaynakları yanında dış yardımlarla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.³¹¹ Yatırımlar; daha çok vergiler ve banka kredileri kullanılarak iç borçlanma yoluyla finanse edilmiştir. 1934 yılında Rusya'dan alınan 8 milyon dolarlık dış borç ile tekstil alanında işletmeler kurulmuştur.³¹² Bütçe gelirleri 170-180 milyon T. L. iken planda hedeflenen toplam yatırım bedeli 44 milyon T. L. civarındaydı.

Kurulacak işletme ve fabrikaların kapasiteleri, ülkenin toplam talebi göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. İngiltere ve Almanya, planın başarısı ve ülkelerinden sanayi malı ithali gerektiren yatırımları kapsadığı için kredi teklifinde bulunmuşlardır.³¹³

Plana bağlı olarak, 3. 06. 1933 tarihinde fabrikaların kuruluşu ve mevcut olanların işletilmesi ile bunların bankacılık muamelelerini gerçekleştirmek üzere Sümerbank kurulmuştur.³¹⁴ Hedeflenen yatırımlar; İş Bankası ve Sümerbank'ın faaliyet kapsamına alınmıştır.³¹⁵ Belirtilen projelerin çoğu Sümerbank, şişe, cam

³¹⁰ İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, s. 13-14.

³¹¹ Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 6.

³¹² Başol, a.g.e. , s. 63.

³¹³ Karakoyunlu, a.g.e. , s. 203.

³¹⁴ Erol Zeytinoğlu v. d. , Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1973, s. 82.

³¹⁵ Köksal ,İlkin, a.g.e. , 1973, s. 7.

ürünleri ile semi-kok fabrikası da İş Bankası tarafından gerçekleştirildi.³¹⁶ I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yatırım yapılması hedeflenen dokuma sanayi Sümerbank'a bağlı olarak örgütlenmiştir.³¹⁷ Ayrıca; yatırımların dörtte biri, S. S. C. B den getirilecek tesislerle ve Sovyet kredileriyle gerçekleştirilecek; % 5'i İş bankası geri kalanı ise Sümerbank tarafından yapılacaktır.

3. 1. 1. 2. Uygulamalar

Plan, birtakım değişikliklerle de olsa uygulanabilmiştir. 1933-1937 yılları arasında uygulanan birinci plana göre; meydana getirilen başlıca sanayi dalları şunlardır:

- Pamuk Mensucat sanayi,
- Karabük Demir Sanayi,
- İzmir Kağıt Sanayi
- Bursa Kamgarn(Merinos) sanayi
- Toprak Sanayi(Kütahya Seramik, Paşabahçe Şişe ve cam fabrikaları)
- Keçiborlu Kükürt Sanayi
- Kimya Sanayi.

Kurulan işletmelerin 13'ü Sümerbank tarafından gerçekleştirilmiştir.³¹⁸

Etibank ve Sümerbank'ın özel tasarrufu yatırıma yönlendirmeleri düşünülse de, planda belirtilen yatırımlar için gerekli fonlar kamu tasarruflarıyla sağlanmıştır. Dokuma sanayii yatırımlarının finansmanının tümü S. S. C. B. 'den olmak üzere Almanya ve İngiltere'den temin edilmiştir.³¹⁹ Plan sonucunda hedeflenen dokuz sanayi dalında faaliyete giren yirmi fabrika şunlardır:

- Kimya Sanayii: Gemlik Suni İpek, İzmit Kibrit Asidi ve Isparta Gülyağı fabrikaları,
- Toprak sanayii: Zonguldak Seramik, Paşabahçe Şişe ve Cam, Çimento fabrikaları,

³¹⁶ Tezel, a.g.e. , s. 274.

³¹⁷ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 184.

³¹⁸ İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 54.

³¹⁹ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 185.

- Demir Sanayii Karabük Fabrikası,
- İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikası,
- Kamgarn Sanayii; Bursa-Merinos,
- Keçiborlu Kükürt Sanayii,
- Bodrum'da Süngercilik,
- Pamuklu Dokuma Sanayii: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Iğdır İplik ile Malatya İplik ve dokuma fabrikaları,
- Kastamonu'da Kendir Fabrikası kurulmuştur. İzmir Sülfirik Asit fabrikası ile Karabük'teki Klor Fabrikası hariç diğer işletmeler plan dönemi sonunda faaliyete başlamıştır.³²⁰

³²⁰ Zeytinoğlu v. d. , a.g.e. , s. 82.

Tablo 11 I. Beş Yıllık Planın En Büyük Sanayi Kuruluşları:

KURULUŞ	ÜRETİME AÇILMA TARİHİ
Kayseri Bez Fabrikası	16.Eylül.1935
Bakırköy Bez Fabrikası	13.Ağustos.1934 (yenilenerek açıldı).
İzmit Kâğıt Fabrikası	18.Nisan.1936
Paşabahçe Cam Fabrikası	29.Kasım.1935
Zonguldak Semikok Fabrikası	
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	04.Nisan.1937
Nazilli Basma Fabrikası	09.Ekim.1937
Bursa Merinos Fabrikası	
Gemlik Suni İpek Fabrikası	01.Şubat.1938
Karabük Demir Çelik Fabrikası	
Malatya Bez Fabrikası	

Kaynak: Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Ankara, Homer Kitabevi, 2003, s. 94.

Planda, beş yılın sonunda hedeflenen yatırımlar büyük ölçüde tamamlanmıştı. Buna göre pamuklu dokuma alanında Bakırköy'deki fabrikaya ilave olarak Konya, Kayseri ve Nazilli'de pamuk ipliği ve kumaş fabrikaları tamamlanarak faaliyete başlamıştı. Ayrıca 7000 iğ kapasiteli Bursa Merinos yün ipliği, Malatya pamuklu dokuma kombinasyonu ile Gemlik suni ipek fabrikalarının yapımı gerçekleşti.³²¹ İstanbul Paşabahçe şişe cam, Isparta Gülyağı, Zonguldak sömikok, İzmit kâğıt fabrikaları ile Keçiborlu kükürt madeni işletmesi ile süngercilik şirketi faaliyetlerine başlamıştır.³²²

Madencilik alanında demir, kükürt, kömür ve bakıra öncelik verilen plandan bu alanda önemli sonuçlar alınmıştır.³²³ I. B. Y. S. P. ile Keçiborlu Kükürt ve Zonguldak semi-kok fabrikası tamamlandı. En pahalı proje olan Karabük demir-çelik kompleksi, 1936 yılında İngilizlere ihale edilerek. 1940 yılında faaliyete

³²¹ Tezel, a.g.e. , s. 303.

³²² a. g. e., s. 304.

³²³ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 234.

geçti.³²⁴ 1937 yılında Ereğli Taşkömür Şirketi ve Ergani Bakır İşletmesi devletleştirilmiş ve üretim miktarlarında artmış kaydedilmiştir.³²⁵

3. 1. 1. 3. Planın Özellikleri

Türkiye'nin ilk sanayi planı olmasıyla da önem taşır. Devletçi uygulamaların ilk başarılı örneği olarak kabul edilen I. Beş yıllık sanayi planı ile toplam ithalat miktarının yarıya yakını yerli sanayi kullanılarak üretilmiştir.³²⁶ I. B. Y. S. P ile kalkınmada devletçi sanayi politikaları öne çıkmıştır. Bu doğrultuda büyük sermayeli devlet bankalarının kuruluşu gündeme gelmiş; Sümerbank, Etibank, Denizbank, İller Bankası ve Halk Bankası kurulmuştur.

I. B. Y. S. P. ülkede temel sanayinin kurulmasını amaçlayan teknik bir program özelliği göstermektedir. Türkiye'de planlı kalkınma modeline öncülük etmiş olan plan aynı zamanda Avrupa ve Ortadoğu'da sanayileşmenin bir program dahilinde yürütülmesi açısından bir ilktir.³²⁷

Sanayi sektörüyle ilgili makro ifadeler taşımayan plan, aslında bir anlamda yatırım projeleri listesi olarak ifade edilebilir. Plan, aynı zamanda yatırımların gerektirdiği hammadde, işgücü ve enerji ihtiyacı ile döviz gereksinimi gibi faktörleri de içermektedir. Yatırım projeleri belirlenirken ülkenin temel ve öncelikli ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur.³²⁸

Sektörel bazda detaylı incelemelerin yapıldığı plan; yalnızca ekonomik değil askeri yönden de değerlendirilerek yatırım hedefleri belirlenmekteydi. Ülke güvenliği doğrultusunda genelde kıyı şeridinden uzak yerler seçilmiştir.³²⁹

3. 1. 2. II. Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda; iktisadi yapı ve şartlara uygun; yoğun sermaye ve teknoloji gerektiren ve hammaddesi ülkede yer alan endüstriler esas

³²⁴ Tezel, a.g.e. , s. 285.

³²⁵ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 234.

³²⁶ Acar, a.g.e. , s. 48.

³²⁷ Zeytinoğlu v. d. , a.g.e. , s. 82.

³²⁸ Tezel, a.g.e. , s. 301.

³²⁹ Karakoyunlu, a.g.e. , s. 201.

alınmıştır. 1. B. Y. S. P. 'da olduğu gibi maden kaynaklarına ağırlık verilerek; madenlerimizi hammadde yada yarı mamul olarak işlenerek kıymet ve ihracat hacminin artırılması yönünde fabrikalar kurulması hedeflenmiştir.³³⁰ 1. B. Y. S. P. 'dan farklı olarak tüketim malları talebine yönelik üretimden ziyade madencilik alanında üretimi arttırmayı ve denizyolları ve demiryolları ulaşımında talebi canlandırmayı ön görülmüştür.³³¹

3. 1. 2. 1. Planın Kapsadığı Projeler

İkinci Beş yıllık Sanayi Planı'nda; madencilik, maden kömürü ocakları, elektrik santralleri, ev yakacakları sanayi, kimya sanayi, makine sanayi ve deniz ulaşımı olmak üzere dokuz dalda yatırımlar yapılarak işletmeler kurulması hedeflenmiştir.³³² Bununla birlikte; makine sanayi, çimento sanayi, gıda sanayi, gemi yapımı ve kimya sanayi gibi imalat sanayileriyle birlikte enerji santrallerinin yapımı ve madencilik alanında kamu yatırımlarının yapılması planlanmıştır.³³³ Aynı zamanda ihracata yönelik sanayi politikalarının uygulanması hedeflenmiştir.³³⁴

³³⁰ İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, s. 17.

³³¹ Tezel, a.g.e. , s. 303.

³³² Yusuf Tuna, Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, İstanbul, T. C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, 1990, s. 68.

³³³ Yaşa v. d. , s. 185.

³³⁴ Zeytinoğlu v. d. , a.g.e. , s. 85.

Tablo 12 II. B. Y. S. P. Öngörülen Endüstriler

Kurulacak Fabrikalar	Kurulacak Fabrikaların	Fabrikaların Öngörülen	Fabrikaların Öngörülen
Pamuklu Yün	18.538.000	100.000.000m.	35.0000.000
İpliği Kendir			
Demir-Çelik	1.650.000	1.000ton	2.500.000
Yarım Kok			
Bakır	1.700.000	6.000ton	12.000.000
Kükürt			
Kâğıt Suni	10.000.000	125.000ton	1.000.000
İpek			
Şişe ve Cam	1.000.000	60.000ton	13.000.000
Porselen			
	550.000	24.000ton	400.000
Kimya;			
- Sülfirik Asit	300.000	5.000ton	5.000.000
- Süper Fosfat			
- Kireç kaynağı	3.790.000	20.000ton	500.000
- Posata			
- Selüloz	490.000	300ton	74.000.000

Kaynak: İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 51.

Planda pamuk ve pamuklu dokuma sanayi, kâğıt ve cam ürünleri, kimya ve madencilik sanayi dallarında kurulması öngörülen fabrikaların belirlenen fiziki ve parasal katma değerleri Tablo 12'de gösterilmiştir. Buna göre; 43. 450. 000 T. L. maliyete karşılık, fabrikaların katma değeri, 74. 000. 000 T. L. olarak öngörülmüştür. Bununla birlikte yatırımların maliyeti açısından 18. 538. 000 T. L. maliyetle pamuklu dokuma sanayi teşkil etmesine karşın, yatırımın getirisi açısından bakıldığında maliyetin iki katı 35. 000. 000. T. L. ve 100. 000. 000m. fiziki getiri hedeflenmiştir.

Tablo 13 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936-1938) Genel Göstergesi

SERMAYE KOLLARI		Kurulacak tesisin		SERMAYE		İmalatın kıymeti (Milyon TL)
			(Ton)	(Sabit + Mütedavil)	Çalıştırılacak işçi ve memur	
MADEN	Kromit, ferrokrom, bakır, kurşun,	0-11	547.500	23,40	7850	17,30
MADEN KÖMÜRÜ OCAK	Taş kömürü, linyit		5.500.500	21,65	21250	26
MINTIKA ELEKTRİK	Elektrik enerjisi		47 milyon (kwh)	15,70	200	4,4
EV MAHRUKATI SANAYİ ve	Semikok (iç tüketimde)		240 bin semikok 25 bin katran	4	500	2,5
TOPRAK SANAYİ	Cüruf çimentosu, samot (ateşe)		136.800	2,275	300	2
GIDA M. SANAYİ ve TİCARETİ	Un, zeytinyağı, yağ kuru konserve	9	170 bin ekmek 52 bin	9,75	2075	29,45
KİMYA SANAYİ	Soda, reçine, morjin, gülyacı, gliserin,	1	,	11,04	1585	12,045
MİHANİKİ SANAYİ	Makine, madeni eşya, kalay, ölçü sanayii, boru		,	4,60	650	4,25
DENİZCİLİK	Deniz hizmetleri, su mahsulleri sanayii.	8	800 Balık konserve 2000 Taze Balık 4000 Balık Yağı	13,13	350	1,75

Not: Hesaplar yaklaşık olarak alınmıştır.

Kaynak: Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 9.

II. B. Y. S. P. ’da, maden ve doğal kaynaklara ağırlık verilmiş; dünya üretim hacminde önemli yeri olan krom madeninin yalnızca hammadde olarak değil ferrokrom olarak da işlenerek ihracı öngörülmüştür. Madencilüğimizin gelişmesini

özellikle; krom, bakır, antimon, demir, çinko, molibden ve simli kurşun madenlerinin işletilmesine bağlı olduğu belirtilmiştir.³³⁵ Planda, modern makine sanayine geçişte

bir başlangıç olarak, ziraat makineleriyle makine parçaları üretecek olan bir makine ve madeni eşya fabrikasının kurulmasının gerektiği ifade edilmiştir. Denizcilik alanında da öneriler getirilmiş; bu bağlamda İzmir ve İstanbul limanlarının ıslahı ile taze ve konserve balık sanayi için tesisler kurulması önerilmiştir.³³⁶

3. 1. 2. 2. Uygulamalar

II. Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde savaşın başlamasıyla birlikte; ülkenin tarafsızlığını ve ekonomik bağımsızlığının korunması endişesiyle I. B. Y. S. P. 'dan farklı olarak dış kredi kullanma yoluna gidilmedi.³³⁷ 1936'da yayınlanan ve 1938-1943 yıllarını kapsayan ikinci sanayi planı, birinci plana göre daha kapsamlı olmakla beraber 2. dünya savaşının başlaması nedeniyle uygulanamamıştır.

Sümerbank özellikle tekstil, çimento, demir-çelik ve selüloz sanayi alt dallarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1939 yılına gelindiğinde Sümerbank'ın sektör payları; demir, karton, süperfosfat ve deri imalatında %100, çelik ve makine yağı imalatında ise %80 olarak kaydedilmiştir. Sümerbank dışında Ziraat Bankası ve İş Bankası da programda hedeflenen fabrikalara finansman desteği sağlamışlardır.³³⁸ Etibank; yoğun sermaye ve teknik bilgi gerektiren buna karşın kâr marjı düşük olan madencilik alanında önemli faaliyetlerde bulunarak yer altı kaynaklarının işletilmesini sağlamıştır.³³⁹ 1936 yılı sonuna kadar Sümerbank bünyesinde yapılması hedeflenen yatırımların tümü gerçekleşmiştir.³⁴⁰ 1937'de beşer yıllık mevcut iki sanayi planı dışında; üç yıllık bir maden programı uygulamaya konuldu. 16. 08. 1938 tarihinde ise bu üç yıllık maden planını da içeren, 2. Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan ayrı bir dört yıllık plan

³³⁵ Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sa. 21, 1973, s. 5.

³³⁶ a. g. e., s. 7.

³³⁷ Karakoyunlu, a.g.e., s. 206.

³³⁸ Zeytinoğlu v. d., a.g.e., s. 83.

³³⁹ a. g. e., s. 84.

³⁴⁰ Karakoyunlu, a.g.e., s. 204.

daha yürürlüğe girmiştir. 3. Mart. 1939' da ise, savaş şartlarının başlamasıyla dördüncü planın birçok kararı ertelendi.³⁴¹

Plan döneminde; ufak çapta baraj ve silolar yapılmış, yeni demiryolları inşa edilmiş özellikle madencilik alanında gelişmeler kaydedilmiştir.³⁴² 1. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sonucunda; özel teşebbüsün yatırım yapmadığı Anadolu'da sanayi tesisleri kurulmuştur. Ayrıca özel teşebbüs yatırımları da dahil olmak üzere yatırım hacmi milli gelirin yaklaşık %10'u olarak gerçekleşmiştir.³⁴³

Plan sonucunda kurulan işletmelerle birlikte İktisadi Devlet Teşekkülleri ortaya çıkmış olmaktadır.³⁴⁴ Her iki plan için toplam 145 milyon T. L. sarfedilmiş, ayrıca yatırımlar için S. S. C. B. 'den 10 milyon dolarlık faizsiz bir kredi alınmıştır.³⁴⁵

Bu iki planla birlikte sanayi yatırımlarında önemli ölçüde artış kaydedilmiştir.

3. 2. Sektörler İtibariyle Politika ve Uygulamalar

Bu dönemde özellikle alt yapı yatırımlarına önem verilmiş, madencilik ve artan sanayi yatırımlarının ihtiyaç duyduğu enerji ihtiyacını karşılamak üzere yatırımlar yapılmıştır. Özellikle taş kömürü üretiminin mevcut en önemli yer altı kaynağı olduğu tespit edilmiştir.

Linyit ve taş kömürü kullanılacak elektrik santralleri kurulmasına gayret edilmişse de elektrik enerjisi üretiminde önemli bir gelişme kaydedilememiştir.

Madencilik ve yer altına kaynaklarına verilen önem ve beş yıllık sanayi planları doğrultusunda gerçekleşen yatırımlarla birlikte sanayi sektörüne katma değeri açısından en fazla dikkat çeken sektör madencilik olmuştur.

³⁴¹ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 113.

³⁴² Başol, a.g.e. , s. 63.

³⁴³ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 7.

³⁴⁴ Tuna, a.g.e. , s. 65.

³⁴⁵ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 84.

Tablo 14 Türkiye’de Sanayi Sektörü Katma Değeri (1923-1939)

YILLAR	İMALAT MADENCİLİK	SANAYİİ	TOPLAM ENERJİ	SANAYİ
1923	18.5	284.5	7.2	310.6
1924	31.2	249.9	7.8	288.9
1925	27.0	310.4	8.5	345.9
1926	37.2	351.5	9.4	398.1
1927	40.0	430.0	10.0	480.0
1928	43.8	419.6	11.0	474.7
1929	37.8	443.7	11.8	493.3
1930	38.8	501.4	14.2	554.4
1931	41.3	579.4	15.3	636.0
1932	45.5	683.7	16.1	745.3
1933	45.2	819.9	17.3	882.4
1934	56.2	929.0	19.6	1004.2
1935	59.8	921.7	19.1	1000.6
1936	58.9	889.6	19.5	968.0
1937	64.5	976.7	21.6	1062.8
1938	70.6	1141.4	24.1	1236.1
1939	71.6	1342.9	26.3	1440.8

Kaynak: Bahar Şanlı, Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Işık Yayın Tanıtım, 1997, s. 81.

3. 2. 1. Enerji

Sanayi planları hazırlanırken kurulacak fabrikaların enerji ihtiyacının olabildiğince yerli kaynaklardan karşılanması gerektiği üzerinde durulmuş; olası talep ihtiyacının hangi kaynaklardan temin edileceğinin tespitine çalışılmıştır.³⁴⁶ Zira sanayileşmeyle birlikte enerji talebi artacaktı.³⁴⁷

Ülkenin bilinen en önemli enerji kaynağının taş kömürü olduğu kabul için, taşkömürü üreten yabancı şirketlerin millileştirilmesi yoluna gidilmiştir.³⁴⁸ 1936 yılında Çubuk Barajı, Avrupalı şirketler tarafından inşa edilerek işletmeye açılmıştır.³⁴⁹ Sanayileşme yolunda artan enerji ihtiyacının temini için; Ereğli-Zonguldak'ta taşkömürü ve Kütahya'da linyit yakacak elektrik santrallerinin kurulması önerilmiştir.³⁵⁰

Sanayileşmeyle beraber artan enerji ihtiyacı doğrultusunda özellikle elektrik enerjisi üretiminde gelişme sağlanmıştır. Buna göre 1923 yılında jenaratörlerle 50 kwh* olan enerji üretimi, 1930 yılında 106 milyon kwh ve 1940 yılında ise 383 milyon kwh olarak kaydedilmiştir.³⁵¹ 1935 yılında, 2819 sayılı kanunla ülkemizin elektrik ihtiyacını tespit ederek, elektrik üretimine elverişli su kaynaklarının ve

üretim potansiyellerinin belirlenmesi gibi görevlerle “Elektrik İşleri Etüd İdaresi” kurulmuştur.³⁵² 1933 yılında İktisat Vekâleti tarafından enerji ihtiyacının karşılanması konusunda “Sömikok (sunî antrasit) Raporu” ile “Elektrifikasyon Meselesi ve Enerji Teşkilâtı Raporları” hazırlanmıştır.³⁵³ 1930-1939 döneminde enerji üretimi konusunda yeterli bir gelişme sağlanamamıştır.

³⁴⁶ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 250.

³⁴⁷ Başol, a.g.e. , s. 155.

³⁴⁸ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 250-251.

³⁴⁹ a. g. e. , s. 213.

³⁵⁰ İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, s. 5.

* kilowattsaat, bir saat boyunca bir kilowatt güç harcanarak elde edilen enerji birimine denir.

³⁵¹ Ekrem Pakdemirli, Ekonomimizin Sayısal Görünümü: 1923'ten Günümüze, 3. bs. , İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995, s. 64.

³⁵² Acar, a.g.e. , s. 66.

³⁵³ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 250.

3. 2. 2. Madencilik

Sanayileşmenin gerçekleşmesinde, maden ve yer altı kaynaklarının değerlendirilmesi önemli ölçüde etkilidir. Cumhuriyet döneminde madenleri işletecek yeterli yerli sermaye ve teknik bilgi ve altyapı olmaması dolayısıyla mevcut işletmelerin büyük bir kısmı yabancıların elindeydi.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, 19. Nisan. 1925 tarihinde sanayi ve madencilik alanında yatırımların finansmanı ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi maksadıyla kurulmuştur. Ancak yeterli sermaye sağlanamadığından istenilen başarıya ulaşılamamıştır.³⁵⁴

Madenlerin idaresi ikinci beş yıllık sanayi planı ile kurulan Etibank'a bırakılmıştır.³⁵⁵ Etibank, maden kaynaklarının üretim ve işletmesiyle ilgili banka işlemlerinin yapılması maksadıyla kurulmuştur.³⁵⁶ Zonguldak-Ereğli kömür havzasının kamulaştırılarak, işletmesinin Etibank'a devredilmesi ve bankanın etkinliğiyle üretimde önemli ölçüde artış kaydedilmiştir.³⁵⁷

³⁵⁴ a. g. e., s. 233.

³⁵⁵ a. g. e., s. 84.

³⁵⁶ Tuncay Artun, Türkiye'de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 163.

³⁵⁷ Tezel, a.g.e. , s. 304.

Tablo 15 Başlıca Madenlerin Üretimi 1933-1939 (Bin ton)

Yıllar	Taş Kömürü	Linyit	Krom	Bakır	Demir
1933	1.852	29.7	75.4		
1934	2.288	52.8	119.8		
1935	2.340	73.4	150.5		
1936	2.299	95.2	160.4		
1937	2.307	73.4	192.5	0.4	
1938	2.589	95.2	213.8	2.5	76.5
1939	2.696	116.4	183.5	5.9	239.0

Kaynak: Yalçın Acar, Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991.

Petrolün bulunarak üretiminin sağlanması için; 1933 yılında İktisat Vekâleti'ne bağlı "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştur. Ayrıca altın için de Altın Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur.³⁵⁸ Söz konusu işletmelerin yeterli katkıyı ve başarıyı sağlayamaması üzerine 2804 sayılı kanunla 14. Haziran. 1935 tarihinde "Maden Tetkik Arama Enstitüsü" kurulmuştur.

Madencilik alanında günümüze kadar görevini yürüten M. T. A. 'nın görevleri; ülkemizin işletmeye elverişli maden kaynaklarını ortaya çıkarmak; varolan işletmelerin verimini arttırmak ve mevcut işletmelerde çalışacak Türk jeolog, mühendis, uzman ve işçilerin yetiştirilebilmesi için gerekli çalışmaları yapmaktır.³⁵⁹

Bu dönemde M. T. A. ve Etibank'ın dışında "Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu" kurulmuştur.³⁶⁰ Devletçi politikalar madencilik alanında başarılı olmuşsa da liberal iktisadî politikaların uygulanmasını isteyen kesim tarafından

³⁵⁸ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 234.

³⁵⁹ Acar, a.g.e. , s. 64.

³⁶⁰ Başol, a.g.e. , s. 151.

ağır eleştirilere maruz kalınmıştır. 1929-1939 dönemi madencilik alanında önemli gelişmelerin sağlandığı bir dönem olmuştur.

3. 2. 3. Ulaştırma

Ulaştırma sistemindeki yetersizlik, piyasa için üretimi ve sektörler arası butunleşmeyi guleştirmekteydi.³⁶¹ Bu anlamda, ulaştırma kalkınma yönünde maliyeti arttıran bir etken olarak göze çarpmaktadır.

Ulaştırma sektöründe demiryolları, Cumhuriyet yıllarının ilk inşa hareketi olarak kabul edilir. Cumhuriyetin kuruluşu ile özdeşleşen demiryolu politikasının, 1927’den sonra hızlanarak 1939 yılında sona erdiği görülmektedir. Demiryollarına “ demiryolu demek, devlet demektir” goruşuyle bakılmıştır.³⁶² Cumhuriyet dönemine kadar Batı Anadolu’da Güneydoğu ya doğru uzanan demiryolu hattının amacı ülke ile Avrupa ve Ortadoğu arasında bir kopru kurmaktı. Bunun gerçekleştirilmesi için, ülke ekonomisinin dışa kapalı yapısının kırılması mümkün değildi. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in konuşması ülkede ulaşımın durumunu gözler önüne sermektedir;

“ . . . Türkiye’nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından mateessuf İstanbul’daki tuccarlarımız Avrupa’nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul’daki çiftçilerimiz uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, Erzurum’u, Diyarbakir’i, Bitlis’i tanıyamıyacak kadar feci vaziyettedirler . . .
„³⁶³

Devletin en kapsamlı ekonomik faaliyeti 1923-1931 döneminde demiryolu inşaatı olmuştur.³⁶⁴ Atatürk; Malatya’da yaptığı konuşmasında demiryollarının

³⁶¹ Acar, a.g.e. , s. 10.

³⁶² Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 1. 1929-1932, s. XXXIII.

³⁶³ A. Gündüz Okun, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, 4. bsk. , Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:59, 1997, s. 11.

³⁶⁴ Boratay, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, s. 40.

“tüfekten ve toptan daha önemli bir güvenlik silahı” olarak nitelendirerek, bu anlamda demiryollarının stratejik önemini vurgulamıştır.³⁶⁵ C. H. F. ’nin ilk günlerinde ulaşım konusu özellikle de demiryolları ele alınmış; ilerleyen yıllarda da demiryolu yapımının ve yabancıların elindeki hatların satın alınması için girişimlere başlanmıştır. 23. 05. 1927 tarihli kanunla; devlete bağlı liman ve demiryollarını inşa edip işletmekle görevli olarak “Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi” kurulmuştur. Söz konusu idare, 20. 05. 1929 Tarihinde Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü adıyla faaliyetini sürdürmüştür.³⁶⁶

Demiryollarındaki yük taşımacılığı 1923 yılında 20 ton/kilometreden, 1938 yılında 79 ton/kilometreye yükselmiştir.³⁶⁷ 1925-1933 yılları arasında 2048 kilometre uzunluğunda demiryolu yapılarak; Sivas, Malatya, Samsun ve Kütahya’dan Balıkesir’e kadar ulaşım sağlanmıştır. 1930 yılında Sivas hattının açılması, bölge kaynaklarının değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır.³⁶⁸ 1933-1938 döneminde, 963 kilometre uzunluğunda demiryolu yapılmıştır.³⁶⁹

Bu dönemde demiryollarına ağırlık verilmiş olmakla birlikte, tamamlayıcı karayolu ağı olmamasından dolayı ekonomik kalkınma yönünde etkinliği sağlanamamıştır. Karayolları; 2. Haziran. 1929 tarih ve 1525 sayılı “Şose ve Köprüler Kanunu” ile millî şoseler (devlet yolları) ve vilâyet yolları olmak üzere iki guruba ayrılmış; devlet yollarının yapımı Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı), vilayet yollarının yapımında ise vilayetler görevlendirilmiştir.³⁷⁰ Kanunun olumlu sonuçları alınsa da 1929 krizi ile birlikte yolların inşa ve bakımına devam edilememiştir.³⁷¹

Karayolları ve köprü yapımına da ağırlık verilerek 1938 yılına kadar 6. 465 metre uzunluğunda 84 yeni köprü inşa edilmiştir.³⁷²

³⁶⁵ Yenal, a.g.e. , s. 53.

³⁶⁶ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 76.

³⁶⁷ Tezel, a.g.e. , s. 129.

³⁶⁸ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 1. 1929-1932. , s. XXXIV.

³⁶⁹ İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı, s. 12.

³⁷⁰ Acar, a.g.e. , s. 38.

³⁷¹ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 273.

³⁷² İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı, 1933, s. 12.

Demiryolları ve karayollarının yapımı ile daha önce birbirinden kopuk olan iç piyasada toplam talep, ihracat ve ithalat hacmi arttı.³⁷³ Ulaştırma, özellikle demiryolu alanında yatırımlar dönem boyunca yüksek bir seviyede seyretti. Devlet sermaye birikimi içinde demiryollarına yapılan yatırımın payı, 1926 yılında %37'den, 1930 yılında %7' ye yükseldi.³⁷⁴

Ülkenin en önemli ulaşım ağını oluşturan öğelerden biri de denizyollarıdır. Özel ve kamu sektörünün bir arada bulunduğu gemicilik sektöründe devletçi politikalara geçişin de etkisiyle, 1933 yılında 2048 sayılı kanunla denizcilik faaliyetleri ve idaresi "Seyr-i Sefain İdaresi'ne" verilmiştir. 30. 06. 1933 tarihinde ise 2239 sayılı kanunla birlikte belirli şartlar dahilinde Seyri Sefain İdaresi'ne armatörler tarafından kurulmuş olan "Türk Vapurculuk Şirketi" ortak edilmiştir. Ancak şirket, 1935 yılında aşırı devletçi politikalar nedeniyle faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır.³⁷⁵ Hemen hemen bütün denizcilik faaliyetleri devletleştirilerek denizyolu ulaşımında Seyr-i Sefain İdaresi yetkili kılınmıştır.³⁷⁶

1937 yılında 3295 sayılı kanunla yük ve yolcu taşımacılığı ile gemi bakım ve denizcilik faaliyetlerinin yürütülmesi için, Denizbank kuruldu.³⁷⁷ Denizcilik Bankası, bu dönemde özel amaçla kurulan bankalar arasında işlevini en az yerine getiren banka durumunda kalmıştır.³⁷⁸

1929-1939 devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu yıllarda, belirgin bir gelişme görülen sektörlerden biri de ulaştırma sektörü olmuştur.

3. 3. Sanayileşme Politikaları ve Dış Ticaret

Lozan Andlaşması'nın, dış ticaret kontrollerini sınırlayan etkilerinin ortadan kalktığı 1929 yılına kadar; sanayileşme de önemli rolü olan dış ticarete tam bir serbesti söz konusuydu. 1929 Yılına kadar, gümrük tarifelerini düzenleme yetkisi

³⁷³ Tezel, a.g.e. , s. 230.

³⁷⁴ a. g. e. , s. 412.

³⁷⁵ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 277.

³⁷⁶ Acar, a.g.e. , s. 39.

³⁷⁷ a. g. e. , s. 72.

³⁷⁸ Artun, a.g.e. , s. 190.

bulunmadığından serbest ticarete müdahale edilememekteydi.³⁷⁹ İktisadi kalkınma yolunda, hızlı bir sanayileşme sürecinin hedeflenmesiyle bu yönde uygulanacak dış ticaret politikaları belirlenmeye çalışıldı.

1929 Krizinin, dış ticaret açığına sebep oluşu ve Türk Lirası'nın değerinin düşmesi ile birlikte, himayeci politikaların gereği savunularak, dış ticaret politikası belirleme yoluna gidilmiştir.³⁸⁰ Bir anlamda, ihracat hacmi kadar ithalat yaparak içsel kaynaklara dayalı ulusal bir ekonomi modeli benimsenmiştir.³⁸¹ 1929 yılında, himaye ve teşvik edici yeni gümrük tarifeleri ile daha etkin bir dış ticaret politikası uygulanmaya başlanmıştır.³⁸²

Az gelişmiş ülkelerde, sanayileşmiş ülkelere nazaran teknik bilgi, vasıflı işgücü yetersizliği ve geniş pazarlara üretim yapılamadığından yerli sanayi gelişebilmesi için ilk etapta gümrük tarifeleri, kambiyo politikaları, ithalat kota ve yasakları yoluyla korunması amaçlanır.³⁸³

Sanayileşme sürecinin başlangıcında ithal ikamesine yönelik politikalara ağırlık verilmesi nedeniyle; yerli ürünler, aşırı değerlenmiş kur, yüksek maliyetler ve ithal mallara getirilen yüksek gümrük duvarları nedeniyle olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır. Uygulamada ithal ikamesine yönelik politikalar esas alınsa da, ihracata yönelik politikalara da yer verilmiştir.³⁸⁴ Salt ithal ikamesine yönelik politikaları uygulamak sermaye yetersizliği nedeniyle güç olduğundan ithal ikamesine yönelik politikalarla birlikte ihracatın arttırılmasına çalışılmıştır.³⁸⁵

Dolayısıyla; her iki sanayileşme politikası bir arada karma bir strateji biçiminde uygulanmıştır.³⁸⁶

³⁷⁹ Hasan Sabır, "Atatürk'ün İktisat Zihniyeti" (Çevrimiçi): <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm>, 30 Mart 2005.

³⁸⁰ Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, 2. bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 74.

³⁸¹ İlhan Tekeli v. d., Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 260.

³⁸² Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, 1. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 48.

³⁸³ Cem Alpar, Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Ankara, AİTİA Yayınları No:74, 1974., s. 79.

³⁸⁴ Vildan Serin, Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayın No:440, 1987, s. 243.

³⁸⁵ Taner Berksoy, Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belge Yayınları: 14, 1982, s. 223.

³⁸⁶ Emin Çarıkçı, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 17.

İthal ikamesine dönük politikalar, sanayileşme yönünde bir ilk aşama olduğu ve belli bir sanayileşme seviyesine ulaşıldıktan sonra ihracata yönelik sanayileşme politikalarının uygulanması gerektiği hakim görüş olarak ortaya çıktı.³⁸⁷ Sanayilerin gelişebilmesi için dış piyasalarla rekabet etmesi gerektiğinden önemli olan ithal ikamesine dönük politikalarla yerli sanayinin ne kadar süre ile dış rekabetten korunacağıdır.³⁸⁸

1930 yılında, İktisat Vekâleti tarafından ihracatı arttırma ve ithal ikamesi olanaklarının belirlendiği “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” Başbakanlığa sunuldu.³⁸⁹

1929 sonrası, ekonomilerin aynı ticaret kalıplarını benimsemiş olduğu; dış ticarete ikili anlaşma, kota ve kısıtlamaların bir sistem dahilinde ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.³⁹⁰

Türkiye, uyguladığı dış ticaret politikaları sayesinde sanayileşmeye uygun olarak ithalat ve ihracatın yapısını değiştirebildi. Krizin etkilerinin yaşandığı bu dönemde ihracat hacmi de önemli ölçüde arttırılabildiği.³⁹¹

3. 3. 1. Sanayileşmede Dış Ticaretin Rolü

Lozan Andlaşması'na bağlı ticaret sözleşmesine göre; belli istisnalar dışında Türkiye, dış ticaret yasaklarını kaldıracaktı. Bu hükümler, hükümetin 1929'a kadar dış ticaret üzerinde etkili bir dış ticaret politikası izlemesini önlediği gibi, gümrük vergilerinden de önemli ölçüde yoksun bırakarak iktisadi müdahale imkanlarını fiilen frenlemiştir.³⁹²

Krizle birlikte tarımsal ürün fiyatlarında hızlı düşüş yaşanmıştır. Özellikle buğday ve diğer tahılların fiyatlarında, kriz sonrası 1933 yılına kadar olan dönemde %60'lara varan oranlarda düşüşler yaşanmıştır. Tütün, kuru üzüm,

³⁸⁷ Berksoy, a.g.e. , s. 221.

³⁸⁸ Bahar Şanlı: Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri, İstanbul, Işıklı Yayın-Tanıtım, 1997, s. 26.

³⁸⁹ S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 239.

³⁹⁰ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. I. 1929-1932, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No:569, 1. Bölüm, 1929-1939, 1988, s. XLVIII.

³⁹¹ Tezel, a.g.e. , s. 159.

³⁹² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 101.

findık gibi ihracatta yüksek paya sahip tarım ürünlerinin fiyatlarında da % 50'ye varan düşüşler yaşanmıştır. Tarımsal ürün fiyatlarının mamul mal fiyatlarından daha hızlı düşmesi sonucu kriz sonrası 1933 yılına kadar dış ticaret hadleri % 25 oranında gerilemiştir.³⁹³

Tablo 16'da görüldüğü gibi, 1930-1937 yılları arasında dış ticaretimiz fazla vermiştir.³⁹⁴ 1929-1939 döneminde, dış ticaret hadleri ihraç mal fiyatları aleyhine gelişme göstermiştir.³⁹⁵ Krizin etkileriyle dış ticaret dengeleri Türkiye aleyhine bir seyir izlemiştir. 1930 yılına kadar dış ticaretimiz devamlı açık vermiştir.³⁹⁶ 1930-1939 döneminde, 1938 yılı dışında dış ticaret her yıl fazla ile kapanmıştır.³⁹⁷

³⁹³ Şevket Pamuk: “Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış”, Bilanço 1923-1998:T. C. 'nin 75. Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi: Ekonomi-Toplum-Çevre, C. II. , İstanbul, Tarih Vakfı yayınları, 1999, s. 34.

³⁹⁴ Serin, a.g.e. , s. 280.

³⁹⁵ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 36.

³⁹⁶ Acar, a.g.e. , s. 68.

³⁹⁷ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 114.

Tablo 16 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yıllar	İhracat değeri İthalat değeri %
1924	82
1925	79
1926	80
1927	83
1928	89
1929	67
1930	109
1931	103
1932	113
1933	113
1934	106
1935	108
1936	127
1937	121
1938	97
1939	108

Kaynak: S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 118.

1930'lu yıllarla beraber ithalatın yapısında önemli ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. Devletçi yıllarda başlayan sanayileşme politikaları, dış ticaretin yapısında da etkilerini göstermiştir. Dönem içinde; tüketim malları ithali düşerken, ara malı makine ve teçhizat ithali artmıştır. Buna göre; gıda malları, kumaş ve diğer tüketim mallarının cari ithalat değeri içindeki payı; 1930'da % 42 iken 1938'de % 22 ye düşmüş, ara mallarının payı ise, % 33'den %40'a yükselmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen, hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir ülke olma özelliği devam etmiştir.³⁹⁸

³⁹⁸ Tezel, a.g.e. , s. 120.

Tablo 17 Türkiye'nin Ana Mal Gruplarına Göre İthalatı (1923-1939) Milyon T. L.

Yıllar	İthalat	Yatırım	%	Tüketim	%	Hammadde	%
1923	144.792	17.089	11.8	85.529	57.0	45.174	31.2
1924	193.610	26.525	13.7	107.260	55.4	59.825	30.9
1925	241.619	43.156	17.9	130.553	54.0	67.910	28.1
1926	234.700	47.144	20.1	132.239	56.3	55.317	23.6
1927	211.398	45.898	21.7	107.850	51.0	57.650	27.3
1928	223.532	28.644	12.8	100.656	45.0	94.232	42.2
1929	256.496	33.552	13.1	118.808	46.3	104.136	40.6
1930	147.552	22.440	15.2	59.592	40.4	65.520	44.4
1931	126.660	20.808	15.5	50.316	39.7	55.536	43.8
1932	85.980	15.636	18.2	28.536	33.2	41.808	48.6
1933	74.676	13.188	17.7	25.176	33.7	36.312	48.6
1934	86.784	22.776	26.3	20.340	23.4	43.668	50.3
1935	88.824	20.400	23.0	20.376	22.9	48.048	54.1
1936	92.532	22.776	24.6	22.452	24.3	47.316	51.1
1937	144.384	26.280	23.0	26.460	23.1	61.644	53.9
1938	149.832	44.616	29.8	30.396	20.3	74.820	49.9
1939	118.249	35.364	29.9	20.172	17.1	62.713	53.0

Kaynak: Bahar Şanlı: Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri, s. 104.

3. 3. 1. 1. İthal İkameci Sanayileşme

İthal ikamesi; yerli sanayinin geliştirilmesi için, dışardan ithal edilen bir malın ülke içinde üretilmesi, dolayısıyla da döviz tasarrufu sağlanması olarak ifade edilebilir. Sanayileşmekte olan ülkelerde milli sanayinin tabanının ithal ikamesi politikalarla kurulduğu söylenebilir.³⁹⁹

1929 Kriziyle birlikte azalan dış ticaret hacmi ve kâr marjlarının düşmesiyle beraber, sanayileşmekte olan ülkelerde; ilk aşamada ithal ikamesi şeklinde sürdürülen sanayileşme programları uygulanmaya başlandı.⁴⁰⁰

Bu ülkeler ihracatlarını arttıracak ve dış piyasalarda rekabet edebilecek olanaklardan yoksun oldukları için ithal ikamesi politikalara yönelmişlerdir.⁴⁰¹

Sanayileşme çabalarında; öncelikle ithal ikamesi politikaları seçmelerinde en geçerli görüş; bebek sanayi tezidir. Buna göre; yeni kurulan sanayilerin üretimi henüz dış piyasalarda rekabet edecek düzeyde olmadığından, teknoloji gelişip birim maliyetler düşene kadar dış rekabetten korunması gerekliliği savunulur.⁴⁰² Diğer taraftan; sanayilerin gelişebilmesi için dış piyasalarla rekabet etmesi gerektiğinden önemli olan ithal ikamesi politikalarla yerli sanayinin ne kadar süre ile dış rekabetten korunacağıdır.⁴⁰³

İlk aşamada ithal ikamesine yönelik politikalar uygulandıktan sonra; ödemeler dengesinin durumuna göre ne tür bir sanayileşme politikası uygulanacağı belirlenecektir.⁴⁰⁴ Aslında bunun sebebi yalnızca yerli sanayi korumak ve gelişmesini sağlamak değildir. Aynı yıl Osmanlı dış borç taksitlerinin ödenmeye başlaması, kriz nedeniyle gümrüklerin yükseltileceğini düşünen ithalatçıların ithalat hacmini arttırmalarıdır.⁴⁰⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında; tüm sanayi ürünleri için dışa bağımlı olunması da ithal ikamesi sanayileşme stratejilerinin tercihinde önemli rol oynamıştır.⁴⁰⁶ Diğer taraftan; sanayileşme

³⁹⁹ Berksoy, a.g.e. , s. 214.

⁴⁰⁰ Çağlar Keyder, Emperyalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye, 2. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 1979, s. 33.

⁴⁰¹ Şanlı, a.g.e. , s. 9.

⁴⁰² Çarıkçı, a.g.e. , s. 19.

⁴⁰³ Şanlı, a.g.e. , s. 26.

⁴⁰⁴ Çarıkçı, a.g.e. , s. 18.

⁴⁰⁵ Boratay, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 48.

⁴⁰⁶ Şanlı, a.g.e. , s. 61.

yönünde koruyucu dış ticaret politikaları ve ithal ikamesi yoluna gidilmesi hemen hemen bütün az gelişmiş ülkelerin öncelikle uyguladıkları bir yol olmuştur.⁴⁰⁷

Türkiye'nin sanayileşme politikası; içe-yönelik ithal ikamesi esasına dayanır.⁴⁰⁸ Ali İktisat Meclisi'nin,1929 yılında hazırlamış olduğu ve daha sonra "İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor" adı altında son şeklini alan rapor aslında bir ithal ikamesi programıdır.⁴⁰⁹ Türk parasının değerinin korunması için gösterilen duyarlılık ve dış ticaret açıklarının kapatılması gereksinimleri ile ithal ikamesi politikaların yoğun bir şekilde uygulanmasına karar verildi.⁴¹⁰

İthal ikamesi politikalarla, ilk aşamada ülke içinde üretilmesi mümkün olan nihaî tüketim mallarını ve sonrasında teknik bilgi ve altyapı geliştikçe yatırım ve ara malları üretmeye yönelmesi esas alındı. İthal ikamesine yönelik politikalarda en önemli sorun, ikamenin hangi sektörlerde gerçekleştirileceğidir.⁴¹¹ Ülkenin iktisadi yapısına uygun olarak hedeflenen öncelikli alt sektörler; şeker, tekstil, çimento gibi hammaddesi ülke içinde bulunan ve üretim teknolojisi basit olan sektörlerdir.⁴¹²

İkame edilebileceği düşünülen mallarda; yerli sanayinin ürettiği mal yerli piyasada talep gördüğü takdirde ithal ürünlerinin yerine geçecek ve ithalat ikame edilmiş olacaktır. Amaç; ithal ikamesi politikalarla başlayan süreçte sürekli teknolojik gelişme gerektiren sanayi ürünlerinin üretilmesi ve sanayi ihraç eden ülke konumuna gelebilmektir.

İthal ikamesine yönelik politikalarla ilk aşamada hızlı bir gelişme kaydedilmiştir.⁴¹³ İthal edilen malların üretimine başlanacağından ödemeler dengesi yönünden döviz tasarrufu sağlanabilecektir.⁴¹⁴ Diğer taraftan, gümrük vergilerini ve bu malların üretimini teşvik için vergi indirimine gitmesiyle gelir kaybına uğrayacaktır.⁴¹⁵

⁴⁰⁷ Alpar, a.g.e. , s. 79.

⁴⁰⁸ Halil Seyidoğlu, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 1.

⁴⁰⁹ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 100.

⁴¹⁰ Tezel, a.g.e. , s. 159.

⁴¹¹ Alpar, a.g.e. , s. 85.

⁴¹² Tezel, a.g.e. , s. 155.

⁴¹³ Çarıkçı, a.g.e. , s. 54.

⁴¹⁴ Alpar, a.g.e. , s. 83.

⁴¹⁵ a. g. e., s. 87.

İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları uygulanırken, sektörler arası ayrıma gidilmemesi ve ihracata sağlanan teşviklerin yetersiz kalması nedeniyle plan hedeflerinin gerçekleştirilmesi daha çok dış kaynak sağlanabilmesine bağlı kalmıştır.⁴¹⁶ Özellikle üç temel tüketim malı olan; pamuklu dokuma, yünlü dokuma ve şeker üretiminde önemli ölçüde artış sağlandı. Yeni kurulan demir-çelik, kağıt, cam ürünleri fabrikalarının üretim kapasitelerinin artmasıyla bu mallarda da ithal ikamesine gidildi.⁴¹⁷

İthal ikamesine yönelik politikalar, ülke içinde mevcut ya da üretilebilecek olan ithal mallarının ithalatına kotalar ya da yasaklar getirilmesiyle uygulanmaya başlanır.⁴¹⁸

3.3.1.2. İthalat Kota ve Yasakları

1929'dan sonra kotalar yoluyla ithalat hacmi sınırlanmıştır İthal ikamesi ilk etapta; az gelişmiş ülkelerde döviz darboğazı nedeniyle lüks tüketim mallarının ithalinin yasaklanması ile başlamıştır.⁴¹⁹

1930'larda ithalat kota ve kısıtlamaları ile yerli sanayiye koruma sağlanarak dış ticaret dengesinin sağlanması amaçlanıyordu. Dış ticaret açıklarını kapatmak ve sanayileşmeyi hızlandırmak için 1931 yılında çıkarılan bir kanunla, hükümete ithalata kota koyma yetkisi verildi.⁴²⁰ Söz konusu sınırlamaların yapısı, her üç ya da altı ayda bir değişikliklerle belirlenerek hazırlanan kota listelerinde ilan edildi.⁴²¹

Buna göre; tarım ve sanayide kullanılan hammadde makine ve teçhizat ile ilaç ve tıbbî maddeler sınırlama dışında tutuldu. Gıda maddeleri, deri eşyalar, parfüm, alkollü içecekler gibi bazı lüks tüketim mallarının ithali tamamen yasaklanırken; ülke içinde üretilen hammadde ve ara mallarının ithaline ise kota

⁴¹⁶ Seyidoğlu, a.g.e. , s. 1-2.

⁴¹⁷ Tezel, a.g.e. , s. 285.

⁴¹⁸ Şanlı, a.g.e. , s. 6.

⁴¹⁹ Alpar, a.g.e. , s. 84.

⁴²⁰ Tezel, a.g.e. , s. 173.

⁴²¹ a. g. e. , s. 174.

getirildi. Hükümet, gelirleri arttırmak amacıyla sigara kağıdı, şeker, benzin, alkol ve alkol ve alkollü içecekler gibi ürünlerin ithalatını ise, tekeline aldı.⁴²²

1931 yılında çıkarılan “İthalatın Sınırlandırılmasına İlişkin Yasa” ile ithalat kontenjanlarına uyma zorunluluğu getirildi.⁴²³

Uygulamada, 1931 ve 1932 yıllarında ihracat tutarlarının iki misline kadar olmak üzere ihracatçılara ithalat lisansı verildi. 1932 yılında ise, söz konusu uygulamalar iptal edildi.⁴²⁴ Dış ticaretle uğraşanlar ithalat lisansları sayesinde kotalardan faydalansa da genel olarak iktisadî koşullardan olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Devlet daha önce özel sektör aracılığıyla yaptığı ithalatı kamu kuruluşları aracılığıyla da yapmaya başlamıştır.⁴²⁵

İthalat yasakları getirilen ürünlerde yerli sanayi tamamen korunmuş oluyordu. İthalat kısıtlamaları ise, daha önce ithali serbest olan bu ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olmuştur.⁴²⁶

3.3.1.3. İhracatın Teşviki

İhracata yönelik sanayileşme stratejileri; dış piyasalarda rekabet edebilecek yani ihracat kabiliyeti bulunan sektör ve malların desteklenmesi olarak ifade edilebilir.⁴²⁷ İthal ikamesi politikalarla beraber ihracatı teşvik edici uygulamalara da yer verilmiştir.

Bez, şeker ve gazyağı gibi birçok temel tüketim maddesinin ithalatını, sürekli tarım ve maden ürünü ihraç ederek karşılama olanağı bulunamayacağından ithalatı kısma ile birlikte ihracat gelirlerinin arttırılması gerekmektedir.⁴²⁸ Birincil mal üreten Türkiye gibi ülkeler, bu ürünlerin ihraç edilmesini teşvik ederek döviz getirisi sağlayabileceğinden, bu ürünlerin üretiminde zamanla dış piyasalarda rekabet edebilecek düzeye gelebilmeleri için farklı üretim yollarına başvurulması düşünülmüştür.

⁴²² a. g. e., s. 163.

⁴²³ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Ankara, Homer Kitabevi, 2003, s. 66.

⁴²⁴ Tezel, a.g.e., s. 174.

⁴²⁵ a. g. e., s. 251.

⁴²⁶ a. g. e., s. 175.

⁴²⁷ Şanlı, a.g.e., s. 2.

⁴²⁸ Tezel, a.g.e., s. 235.

İhraç edilen, daha çok hammadde ve tarımsal ürün niteliğindeki malların dış piyasalarda ufak çapta fiyat artışı sağladıklarından, döviz getirisi sağlanarak dış ödeme güçlüklerinin giderilmesine katkıda bulunan bir politika olarak da uygulanmıştır.⁴²⁹ Bu bağlamda; karşılaşılan en önemli sorun; ihracatçısı olunan ürün fiyatlarının ithal edilen sanayi ürün fiyatlarına göre artış hızının düşük oluşudur.⁴³⁰ Bu durumda dış ticaret hadleri az gelişmiş ülkelerin aleyhine bir seyir izlemektedir.⁴³¹

1929 yılında henüz kriz başlamadan hükümet, ihracat hacmini arttırmak ve ihracatçıların dünya pazarlarında paylarını artırması için, İktisat Bakanlığı'na bağlı bir "Harici Ticaret Dairesi" kurma girişimlerinde bulunmuş, ancak tepkiler nedeniyle gerçekleşmemiştir. Krizin etkileriyle birlikte, ihraç mallarının fiyatlarında düşme olsa da Türkiye'nin ihracatını %40 oranında arttırabilmiş olması ihracat gelirlerindeki azalmayı kısmen karşılayabilmiştir.⁴³² İhracat gelirlerindeki artış milli geliri de arttırarak döviz darboğazlarının giderilmesine yardımcı olarak kalkınmayı olumlu etkilemiştir.⁴³³

I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda da belirtildiği gibi dış piyasalarda talebi fazla olan maden kaynaklarımızın hammadde ve yarı mamul olarak ihracatının arttırılması için maden sanayine önem verilmiştir.⁴³⁴ 1930'lu yıllarda ihracat hacminin artmasının en önemli nedenlerinden biri de iyi giden hasat yıllarından ziyade; iktisadi genişleme politikası uygulamaya başlayan Almanya'nın Türkiye'de tarım ve maden ürünlerine gösterdiği ve dış ticaret hacminin yaklaşık yarısını oluşturan ithalat talebidir.⁴³⁵

İhraç edilen malların denetimi, standardizasyonun sağlanması ve pazarlanması yönünden adımlar atılarak ihracat hacmi arttırılmaya çalışılmıştır. İhracatın teşvikiyle ilgili ilk olarak, 10. 06. 1930 tarihinde 1705 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir.⁴³⁶

⁴²⁹ Şanlı, a.g.e. , s. 8.

⁴³⁰ Alpar, a.g.e. , s. 28.

⁴³¹ a. g. e. , s. 33

⁴³² Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 89.

⁴³³ Serin, a.g.e. , s. 244.

⁴³⁴ Bilge Aloba Köksal – A. Rasih İlkin: Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973, s. 8.

⁴³⁵ Tezel, a.g.e. , s. 114

⁴³⁶ Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 94

1936 yılında bu kanuna ek olarak 3018 sayılı kanun çıkarılmış ve sanayileşmiş ülkelerin düzeyine ulaşabilmek için dış ticarete teşkilatlanmak gereği belirtilmiştir.⁴³⁷

1931 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın düzenlediği kongrede ihraç edilen ürünlerin fiyat ve dış piyasalarda talebini arttırabilecek kararlar alınmıştır.⁴³⁸

Sanayileşme anlamında; ihracata yönelik strateji serbest rekabet koşullarında ekonomiyi optimal kaynak kullanımına yönelttiğinden yüksek büyüme hızına ulaşma doğrultusunda ithal ikameci politikalara göre daha başarılı olmuştur.⁴³⁹

Sanayi belli bir aşamaya ulaştıktan sonra politika değişikliğine yönelinmemesi nedeniyle ülke ekonomisinin dış piyasalarla bağlantısı kopmuştur.⁴⁴⁰

3.3.2. Gümrük Tarifeleri

Gümrük politikaları en eski dış ticaret politika araçlarından biridir.⁴⁴¹ Gümrük tarifeleri, ithal ve ihraç malları üzerinden alınan vergi oranlarını belirten tarifelerdir.⁴⁴² Kurulması planlanan sanayilerin özel fonu olarak da ifade edilir.⁴⁴³

Tarifeler belirlenirken, İthal edilen zorunlu tüketim malları dışında yüksek gümrük vergileri; buna karşılık sanayileşme için gerekli aramalı ve makine ithalatında düşük tarife ve gümrük muafiyetleri uygulanması esas alınır.⁴⁴⁴

Cumhuriyet dönemine Osmanlı'dan; ithal mallarını himaye eden bir gümrük rejimi intikal etmişti.⁴⁴⁵ Lozan Andlaşması'na bağlı ticaret sözleşmesine göre;

⁴³⁷ a. g. e., s. 95.

⁴³⁸ a. g. e., s. 94.

⁴³⁹ Uğur Eser, Türkiye'de Sanayileşme, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 26.

⁴⁴⁰ Seyidoğlu, a.g.e. , s. 2.

⁴⁴¹ Çarıkcı, a.g.e. , s. 84.

⁴⁴² Şanlı, a.g.e. , s. 19

⁴⁴³ Kuruç, a.g.e. , s. XLIV.

⁴⁴⁴ Çarıkcı, a.g.e. , s. 20.

⁴⁴⁵ Yusuf Tuna, Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, İstanbul, T. C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, 1990, s. 61.

Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan gibi dış ticaretinde önem taşıyan ülkelere, 1. Eylül. 1916'da belirlenmiş gümrükleri uygulamayı kabul etmişti.⁴⁴⁶

Lozan Andlaşması'nın hükümleri gereğince; 1929 yılına kadar, himaye edici gümrük politikaları uygulanamadığından, ülke ithalata açık haldeydi.⁴⁴⁷ Andlaşma hükümleri uyarınca; 5 yıl süreyle İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi en fazla dış ticaretimizin olduğu ülkelere 1. Eylül. 1916'da belirlenen gümrük resimlerini uygulamaya devam edecektir. Belli istisnalar dışında ihracat ve ithalata kota konulamayacaktı.⁴⁴⁸ Buna göre hükümet; andlaşmaya dahil ülkeler için söz konusu oranları 9 kata indirmeyi ve beş yıl boyunca değiştirmemeyi taahhüd etmiş oluyordu. Ancak, olağanüstü kriz durumu ve Türk Lirası'nın, sterlin karşısında %30'dan fazla değer kaybetmesi durumunda, oranlarda yeniden düzenlemeye gidebilecekti.⁴⁴⁹ Bu durumda; gümrük tarifelerinin yerli sanayiye koruyacak şekilde düzenlenmesi ancak 1929 yılından sonra mümkün olabilecekti.⁴⁵⁰ Himaye edici gümrük vergilerinin uygulanamayışı sanayinin gelişimini engelleyen önemli faktörlerden biridir.⁴⁵¹

1929'da gümrük oranlarının yükseleceğini anlayan piyasada artan ithalat talebi dış ödemeler dengesinin bozulmasına neden oldu.⁴⁵²

1923 yılında, hükümet enflasyonun etkilerini gidermeye, ithalatı kısımaya ve özellikle tarım ve orman ürünlerini korumaya yönelik olarak gümrük oranlarını bazı mallar için; 1926 yılında İttihad ve Terakki hükümetinin belirlediği oranların 12 katı olarak tespit etmiştir.⁴⁵³ 1929 yılında uygulanacak olan gümrük tarifesiyle ilgili olarak, 1925 yılından itibaren İktisat Vekâletinde Kurulan Tarife

⁴⁴⁶ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 34

⁴⁴⁷ Memduh Yaşa v. d. , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 213.

⁴⁴⁸ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 232.

⁴⁴⁹ Tezel, a.g.e. , s. 160.

⁴⁵⁰ Acar, a.g.e. , s. 27.

⁴⁵¹ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, İzmir, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Yayın No:2, 1983, s. 120.

⁴⁵² Yaşav. d. , a.g.e. , s. 338

⁴⁵³ Tezel, a.g.e. , s. 160.

Komisyonu, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve Âli İktisat Meclisi tarafından çalışmalara başlandı.⁴⁵⁴

Belirlenen yeni gümrük tarifesine göre; tarım makine, araç ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutuldu. Ayrıca Türkiye’de üretilmeyen sanayi hammaddeleri ile ilgili gümrük oranları düşük tutuldu. Buna karşılık; iplik, kumaş, şeker, çimento gibi gelişmekte olan yerli sanayi ürünleri yüksek gümrük oranlarıyla vergilendirildi.⁴⁵⁵

Daha çok ithalatçı tüccarın oluşturduğu İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ise; gümrüklerin himayeci politikalar çerçevesinde malın değerine göre %15 - %30 gibi daha düşük bir seviyede olması gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁵⁶ Âli İktisat Meclisi; daha çok diğer iki grubun belirlediği oranları sanayinin korunması yönünde değerlendirerek, Şubat 1929’da yeni gümrük vergileriyle ilgili kanun tasarısını meclise sunmuştur.⁴⁵⁷ Tarife komisyonunda; gümrük tarife oranlarının %24 - %25 gibi dünya ortalaması düzeyinde olması, ancak ikili ticaret anlaşmalarında geçerli olmak üzere oranların %20’ler düzeyinde kalacağı görüşülmüştür.⁴⁵⁸ Haziran. 1929’da kanunlaşan gümrük tarifesine göre, himaye bakımından mallar beş gruba ayrılmıştır.⁴⁵⁹

a) Himaye edilenler: memleket hammaddesini işleyerek satan ihracat sanayisi ile iç talebi karşılayabilen sınai ve zirai ürünler.

b) Himaye edilmeyenler: dış piyasada rekabet gücüne sahip ihracat malları,

c) Ülkede üretimi olmayan zorunlu ihtiyaç maddeleri: sanayileşmeye katkıda bulunacak hammadde ve yatırım malları, inşaat malzemeleri ile ülke savunmasında kullanılacak malzemeler,

d) Muaf sayılacaklar: özel kanunla gümrükten muaf tutulan mallar ile ülkede bulunmayan yatırım malları, eğitim ve sağlık ile ilgili araç gereçler,

e) İthal yasaklanan veya yüksek tarifelere tabi tutulacaklar: lüks tüketim malları ile zirai ve sınai üretime zarar verecek mallar.

⁴⁵⁴ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 69.

⁴⁵⁵ Tezel, a.g.e. , s. 162.

⁴⁵⁶ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 70-71.

⁴⁵⁷ a. g. e. , s. 71.

⁴⁵⁸ a. g. e. , s. 70.

⁴⁵⁹ a. g. e. , s. 73.

Başvekil İsmet Paşa; himayeci politikaların uygulanacağını ve ilk etapta tarım ürünlerinin özellikle, kriz nedeniyle fiyatı düşen buğday ve dokuma ürünlerinin dikkate alınacağını belirtmiştir. 1929 yılı ile birlikte devleti dış ticaret alanında ekin rol oynamaya başlamıştır.⁴⁶⁰

Beş yıllık sürenin dolduğu 1929 yılında, yürürlüğe giren yeni gümrük tarifesine göre, tarım makineleri, araç ve teçhizatı gümrükten muaf tutuldu. Türkiye’de üretilmeyen bazı sanayi hammaddeleri yine gümrükten muaf tutulurken, bazıları içinde oran indirimine gidildi.⁴⁶¹ İthal edilen mal kalemleri için farklı gümrük tarifeleri belirlenmesiyle, belli sanayi kolları desteklenmeye çalışılmıştır.⁴⁶² İthal mallar karşısında, yerli üretim yüksek gümrük duvarları ile korunarak aslında sanayileşme de teşvik edilmiş olmaktadır.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, , s. 30.

⁴⁶¹ Tezel, a.g.e. , s. 160.

⁴⁶² Çarıkcı, a.g.e. , s. 86-87.

⁴⁶³ a. g. e., s. 54.

Tablo 18 Gümrük Vergisi Gelirleri İle Gümrük Vergisi Ve İthalattan Alınan Diğer Vergi Gelirleri Toplamının İthalatın Beyan Edilen Değerine Oranı (%).

İthalattan Alınan		Gümrük vergisi
1926	0.15	0.26
1927	0.14	0.28
1928	0.15	0.29
1929	0.16	0.26
1930	0.38	0.38
1931	0.35	0.35

(1) İthalattan alınan muamele vergisi, yurtiçi üretimden de alındığı için bu toplamın dışında bırakılmıştır.

Kaynak: S. Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk. , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 164.

Sanayinin teşviki ve korunması için; özellikle gıda maddeleri, iplik, deri ve ağaç ürünleri gibi ürünlerin ithaline yüksek oranlar belirlendi.⁴⁶⁴ İthal fiyatlarındaki hızlı düşüş ve spesifik oranların artması ile gümrük vergisi gelirin in ithalatın değerine oranı, 1929 yılında, 0. 16'dan; 1933 yılında 0. 50'ye yükseldi. 1937 yılında genel bir düzenlemeyle birlikte oranlarda değişiklikler yapıldı.

1933 yılında ikili ticaret antlaşmalarıyla gümrük indirimine gidilmesi nedeniyle bu oran 1934-1937 yılları arasında düşme eğilimi göstererek 0. 38 ile 0,46 arasında değişti. 1936-1939 yılları arasında; çimento, pamuk iplikleri, bazı sanayi ara malları ve makinaları üzerinde gümrük tarifelerinde %90'lara varan

⁴⁶⁴ Tezel,a.g.e. , s. 163.

indirime gidildi. Söz konusu değişiklikler sonucunda 1928’de 0. 33 olan gümrük vergisi gelirlerinin ithalatın beyan edilen değerine oranı 1939’da 0. 29’a düştü.⁴⁶⁵ Böylece gümrük tarifeleri dış ticaret politika aracı olarak etkinliğini yitirdi.

Krizin Türkiye ekonomisine yansımaları sonucu özellikle 1930-1933 yılları arasında ithalatın hızlı daralması yeni gümrük tarifelerinin etkilerini saptamayı güçleştirmektedir.⁴⁶⁶

Bu dönemde belirlenen gümrük politikaları, hükümetin uyguladığı ithal ikamesi sanayileşme politikalarına uyumlu olduğu ve ithal mallara olan talebi daralttığı söylenebilir. Ancak talebin daralması gümrük vergilerinden sağlanan geliri de azalttığından 1933 ve 1934 yıllarında çay, kahve, benzin gibi ithal mallarına harcama vergisi getirildi. Toplam gümrük vergisi geliri; 1929 yılında 41 milyon T. L. den 1930 yılında 56 milyon T. L. ye yükselmekle beraber uygulanan devletçi politikalar neticesinde 1934 yılında 33 milyon T. L. ’ye düşmüştür.⁴⁶⁷

Gümrük kanununun önceden tespit edilmiş olması her ne kadar spekülasyon hareketleriyle aşırı ithalata neden olmuşsa da krizin etkilerine karşı önceden alınmış koruyucu bir önlem niteliği taşır.⁴⁶⁸

3. 3. 3. Kambiyo Denetimi

Kambiyo politikaları ya da denetimi Türk parası ve yabancı paralar arasında uygun bir döviz kuru belirlenmesi ile gerçekleşir.⁴⁶⁹ Merkez Bankası aracılığıyla kurun aşırı dalgalanmalarına müdahalesi yoluna gidilir.⁴⁷⁰ Kambiyo denetimi* ile hükümet; döviz talebini ihracatı ve ithalatı dengeleyebilmeyi esas almıştır. Bu bağlamda kambiyo politikaları para politikalarından bağımsız olarak kabul edilir.

471

⁴⁶⁵ Tezel, a.g.e. , s. 169-170.

⁴⁶⁶ a. g. e., s. 163.

⁴⁶⁷ a. g. e., s. 169.

⁴⁶⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 73.

⁴⁶⁹ Şanlı,a.g.e. , s. 19.

⁴⁷⁰ Çarıkcı, a.g.e. , s. 97

⁴⁷¹ Kuruç, a.g.e. , s. XLVII.

İthalat oranının, ihracata göre yüksek oluşu ve dış borçlar nedeniyle; yabancı paraların değerini yükseltme yani ulusal paranın değerini düşürme yoluna gidilmiştir.⁴⁷² 1930 yılından itibaren kambiyo denetimi ile devletçi politikalar ağırlık kazanmıştır.⁴⁷³ Devletçi politikalarla sanayinin yönlendirilmesinde döviz kuru politikaları dış ticaret politikalarından daha etkili bir araç olabilmektedir. 1929 yılı, hükümetin dış ticarete karar gücüne sahip olması ile birlikte döviz kuru sorunu ile karşılaşmıştır. 1924 yılından sonra T. L. 'nin dış değerindeki düşüş, 1929 Krizinin etkileriyle birlikte aşırı sayılabilecek döviz talebi T. L. 'nin değerinin hızla düşmesine neden olmuştur.⁴⁷⁴

1930'lu yıllara kadar kambiyo işlemlerini yürütebilecek bir Merkez Bankası olmadığı için dış ticaret sürekli açık vermiştir. 1929 yılında yeni gümrük tarifelerinin belirleneceği bilindiği için spekülasyon hareketleri nedeniyle ithalat hacmi artarak 1926'da 0. 85 olan ihracat gelirlerinin ithalatı karşılama oranı 1929 yılında 0. 68'e düşmüştür. Piyasada belirlenen kur sisteminde, parayı destekleyecek araçlar olmadığından dolayı, dış ticaret açıkları Türk Lirası'nın değerini doğrudan etkiliyordu.⁴⁷⁵ Sermaye çevreleri kazançlarının bir bölümünü ülke dışına aktardılar. Tüm bu etkenler ödemeler dengesi açıklarını büyütürken kambiyo denetimine olan gereksinimi arttırdı.⁴⁷⁶

Devletçi yıllara kadar Türk parasının dış değeri piyasada belirlenmekteydi. Ülkeden para çıkışına herhangi bir kısıtlama olmamakla beraber kambiyo fiyatları yükseldiğinde müdahale edecek bir kambiyo fonu da bulunmuyordu. 1929 Kriz sonrası kambiyo kurlarının istikrarının bozulması üzerine tedbir paketi hazırlanarak resmî döviz alımları durduruldu. Maliye Bakanlığı ve ülkedeki yabancı bankalar gerektiğinde kambiyo denetiminde kullanılmak üzere 1 milyon 250 bin sterlin sermayeli "konsorsiyum" adı verilen kambiyo denetim fonu

⁴⁷² Berksoy, a.g.e. , s. 231.

⁴⁷³ Şanlı, a.g.e. , s. 61.

⁴⁷⁴ Kuruç, a.g.e. , s. XLVI.

⁴⁷⁵ Tezel, a.g.e. , s. 170.

* Kalkınma anlamında belirli bir düzeye ulaşmadan; esnek kur sistemi yerine, kuru sabit tutmak için yapılan müdahalelere kambiyo denetimi denir. Bkz. Emin Çarıkçı, a.g.e. , s. 92

⁴⁷⁶ a. g. e. , s. 173.

oluşturdular.⁴⁷⁷ Bankalar Konsorsiyumu'nun İcra Komitesi, Merkez Bankası kurulana kadar borsada kambiyo alım-satımı yaparak istikrarı sağlarken, diğer taraftan yabancı bankaların spekülâtif hareketlerini denetim altına almaya çalışıyordu.⁴⁷⁸ Bankalar konsorsiyumunun faaliyetleri, dış borç ödemelerinin ertelenmesi ve dış krediler paranın değerinin korunmasına katkıda bulunmuşlardır. M. B. 'nın kurulması para istikrarı için gerekli olan para politikalarının uygulanmasına imkan veriyordu.⁴⁷⁹

Hükümet kambiyo denetimi için ilk olarak, 1929 yılında kamu kesimi ithalatını bir süreliğine durdurdu.⁴⁸⁰ 1929 yılında “Menkul Kıymetler Kambiyo Borsaları Kanunu” ile döviz kuru kontrol altına alınmıştır.⁴⁸¹ Kanunda döviz ve yabancı tahvil işlemlerinin Maliye Bakanlığı'nın iznine göre gerçekleşeceği belirtilmiştir.⁴⁸² Böylece; Türkiye’de ilk döviz kontrolü uygulamasına geçilmiş oldu.⁴⁸³

Kanununun 29. maddesinde; döviz ve nakit işlemlerinde spekülasyon yasaklanıyor, ayrıca kişi ve kurumların önceden bildirmeksizin dolaylı ya da doğrudan döviz alım-satımı yapamayacakları belirtiliyordu. Bir anlamda; döviz işlemlerinin oluşturulacak bir bütçe doğrultusunda yapılma zorunluluğu getirilmiştir.

25. 02. 1930 tarihli “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” kambiyo denetiminin temelini oluşturur. 25. 02. 1930 tarihinde 1567 sayılı “ Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” ile döviz işlemleri kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Hükümete dış ticaret ve kambiyo alanında müdahale imkanı veren söz konusu kanunlar; himayeci dış ticaret politikalarının da temel taşları ve devletçi iktisat politikalara geçişin işaretleri olarak görülebilir. Bu kanunları takiben 1932 yılında Takas Komisyonları teşkiline dair çıkarılan kanunla ülkeye kambiyo kontrol rejimi getirilmiş oldu.

⁴⁷⁷ Serin, a.g.e. , s. 262.

⁴⁷⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 82.

⁴⁷⁹ a. g. e. , s. 83.

⁴⁸⁰ Tezel, a.g.e. , s. 173.

⁴⁸¹ Başol, a.g.e. , s. 214.

⁴⁸² Köksal, İlkin, a.g.e. , s. 136

⁴⁸³ a. g. e. , s. 135.

Menkul kıymetler borsası millileştirilerek; kişi ve kuruluşlar tarafından borsada doğrudan para spekülasyonu yapılması yasaklanmıştır.

Kanun döviz işlemleri üzerinde yeterli bir kontrol getiremediği gibi yoğun spekülatif faaliyetleri bulunan yabancı bankalar üzerinde de kontrol sağlayamamıştır.

3. 3. 4. Takas ve Kliring Sözleşmeleri

Dış ticaret açığını gidermek amacıyla kambiyo kontrolü ve ithalat yasaklarından başka; takas ve kliring, kontenjan usulleri gibi yollara başvurulmuştur.⁴⁸⁴

Kriz sonrasında; döviz tasarrufu sağlamak ve dış ticareti canlandırmak amacıyla kliring anlaşmalarına* gidilmiştir. Kliring anlaşmalarına dahil ülkelerin 106 İlker Parasız: Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 39.

ihracatçısı ve ithalatçısı arasında doğrudan bir bağ olmamakta, Takas ofisleri aracılığıyla para akışı gerçekleşmektedir.⁴⁸⁵

1929 krizinin yarattığı ödeme güçlükleri dış ticaretin kontrolü için bu tür politikaları zorunlu kılmıştır. Bu sayede Türkiye'de takas ve kliring sistemi belirlendi.⁴⁸⁶ Kliring sistemi; dış ekonomik ilişkileri temel bazı ülkelerin etkisine yönelen bir sistemdir.⁴⁸⁷

1930'lu yıllarda yalnızca ithal ikamesine yönelmenin yeterli olmayacağı; ihracatı arttırmak amacıyla kliringle yürütülen ikili dış ticaret anlaşmalarına da önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸⁸ 1932 yılında Türkiye ile dış ticaret hacimlerine göre başta Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya olmak üzere gümrük

⁴⁸⁴ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 85.

⁴⁸⁵ Memduh Güpgüpoğlu: Dış Ticaret ve Bankalar, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:52, 1972, s. 25.

⁴⁸⁶ Yaşa v. d. , a.g.e. , s. 339.

⁴⁸⁷ Kuruç, a.g.e. , s. XLVIII.

⁴⁸⁸ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. II. 1933-1935, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No:580, 1. Bölüm, 1929-1939, 1993, s. 129.

* Kliring anlaşmaları; kambiyo denetimi uygulayan ve parası konvertibl olmayan ülkeler arasında yapılan iki taraflı ödeme anlaşmalarıdır.

oranları, kota ve kliring düzenlemelerini içeren ikili ticaret anlaşmaları imzalandı.⁴⁸⁹

Kliring anlaşmaları sonrasında kliring bakiyelerinin yeterli olması nedeniyle özellikle Almanya'nın dış ticaretimizde payı artmıştır. 1932 yılında %13.5 olan bu ülkenin ihracat payı 1937 yılında %51.8'e yükselmiştir.⁴⁹⁰ 1935-1938 ortalaması Almanya'nın ihracatın cari değerindeki payı %44, ithalatın cari değeri içindeki payı ise %46 olarak kaydedildi. Sovyetler Birliği ile 08. Ekim. 1937 tarihinde yapılan Türkiye-Sovyetler Birliği Ticaret ve Ödeme Anlaşması uzun süre yürürlükte kalmıştır.⁴⁹¹ İkili anlaşmalar neticesinde, ülke ve mal gruplarına göre değişen oranlarda gümrük vergisi indirimleri getirildi.

1933 yılına gelindiğinde Türkiye'nin dış ticaretinde yer alan ülkelerin neredeyse tamamıyla ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁹² 1933 yılında, kumaş ve deri eşyalar başta olmak üzere bazı mallarda gümrük tarifeleri arttırıldı. 1933 yılında yapılan bu tarife değişiklikleri sayesinde hükümet ikili ticaret anlaşmalarına yüksek gümrük oranlarıyla başlama imkanı buldu.⁴⁹³ 1934-1937 yılları arasında ikili anlaşmalar sonucu; gümrük vergisi gelirinin ithalatın değerine oranı 0.38 ile 0.46 arasında değişkenlik göstermiştir.⁴⁹⁴

1937'den itibaren anlaşmalar 1 yıl geçerli olmak üzere yapılmıştır.⁴⁹⁵ 1937 yılında, 12 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma" hakkındaki kararname savaş sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Kararname ile dış ticaret büyük ölçüde takas ve kliringe dayandırılarak takas işlemlerinde Takas Limited Şirketleri yetkili kılınmıştır.⁴⁹⁶ 1931 ve 1932 yıllarında takas sistemi olarak adlandırılan uygulamayla; ihracatçılara ihracat tutarlarının yarısı tutarında olmak üzere ithalat lisansı dağıtıldı.⁴⁹⁷ 1933 yılında ise; bir ara mevcut uygulamadan vazgeçildi.

⁴⁸⁹ Tezel, a.g.e., s. 169.

⁴⁹⁰ Parasız, a.g.e., 1998, s. 46.

⁴⁹¹ Güpgüpoğlu, a.g.e., s. 28.

⁴⁹² Tezel, a.g.e., s. 174.

⁴⁹³ a. g. e., s. 167.

⁴⁹⁴ a. g. e., s. 169-170.

⁴⁹⁵ Güpgüpoğlu, a.g.e., s. 28.

⁴⁹⁶ Serin, a.g.e., s. 278.

⁴⁹⁷ Tezel, a.g.e., s. 174.

1934-1939 döneminde kliring ve kotalar yoluyla yapılan dış ticaret toplam ithalatın %84'ünü ihracatın ise % 81'ini oluşturuyordu.⁴⁹⁸ 1939 yılına gelindiğinde dış ticaretin neredeyse tümü kliringle yürütölmeye başlanmış, serbest dövizin payı azalmıştır. Kliring ve takas yöntemleriyle dış ticaret hacminin artırılması çabaları sonunda ihraç ürünlerinin fiyatları yapay olarak artmıştır.⁴⁹⁹

3. 3. 5. Devletçi Sanayileşme Politikasının Sonuçları

Bu noktaya kadar yapılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye'deki devletçilik uygulamalarının belli bir sermaye birikimini yaratmak ve özel sektörü güçlendirme amacı güdüldüğü ifade edilebilir. Elbette ki bu politikaların bazı olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur. Uygulanan politikaların doğurduğu sonuçlar, sanayi işletmelerinin ve yatırımlarının sektörel dağılımı, GSMH'da sektörlerin payları ve büyüme hızları, istihdamın ve sanayi hasılasının sektörel dağılımı açısından analiz edilecektir.

3. 3. 5.1. Sanayi İşletmelerinin ve Yatırımların Sektörel Dağılımı

Önceki bölümde de belirtildiği üzere, devletçi politika uygulamasının özel kesim üzerinde genelde olumlu etkileri oldu. Bu dönemde büyük buhranın olumsuz şartlarına rağmen önceki liberal döneme kıyasla daha fazla sayıda özel sanayi işletmesi kuruldu⁵⁰⁰. Dönemin iktisat Bakanının 1936 yılında yaptığı bir açıklamaya göre, sanayi sektöründe makine ve diğer sabit tesislere yapılan özel yatırımların tutarı 1932'de 56 milyon TL'den 1933'te 63 milyona ve 1935'de ise 70 milyon TL'ye yükseldi. Bir başka resmi kaynağa göre de, 1936-1938 yıllarındaki üç yılda 217 yeni özel sanayi işletmesi kurulmuştur. 1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre, evlerinde çalışan zanaatkarlar dışındaki özel imalat sanayi işyerlerinin toplam satış hasılatı 1.614 milyon TL, katma değerleri ise 510

⁴⁹⁸ a. g. e., s. 175.

⁴⁹⁹ Parasız, a.g.e., s. 46.

⁵⁰⁰ Erdoğan Soral, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara: İTİA Yay., 1974, s. 31,32.

milyon TL ve karları 370 milyon TL olarak hesaplanmıştı⁵⁰¹. II. Dünya Savaşının şartları da özel sanayi sektörünün gelişmesine olumlu katkıda bulunmuştur.

Nitekim Erdoğan Soral'ın yaptığı araştırmaya göre, 1968 yılında en az 50 kişi çalıştıran özel sanayi işletmeleri arasında 1921–1930 döneminde kurulanların sayısı 24, 1931–1940 döneminde kurulanların sayısı 57 ve 1941- 1950 arasında kurulanların sayısı ise 149'dur⁵⁰².

Arif Payaslıoğlu'nun yaptığı çalışmada ise 1940–1945 arasında kurulan özel sanayi işletme sayısı (23), 1923- 1939 döneminde kurulanlardan (21) daha fazladır⁵⁰³. Devletçilik döneminde sanayi üretimi önemli gelişmeler göstermiştir. Temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir⁵⁰⁴. 1927 Sanayii Teşvik Yasası'ndan 1932'de 1473 işletme faydalanmıştır. Dönem süresince kanundan faydalanan işletme sayısı giderek azalmış ve 1939'da 1144'e, 1941 yılında ise 1052'ye düşmüştür. Teşvikten yararlanan kamu işletmelerinin sayısı yıllar itibariyle artmasına rağmen toplam içerisindeki sayısı çok azdır. Tarıma dayalı işletmeler, sınai işletmelerin yüzde 44'nü; dokuma sanayi ise yüzde 23'nü oluşturmuştur⁵⁰⁵.

1932–1940 yılları arasında ekonomide gerçekleştirilen 1.051 milyon TL'lik sabit sermaye yatırımının yaklaşık yarısı özel kesim tarafından yapılmıştır. Özel kesim yatırımlarının yüzde 46'sı konut, yüzde 23'ü ticaret ve hizmet, yüzde 20'si tarım, yüzde 11'i ise sanayi sektörüne yönelmiştir. Özel sanayi işletmeleri, dönemin KİT'lerinden farklı olarak küçük ölçeklidir⁵⁰⁶. Söz konusu dönemde ekonomide gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı tabloda gösterilmiştir.

⁵⁰¹ Tezel, s. 217, 231.

⁵⁰² Soral, s. 20,21,30.

⁵⁰³ Payaslıoğlu, s. 36.

⁵⁰⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 9.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, s. 66.

⁵⁰⁵ Kepenek ve Yentürk, s. 68.

⁵⁰⁶ Karluk, s. 207; Şahin, s. 56.

Tablo 19 1933–1940 Dönemde Toplam Yatırımların Sektörel Dağılımı

Sektörler	Devlet Yatırımları (Milyon TL) %		Özel Sektör Yatırımları (Milyon TL) %		Toplam Yatırımlar (milyon TL) %	
Sanayi Yatırımları	154	29,1	58,4	11,2	21,8	20,2
Demiryolu Yatırımları	147,5	27,8	-	-	147,5	14,0
K.yolu ve Diğer Altyapı Yat.	132,4	25,0	-	-	132,4	12,6
Mahalli İdare Yat.	94,4	18,3	-	-	94,4	9,0
Tarım Yatırımları	-	-	104	19,9	104	9,9
Konut yatırımları	-	-	240	45,9	240	22,8
Ticaret ve Hizmet yatırımları	-	-	120	23	120	11,4
Toplam	528,7	100	522,4	100	1051,1	100

Kaynak: ELDEM Vedat, Türkiye’de Sanayileşme Hareketi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Temmuz 1942, No:1-4

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi özel sektör, Teşvik-i Sanayi Kanunu’na ve benzeri olumlu şartlara rağmen sanayi kesimine yönelmemiş; yatırımlarını sanayi dışı alanlara yöneltmiştir. Bu dönemde devlet, özel girişimcilerden daha fazla sanayi kesimine yatırım yapmıştır.

3. 3. 5. 2. GSMH’da Sektörlerin Payları ve Büyüme Hızları

Devletçilik döneminde sanayileşme yönünde ne tür sonuçların elde edildiğini görebilmek için GSMH’nın sektörel dağılımına ve sanayi sektörünün büyüme hızına bakmak gerekmektedir. Tablolardan bu tür eğilimler izlenebilir.

Tablo 20 GSMH'nın Sektörel Dağılımı - 1948 Fiyatlarıyla Yüzde Oran

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1932	39,1	13,8	47,1
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,0	15,2	44,8
1935	38,7	15,7	45,6
1936	48,5	12,3	39,2
1937	46,1	13,4	40,5
1938	44,4	14,1	41,5
1939	43,1	15,4	41,5
1940	44,7	14,6	40,7
1941	41,7	15,9	42,4
1942	47,2	141,7	38,1
1943	45,7	16,0	38,3
1944	43,0	15,8	41,2
1945	38,9	15,6	45,5
1946	45,4	14,9	39,7
1947	38,5	15,1	46,4
1948	44,3	2,8	42,9
1949	40,3	13,1	46,6
1950	40,8	13,1	46,1

Kaynak: TOBB, Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri (1923–1988), Ankara: 1989, ss. 15, 16, 20.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi devletçilik döneminde (1932–1950) sanayi sektörünün payı yüzde 13,1–16,0 arasında değişmiştir. Sanayi sektörünün payı, dönem içerisinde 2–3 puanlık marjlar içerisinde aynı seviyeyi korumuştur. Dönem başında yüzde 13,8 olan sanayinin payı yine dönem sonunda da yüzde 13,1 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün payı ortalama yüzde 13,8 olmuştur. Tablo 4'den ilgili dönemde en düşük paya sanayi sektörünün sahip

olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu istatistiksel verilere dayanarak ilgili dönemde Türkiye'nin halen sanayileşmiş bir ülke görünümü kazanamadığını söyleyebiliriz. Türkiye bu istatistiklere göre halen bir tarım ülkesi görünümündedir. Tabii burada dönemin olumsuz şartlarını göz ardı etmemek gerekir. Olumsuz şartlar içerisinde mevcut durumun korunması bile başarı olarak kabul edilebilir. Dönem içerisinde sanayi başta olmak üzere bütün sektörlerde istikrarsız gelişmeler meydana gelmiştir. Bu istikrarsız gelişmelerin en önemli sebeplerinden birisi de ekonominin halen tarım ağırlıklı olmasından kaynaklanmaktadır. İklimdeki değişimlere bağlı olarak en büyük dalgalanmalar tarımda oluşmuş; buradaki gelişmeler ise zincirleme olarak diğer sektörlerin ve ekonominin dalgalanmasına yol açmıştır. Dönem içerisinde sektörlerin büyüme hızı ise aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 21 GSMH ve Sektörlerin Büyüme Hızları - 1948 Fiyatlarıyla Yüzde Oran

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %	GSMH %
1932	—28,8	17,8	4,1	—10,7
1933	22,1	19,0	8,9	15,8
1934	2,7	13,8	7,2	6,0
1935	—6,1	—0,1	—1,2	—3,0
1936	54,1	—3,4	5,8	23,2
1937	—3,5	10,3	5,0	1,5
1938	5,4	15,7	12,0	9,5
1939	3,8	16,7	6,8	6,9
1940	—1,2	—10,2	—6,5	—4,9
1941	—16,5	—2,4	—6,5	—10,3
1942	19,4	—2,5	—5,1	5,6
1943	—12,5	—1,4	—9,7	—9,8
1944	—10,7	—6,1	2,1	—5,1
1945	—23,5	—16,6	—6,3	—15,3
1946	54,2	26,1	15,2	31,9
1947	—11,7	5,8	21,6	4,2
1948	36,1	5,4	3,6	16,4
1949	—13,5	—2,7	3,1	—5,0
1950	10,9	9,3	8,0	9,4

Kaynak: TOBB, ss. 15, 19; Ekrem Pakdemirli, Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923'ten Günümüze, 3.b, İstanbul: Milliyet Yay., 1995, ss. 3437; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997), Ankara: 1997, s. 20.

Tabloda görüldüğü gibi devletçilik döneminin yaklaşık yarısında sanayi sektöründe negatif büyüme gerçekleşmiştir. Yani bir gerileme söz konusudur. Bu gerileme, özellikle II. Dünya savaşı yıllarında görülmektedir. Savaş yılları tüm sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir. En büyük dalgalanmalar ise ülke ekonomisinin tarım ağırlıklı olmasından dolayı tarımda görülmüştür. 1932–1950 döneminde sanayi sektörü ortalama yıllık yüzde 5 büyürken; tarım yüzde 4,3 ve hizmetler ise yüzde 3,6 civarında bir büyüme sağlamıştır. Bu rakamlar birbirine yakın olmakla birlikte, en büyük büyüme hızının sanayi sektöründe gerçekleştirildiği görülmektedir. Bundan dolayı da devletçilik döneminde ana sektörlerin GSMH paylarında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu verilere dayanarak ülkenin ilgili dönemde de halen sanayileşmesini gerçekleştiremediğini ve tarım ülkesi yapısını koruduğunu söyleyebiliriz.

3. 3. 5. 3. İstihdamın ve Sanayi Hasılasının Sektörel Dağılımı

Devletçilik uygulamasının sonuçları hakkında daha sağlıklı bilgiye ulaşabilmek, aynı zamanda sektörlerdeki fiyat artışlarının etkilerini yok edebilmek açısından sektörel istihdam paylarına da bakmak gerekir. Bu açıdan da uygulama sonuçlarını incelediğimiz zaman aşağı yukarı aynı şeyin çıktığını görebiliriz. Aşağıdaki tablo istihdamın sektörlere göre dağılımını vermektedir.

Tablo 22 İstihdamın Sektörel Dağılımı (1927–1950) Yüzde Oran

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1927	80,9	8,9	10,2
1935	76,4	11,7	11,9
1950	77,7	10,3	12,0

Kaynak: TEZEL Y. S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, s. 101.

DPT tarafından yapılan bir başka çalışmada ise farklı, fakat yakın sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmaya göre, 1927 yılında tarımın istihdamdaki payı yüzde

81,6 iken 1935 yılında yüzde 81,8; sanayi sektörünün istihdamdaki payı ise ilgili yıllarda sırasıyla yüzde 5,6 ve yüzde 7,3 olarak gerçekleşmiştir⁵⁰⁷. 1950 yılına ait veri ise mevcut değildir. Bu çalışmalardan da görüldüğü gibi 1950 yılı itibariyle de Türkiye halen bir tarım ülkesi görünümünü korumaktadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu tarımda, çok az bir kısmı ise sanayide çalışmaktadır. Gerek hasılanın gerekse istihdamın sektörel dağılımı, devletçilik döneminde de sanayileşmenin gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır.

Devletçilik döneminde de sanayileşme gerçekleştirilememiş olmasına rağmen, sanayi alanında gerek özel sektör gerekse kamu sektörü tarafından önemli yatırımlar yapılmıştır. Bu alanda gerekli yatırımlar yapılmasaydı sanayinin milli hasıladaki payı küçülürdü. Ancak sanayi alanındaki gelişimde özel sektörün ve kamu sektörünün payı hakkında kesin istatistiki verilere dayanarak cevaplar vermek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu dönemi kapsayan milli gelir ve yatırım rakamlarına sahip değiliz⁵⁰⁸. Aşağıdaki tabloda özel ve kamu kesiminin sanayide yaratılan hasılaya katkıları gösterilmiştir.

Tablo 23 Sanayi Hasılasına Özel ve Kamu Sektörünün Katkıları (İnşaat hariç)

Yıllar	Özel Sektörün Katkısı		Kamu Sektörünün Katkısı	
	(000)TL	%	(000) TL	%
1938	191806	64,8	104082	35,2
1948	709880	58,0	653324	42,0
1949	763903	51,1	729911	48,9
1950	75494	49,5	785139	50,5

Kaynak: TOBB, Türkiye’de Özel Sektör, s. 33.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, devletçilik politikasının uygulandığı bir dönemde özel sektörün sanayi hasılasındaki payı 1950 yılı hariç kamu sektöründen daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde özel

⁵⁰⁷ DPT, **Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)**, Ankara: 1969, s. 105.

⁵⁰⁸ TOBB, **Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma**, Ankara: 1966, s. 32; Tezel, s. 237; Yaşa v.d., s. 56,57; Cihan Dura, **Türkiye Ekonomisi**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1991, s. 17.

sektör, sanayi üretiminde dolayısıyla sanayileşme çabasında daha büyük bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte yıllar itibariyle özel sektörün payı azalırken kamu sektörünün payı artmıştır. Bu eğilim neticesinde özel sektörün sanayi hasılasındaki payı 1938 yılında yüzde 64,8'den 1950 yılında yüzde 49,5'e düşmüştür. Yani özel kesimin 12 yıllık süre içerisinde sanayide yaratılan hasılaya katkısı 15,3 puan azalmıştır. Ancak bu dönem devletçilik uygulamasının bütününe kapsamadığından değerlendirme yaparken ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Yukarıdaki verilere istinaden devletçilik döneminin bütünü için bir genelleme yapmak sağlıklı ve bilimsel olmayacaktır.

1938-1950 döneminde sanayi sektöründe çalışanların büyük bir çoğunluğu yine özel kesim tarafından istihdam edilmiştir. Aşağıdaki tabloda sanayi istihdamının sektörel dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 24 Sanayi İstihdamının Sektörel Dağılımı (1938 -1950) Yüzde Oran

Yıllar	Özel Sektöre %	Kamu Sektörü %
1938	87,1	12,6
1948	70,1	29,9
1949	70,5	29,5
1950	71,1	28,9

Kaynak: TOBB, Türkiye'de Özel Sektör..., s. 36.

Bu dönemde, özel sektörün, sanayi istihdamındaki payı kamu sektörüne göre bir hayli yüksektir. Tabii bunda kamu sanayi yatırımlarının sermaye yoğun olmasının büyük bir rolü vardır. Ancak özel kesim istihdamı da kalkınma açısından büyük bir öneme sahiptir. Özel kesim sanayi ve istihdama katkıda bulunmakla hem atıl işgücünü üretim sürecine katmakta, hem de toplam talebi artırmak suretiyle iç piyasanın sınırlılığını ortadan kaldırmaktadır. Ancak verilerin sağlıklı olmayışı ve kısıtlılığı; dönemin bütünü hakkında kesin bir hüküm vermediği güçleştirmekte ve değerlendirmelerde ihtiyatlı davranmayı zorunlu kılmaktadır.

Fakat 1950'li yıllardan itibaren sanayileşme hızının artması ve bunda da özel kesimin önemli bir rol ifa etmiş olması, devletçilik döneminde göz ardı edilemeyecek bir birikimin, potansiyelin kazanıldığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

1929'da A. B. D. 'de başlayan dünya ekonomik krizi, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak, liberal iktisat politikalarının terk edilerek, devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahalesini gündeme getirmiştir. Türkiye, uyguladığı devletçi politikalar neticesinde, krizin önemli ölçüde dışında kalmayı başarmıştır.

Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları araştırılırken en önemli dönemin, 1930'larda başlayan devletçi iktisat politikalarının uygulandığı yıllar olduğu görülür. Türkiye'de devletçilik olarak nitelendirdiğimiz sanayileşme politikaları ile dışa kapalı bir model yaratılmış, devletin öncülüğünde sanayiye dayalı ekonomi modeli benimsenmiştir.

Bu dönemde ekonominin temel kurumları oluşturulmuş; özellikle para ve dış ticaret politikalarıyla ekonomiye yön verilmiştir. Kurulan millî bankalar vasıtasıyla da tasarrufların yatırıma yönelmesinin hedeflendiği bu dönem, bu bağlamda kapitalist sermaye birikimi ve kapitalizmin gelişimine katkıda bulunmuştur. 1930 yılında para politikalarının uygulanabilmesi için devletin temel kurumlarından biri olan Merkez Bankası kurulmuştur.

İthal ikamesine yönelik sanayi politikaları ile sanayi planları ekonomiye yön veren en önemli iki unsur olmuştur. Sanayileşmenin ancak plan dahilinde sağlanabileceği görüşüyle, yatırım hedef ve analizlerinin belirlendiği sanayi planları oluşturulmuştur. İthal ikamesine dönük sanayileşme politikaları, uygulandığı dönemden itibaren, yarım yüzyıl boyunca içe dönük sanayileşme modelinin temel gelişme stratejisi olarak varlığını sürdürmüştür. İthal ikamesine dönük sanayi politikaları ile birlikte gümrük tarifeleri, kambiyo denetimi, ikili ticaret anlaşmaları yoluyla millî sanayinin gelişimini desteklese de, mamûl mal ithal edip, hammadde ihrac eden yapısını değiştirememiştir.

1929-1939 devletçi iktisat politikalarının en önemli özelliğini oluşturan I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve II. Beş Yıllık Sanayi Planı sonucunda; başta tekstil; demir-çelik ve selüloz sanayi alt dallarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Planlarda hedeflenen yatırımlar daha çok Sümerbank ve İş Bankası'nın finansman desteğiyle gerçekleştirilmiştir. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre daha kapsamlı

olarak hazırlanan II. Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanamamıştır.

Devletçi iktisat politikalarının yoğun olarak uygulandığı 1929-1939 döneminde; özellikle madencilik, ulaştırma gibi yoğun sermaye gerektiren sanayi dalları ve alt yapı alanında yatırımlar yapılarak, temel sanayinin kurulması yönünde kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Devletçi iktisat politikaları doğrultusunda, yabancı sermayenin elinde bulunan özellikle alt yapı yatırımlarının millileştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Sanayileşme atılımları ile birlikte artan yatırımların enerji ihtiyacının yerli kaynaklar kullanılarak karşılanması için; özellikle beşer yıllık sanayi planlarında maden ve yer altı kaynaklarıyla birlikte elektrik enerji üretimine önem verilmiş, madencilik en fazla gelişen sektörlerden biri olmuştur. Madencilik sektörünün gelişiminde önemli rolü olan, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Etibank kurulmuştur.

Sonuç olarak; devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu ve sanayileşmenin plan dahilinde yürütüldüğü 1929-1939 yılları, Türkiye ekonomisi için hızlı bir büyüme dönemi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Yalçın: Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Alpar, Cem: Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Ankara, AİTİA Yayınları No:195, 1982.
- Artun, Tuncay: Türkiye’de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980.
- Başol, Koray: Türkiye Ekonomisi, İzmir, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Yayın No:2, 1983.
- Berksoy, Taner: Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belge Yayınları: 14, 1982.
- Boratav, Korkut : “Dünya Ekonomisi Türkiye ve İktisat Politikaları”, Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 257-276.
- Boratav, Korkut: Türkiye’de Devletçilik, 2. bs. , Ankara, Savaş Yayınevi, 1982.
- Boratav, Korkut: 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, 1. bs. , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.
- Çarıkcı, Emin: Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.

- Çavdar, Tevfik: Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Eser, Uğur: Türkiye’de Sanayileşme, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- Güpgüpoğlu, Memduh: Dış Ticaret ve Bankalar, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:52, 1972.
- Halıcı, Şaduman: “ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey İle Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, y. y. , 2004, s. 429-452.
- İnan, Afet : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sa. 14, 1972.
- İnan, Afet : Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri Sa. 21, 1973.
- Karakoyunlu, Yılmaz: Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, İstanbul, Diyalog Yayınları, 1997.
- Keyder, Çağlar : Emperyalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye, 2. bs. , İstanbul, Birikim Yayınları, 1979.
- Keyder, Çağlar : “Kriz Üzerine Notlar”, Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 29-56.
- Köksal, Aloba Bilge – İlkin, A. Rasih:

- Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi, y. y. ,Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, 1973.
- Kumcu, Ercan: İstikrar Arayışları, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000.
- Kuruç, Bilsay : Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 1:1929-1932, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları No:569, 1. Bölüm, 1929-939, 1988.
- Kuruç, Bilsay: Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 2:1933-1935, Ankara, A. Ü. S. B. F. Yayınları No:580, 1. Bölüm, 1929-1939, 1993.
- Nere, Jacques : 1929 Krizi, Çev. Vamık Toprak, Ankara, A. İ. T. İ. A. Yayın No:134, 1980.
- Ökçün, A. Gündüz : İktisat Tarihi Yazıları, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:58, 1997.
- Ökçün, A. Gündüz: Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler Belgeler-Yorumlar, 4. bsk. , Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:59, 1997.
- Pakdemirli, Ekrem: Ekonomimizin Sayısal Görünümü:. 1923’ten Günümüze, 3. bs. , İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995.
- Pamuk, Şevket: “Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930’lara Yeniden Bakış”, Bilanço 1923-1998:”T. C. ’nin 75. Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi: Ekonomi-Toplum-Çevre, C. II. , İstanbul, Tarih Vakfı yayınları, 1999, s. 33-40.
- Pamuk, Şevket: 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914, 5. bs. , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999.

- Parasız, İlker: Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- Sabır, Hasan: "Atatürk'ün İktisat Zihniyeti", (çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm> 30 Mart 2005.
- Serin, Vildan: Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayın No:440, Fatih Yayınevi Matbaası, 1987.
- Seyidoğlu, Halil: Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1982.
- Şanlı, Bahar: Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Işıklı Yayın Tanıtım, 1997.
- Tekeli, İlhan: "Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 229-256.
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim :
1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30, 1977.
- Tezel, S. Yahya: Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 3. bsk., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

- Toprak, Zafer: İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1. bs. , İstanbul, Homer Kitabevi, 2003.
- Tuna, Yusuf: Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, İstanbul, T. c. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, 1990.
- Türkdoğan, Orhan: Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün-Bugün- Yarın, Ankara Töre Devlet Yayınları No:54,1981.
- Yaşa, Memduh v. d. : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, 1980.
- Yenal, Oktay: Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Ankara, Homer Kitabevi, 2003.
- Zeytinoğlu, Erol v. d. : Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1973.